RÉGI KOROK ÜZENETE

ZECHARIA SITCHIN

A TIZENKETTEDIK BOLYGÓ

Első kötet:
A Teremtő titkainak megfejtése

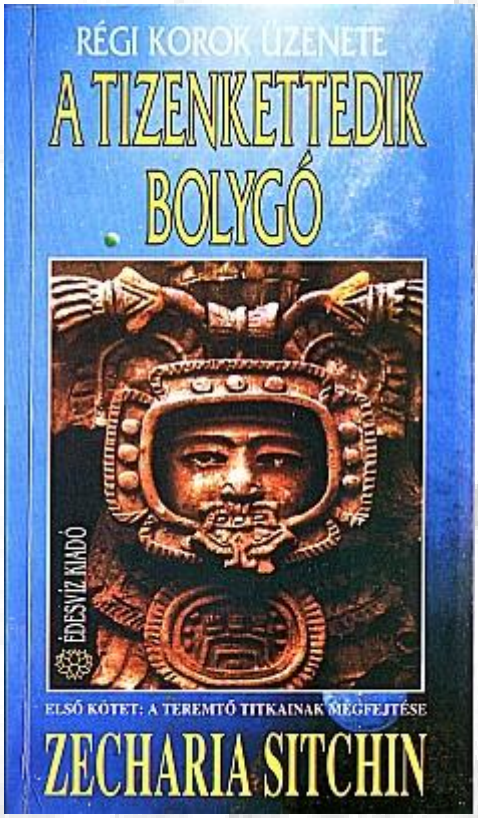

Fordította: Deborah N. Schwartz

(A digitalizás az Édesvíz kiadó 1996-os, azonos című kiadványa alapján készült.)
ISBN 963 528 115 3

A TIZENKETTEDIK BOLYGÓ

Első kötet:
A Teremtő titkainak megfejtése

ZECHARIA SITCHIN

ÉDESVÍZ KIADÓ BUDAPEST 1996
A fordítás az alábbi kiadás alapján készült:
Zecharia Sitchin: The 12Th Planet
Published by arrangement with Stein and Day Publishers

Fordította: Deborah N. Schwartz

Szaklektor: Tótisz András

Szerkesztette: Előd László

Címlap háttérfotó: Buenos Dias

Copyright © 1976 by Zecharia Sitchin

Hungarian translation © Deborah N. Schwartz 1995

Hungarian edition © Sweetwater Publisher Establishment 1996

Cover design © Sweetwater Publisher Establishment 1996

Édesvíz Kiadó, Budapest Felelős kiadó: Novák András ügyvezető igazgató Tipográfia: Szücs bt. Dunakeszi Nyomta: Alföldi Nyomda Rt., Debrecen Felelős vezető: György Géza vezérigazgató

ISSN 1215-3818
ISBN 963 528 115 3

Tartalom

A szerző jegyzete 7

Előszó: Genezis 9

ELSŐ FEJEZET

A végtelen kezdet 13

MÁSODIK FEJEZET

A hirtelen civilizáció 23

HARMADIK FEJEZET

Az ég s a föld istenei 63

NEGYEDIK FEJEZET

Sumer: az istenek földje 97

ÖTÖDIK FEJEZET

A nefilimek: a tüzes rakéták népe 137

HATODIK FEJEZET

A tizenkettedik bolygó 181

HETEDIK FEJEZET

A Teremtés-eposz 211

A szerző jegyzete

A könyvben olvasható bibliai idézetek alapja az Ószövetség eredeti héber szövege. Ne tévesszük szem elől, hogy a felhasznált fordítások, melyek legfontosabbikát a második kötet végén felsorolom, valóban nem mások, mint fordítások vagy magyarázatok. Ám mégiscsak az eredeti szöveg az, ami valóban számít.

Annak érdekében, hogy a lehető legpontosabb fordítást nyújtsam, összehasonlítottam a rendelkezésre álló fordításokat egymással és az eredeti héber szöveggel, valamint a párhuzamos sumer és akkád szövegekkel, történetekkel.

A sumer, asszír, babilóni és hettita szövegek fordítása számtalan ókortörténészt foglalkoztat már több, mint egy évszázada. Az írás és nyelv megfejtését e szövegek átírása és fordítása követte. Számos esetben csak oly módon tudtam a különböző fordítások és értelmezések közül választani, hogy összehasonlítottam őket korábbi fordításokkal és átírásokkal. Más esetekben viszont csak mai, kortárs ókortörténész vetett fel új szempontokat, melyek új megvilágításba helyeztek egy-egy korábbi fordítást.

Az felhasznált ókori keleti szövegek forrásait a második kötet végén található jegyzék tartalmazza, melyet azoknak a tudományos publikációknak felsorolása követi, amelyek hozzájárultak a szóban forgó szövegek jobb megértéséhez.

A kiadó megjegyzése: az ókori nevek kiejtése különbözhet az itt használatos kiejtési módoktól ugyanis sem az ékírásban, sem az arab, héber, arám nyelvek írott formáiban nincsenek magánhangzók - így koronként és kultúránként más-más olvasatuk lehetséges.

ELŐSZÓ: GENEZIS

A Teremtés Könyve

Az Ószövetség gyermekkorom óta betöltötte életemet. Csaknem ötven évvel ezelőtt, amikor ennek a könyvnek a gondolata megfogant, sejtelmem sem volt az akkor dúló, fejlődéselmélet kontra Biblia vitákról. De kisiskolásként, a bibliai Teremtés Könyve eredeti héber szövegének tanulmányozása közben magam is konfliktusba keveredtem a szöveget illetően. Egy nap, a hatodik fejezetben azt olvastuk, hogy akkor, amikor az Örökkévaló úgy döntött, vízözönnel pusztítja el az emberiséget, a földön éltek az „istenek fiai is", akik az "emberek lányai közül vettek feleséget". A héber eredeti e lényeket *nefilim*eknek nevezte. Tanárunk szerint e szó óriásokat jelölt, én azonban vitába szálltam vele. Hiszen szó szerint azt jelenti, hogy „azok, akiket levetettek", akik leszálltak a Földre. A tanár megfeddett. Fogadjam csak el a hagyományos értelmezést!

A következő években, miközben elsajátítottam a különböző ókori keleti birodalmak nyelveit és komolyabban elmélyedtem e hatalmas területek történelmének és régészetének tanulmányozásában, egyre inkább foglalkoztatott a nefilimek rejtélye. A régészeti leletek és az ősi sumer, babilóni, asszír, hettita, kánaánita s egyéb szövegek, eposzok, elbeszélések sorra igazolták a különféle királyságokat, városokat, uralkodókat, templomokat, kereskedelmi utakat, tárgyakat és szokásokat leíró bibliai szöveghelyeket. Épp ideje tehát, hogy elgondolkozzunk azon: talán a nefilimekről, az égből a Földre látogató idegenekről szóló elbeszéléseknek is hitelt adhatunk.

Az Ószövetség szerint „Jahve trónusa az égben van", illetve „az Örökkévaló az égből pillantotta meg a Földet". Az Újszövetségben olvasható ima kezdő szavai: „Miatyánk, ki vagy a mennyekben"; ám a Biblia hitelét erősen megtépázta a darwini fejlődéselmélet általános elfogadása és térhódítása. Ha az ember is az evolúciós folyamat során jelent meg, nyilvánvaló, hogy nem teremthette egyik pillanatról a másikra egy istenség, [9] aki műve megalkotása előtt így töpreng: „Teremtem az Ádámot az én képemre és hasonlatosságomra." Valamennyi ókori nép hitt istenekben, akik az égből szálltak le a Földre és mennydörgések közepette vissza is tudtak repülni az égbe. De ezeket a történeteket az ókor- és vallástörténészek kezdettől fogva a mítoszok, a legendák körébe utalták.

Az ókori keleti szövegek, amelyek között számtalan csillagászati szöveg található, megemlítik azt a bolygót, amelyről ezek az űrhajósok vagy „istenek" érkeztek. Ám ötven vagy száz évvel ezelőtt, amikor megfejtették és lefordították az égitesteket felsoroló ókori listákat, a csillagászok még nem tudtak a Plutóról, hiszen csupán 1930-ban fedezték fel. Hogyan is lehetett volna elvárni tőlük, hogy elfogadják azt az állítást, miszerint naprendszerünknek még egy tagja van. De most, amikor az ókori népekhez hasonlóan mi is tudunk a Szaturnusz után következő bolygókról, miért is ne fogadhatnánk el a tizenkettedik bolygó létezését alátámasztó ókori bizonyítékokat?

Most, amikor mi magunk is kimerészkedünk a világűrbe, talán nem árt elfogulatlan pillantást vetni az ókorból ránk maradt, írásba foglalt művekre. Mióta űrhajósok szálltak le a Holdra, és robotszondák derítik fel naprendszerünk bolygóit, cseppet sem valószínűtlen az a feltételezés, hogy egy idegen bolygó fejlettebb civilizációja valamikor a múltban űrhajósokat küldött a Földre.

Többször felvetették már, hogy a piramisokat, a hatalmas kőszobrokat és az ezekhez hasonló emlékeket esetleg más bolygóról érkezett látogatók készítették. Hiszen az

őskori, ókori népek nem rendelkeztek az ehhez szükséges technológiával. Egy másik példával élve, miként lehetséges az, hogy hatezer évvel ezelőtt a sumer civilizáció szinte a semmiből jelent meg. Ám mivel általában megválaszolatlan marad, hogy ezek az ókori űrhajósok mikor, hogyan és honnan jöttek, a feltett izgalmas kérdések is válasz nélkül maradnak.

Harminc éven át kutattam ezeket a kérdéseket. Újra és újra visszanyúltam az ókori forrásokhoz és mivel minden szavukal elhittem, szó szerint vettem őket, gondolatban újra írtam a történelem előtti események folyamatos és valószínű forgatókönyvét. Könyvem megkísérel választ adni a „mikor?", a „hogyan?" és a „honnan" fontos kérdéseire. Ennek során elsősorban az ókori szövegek és ábrázolások tanúságára támaszkodom.

Könyvemben igyekeztem megfejteni azt a bonyolult kozmogóniát, [10] amely talán ugyanolyan elfogadható magyarázatot nyújt a naprendszer keletkezesére, mint napjaink modern tudományos elméletei: nézetem szerint egy idegen bolygó Nap körüli pályára kényszerült, és így jött létre a Föld és a naprendszer többi tagja.

Az általam felsorolt bizonyítékok között szerepel egy égitesteket ábrázoló ókori térkép is, amely ama bizonyos tizenkettedik bolygóról kiinduló, a Földre való űrutazást ábrázolja. Ezt követik a nefilimek földi megtelepedésének drámai eseményei: a szövegek megemlítik vezetőik nevét, s részletesen foglalkoznak szerelmi kapcsolataikkal, sikereikkel és küzdelmeikkel, s egyúttal magyarázatot adnak „halhatatlanságukra".

Ám könyvem legfőbb célja, hogy vázoljam az ember megteremtését előidéző sorsfordító eseményeket, illetve ismertessem a „teremtés" során használt fejlett módszereket.

Könyvem új megvilágításba helyezi az ember és az „istenek" közötti bonyolult viszonyt, s ez új szempontokat vet fel az Édenkert, a Bábel tornya és a Vízözön jelentőségét illetően. A történet vége pedig nem más, mint hogy az ember, aki mindent a teremtőinek köszönhet, végül elűzi isteneit a Földről.

Ez a könyv azt állítja, hogy nem vagyunk egyedül a naprendszerben. Mégis, inkább erősíti, mintsem gyengíti az Örökkévalóba vetett hitünket. Mert ha a nefilimek teremtették is az embert a Földön, lehet, hogy mindössze egy náluknál is nagyobb hatalom tervét valósították meg.

Z. Sitchin
New York, 1977 februárjában

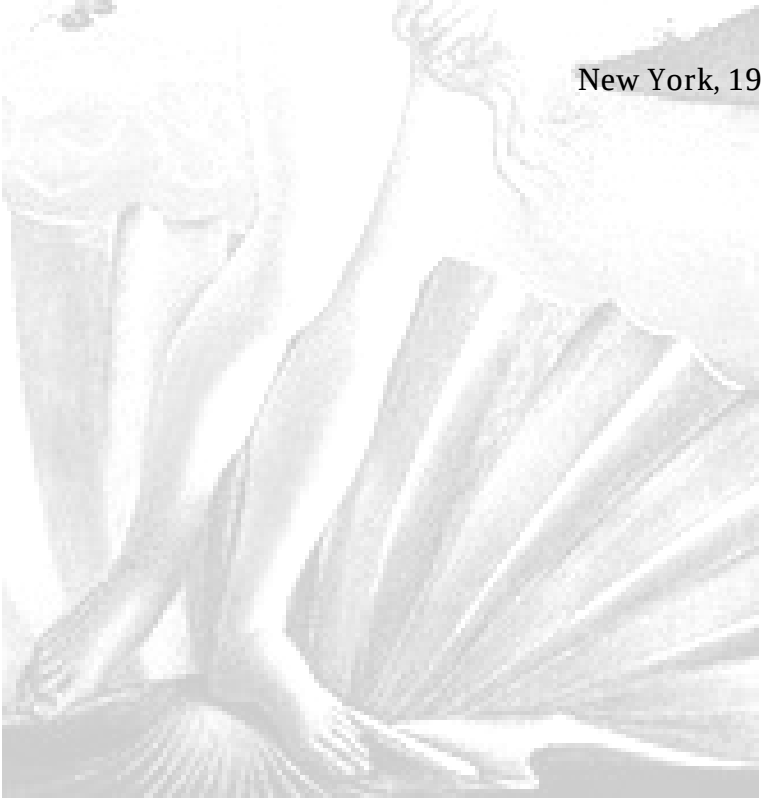

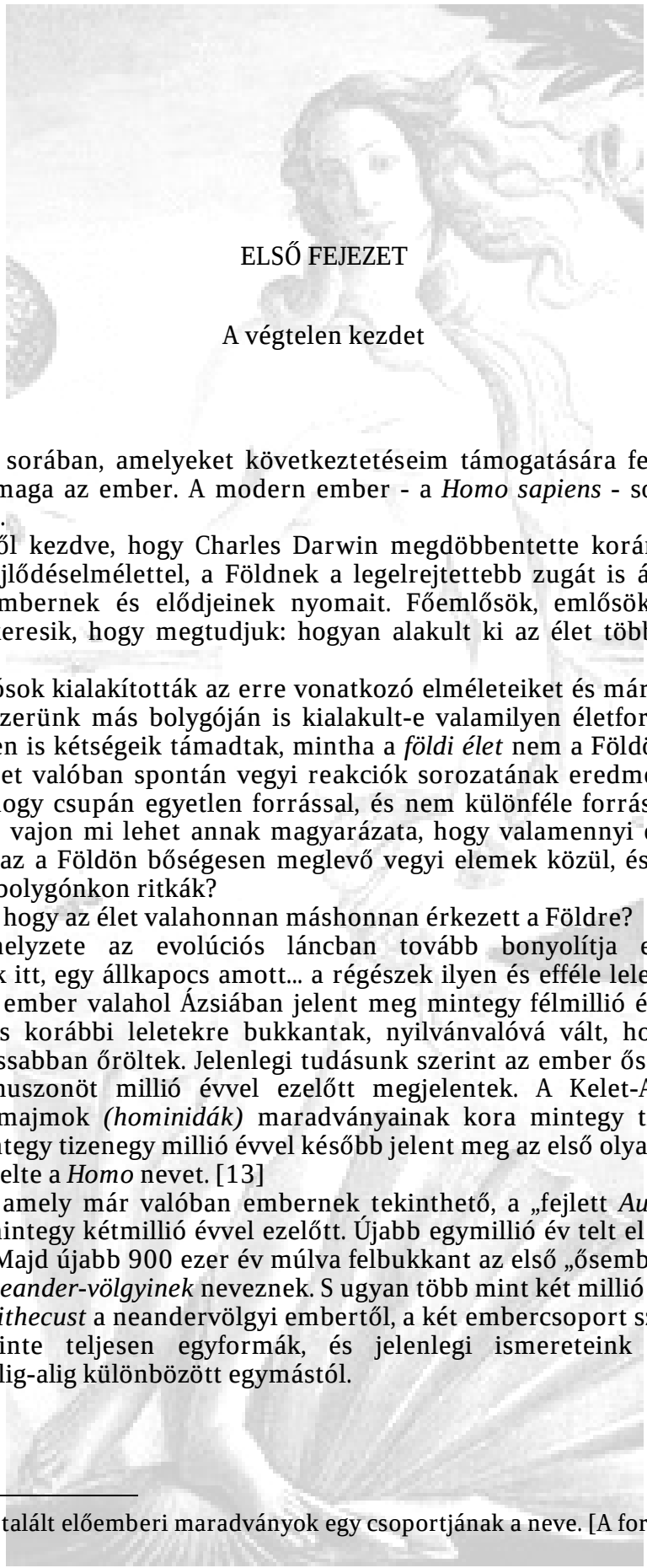

ELSŐ FEJEZET

A végtelen kezdet

A bizonyítékok sorában, amelyeket következtetéseim támogatására felsorakoztattam, az első számú maga az ember. A modern ember - a *Homo sapiens* - sok szempontból idegen a Földön.

Attól a perctől kezdve, hogy Charles Darwin megdöbbentette korának tudósait és teológusait a fejlődéselmélettel, a Földnek a legelrejtettebb zugát is átkutatták, hogy megleljék az embernek és elődjeinek nyomait. Főemlősök, emlősök és gerincesek maradványait keresik, hogy megtudjuk: hogyan alakult ki az élet több milliárd évvel ezelőtt.

Miután a tudósok kialakították az erre vonatkozó elméleteiket és már azon tűnődtek, vajon naprendszerünk más bolygóján is kialakult-e valamilyen életforma, a földi élet kezdeteit illetően is kétségeik támadtak, mintha a *földi élet* nem a Földön alakult volna ki. Ha a földi élet valóban spontán vegyi reakciók sorozatának eredménye, miképpen lehetséges az, hogy csupán egyetlen forrással, és nem különféle források sokaságával rendelkezik? És vajon mi lehet annak magyarázata, hogy valamennyi élőlény roppant keveset tartalmaz a Földön bőségesen meglevő vegyi elemek közül, és oly sokat azok közül, amelyek bolygónkon ritkák?

Elképzelhető, hogy az élet valahonnan máshonnan érkezett a Földre?

Az ember helyzete az evolúciós láncban tovább bonyolítja e rejtélyt. Egy koponyatöredék itt, egy állkapocs amott... a régészek ilyen és efféle leletek alapján úgy vélték, hogy az ember valahol Ázsiában jelent meg mintegy félmillió évvel ezelőtt. De amikor ennél is korábbi leletekre bukkantak, nyilvánvalóvá vált, hogy az evolúció malmai jóval lassabban őröltek. Jelenlegi tudásunk szerint az ember ősének tekinthető majmok már huszonöt millió évvel ezelőtt megjelentek. A Kelet-Afrikában talált emberszabású majmok *(hominidák)* maradványainak kora mintegy tizennégy millió évre tehető. Mintegy tizenegy millió évvel később jelent meg az első olyan majomember, amely joggal viselte a *Homo* nevet. [13]

Az első lény, amely már valóban embernek tekinthető, a „fejlett *Australopithecus*"[1] Afrikában élt, mintegy kétmillió évvel ezelőtt. Újabb egymillió év telt el a *Homo erectus* megjelenéséig. Majd újabb 900 ezer év múlva felbukkant az első „ősember", melyet első lelőhelye után *neander-völgyinek* neveznek. S ugyan több mint két millió év választja el a fejlett *Arstralopithecust* a neandervölgyi embertől, a két embercsoport szerszámai - éles szakócák - szinte teljesen egyformák, és jelenlegi ismereteink szerint e két embercsoport alig-alig különbözött egymástól.

[1] A Dél-Afrikában talált előemberi maradványok egy csoportjának a neve. [A fordító megjegyzése]

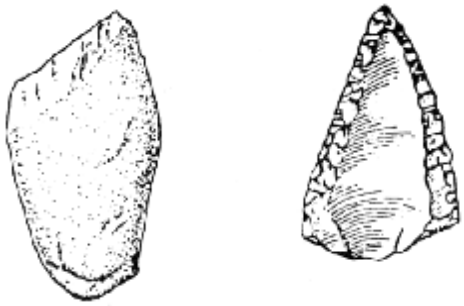

1. ábra

Majd 35 ezer évvel ezelőtt, hirtelenül és szinte a semmiből bukkant elő egy új emberfajta, a *Homo sapiens* ("a gondolkodó ember"). Ez az új emberfajta, akit *crô-magnon*inak nevezünk, olyannyira hasonlított ránk, hogy ha napjaink ruháját öltené magára, nem rína ki egyeden európai vagy amerikai város utcáján sem. Csodálatos barlangrajzaik alapján eleinte barlanglakóknak vélték őket, bár ma már tudjuk, hogy szabadon vándoroltak, hiszen számos helyen megtalálták kövekből, állatbőrökből épített hajlékaikat.

Az ember évmilliókon át megfelelő alakú köveket használt szerszámként. A crô-magnoni ember azonban már fából és csontból is készített szerszámokat és fegyvereket. Már nem pusztán „csupasz majom" volt, hiszen bőrökből varrt ruhákban járt és szervezett, patriarchális [14] társadalomban élt. Barlangrajzai fejlett művészetről és mély érzelmekről tanúskodnak. A fennmaradt őskőkori ábrázolások és szobrok „vallási hiedelmekről" árulkodnak. Az őskőkor embere által tisztelt anyaistennőt olykor a Hold jelével ábrázolták. Halottaikat eltemették s ez arra utal, hogy bizonyára volt valamiféle filozófiájuk az életet, a halált, illetve a halál utáni életet illetően is.

A crô-magnoni ember rejtélyes és szinte megmagyarázhatatlan megjelenésének problémáját további titokzatos körülmények is bonyolítják. A *Homo sapiens* nyomaira rábukkantak Swanscombe-ban (Dél-Anglia), Steinheimben (Németország) és Montmaurinban (Franciaország), és az ezeken, illetve más lelőhelyeken talált leletek arra utaltak, hogy a crô-magnoni ember egy még korábbi *Homo sapiens*-től származik, aki Nyugat-Ázsiában és Észak-Afrikában élt mintegy 250 ezer évvel a crô-magnoni ember előtt.

A modern ember megjelenése alig 700 ezer évvel a *Homo erectus* után és 200 ezer évvel a neandervölgyi ember előtt, nagyon is rejtélyes. Az is világos, hogy a *Homo sapiens* olyan hirtelen váltást jelent a lassú evolúciós folyamat során, hogy számos képességét, így például a beszédet tekintve szinte semmi köze korábbi főemlős őseihez.

E kutatási terület egyik kiemelkedő szaktekintélye, Theodosius Dobzhansky professzor *(Mankind Evolving* [Az ember kialakulása]) különösen rejtélyesnek találta azt a tényt, hogy ez a fejlődés a Föld egyik jégkorszakában ment végbe, amely igencsak alkalmatlannak tűnhet egy evolúciós előrelépésre. Dobzhansky professzor arra is rámutatott, hogy a *Homo sapiens* ugyan nem rendelkezik a korábbi fajták jó néhány jellegzetességével, ám egyúttal számos olyan tulajdonsággal rendelkezik, amelyek korábban ismeretlenek voltak. „A modern embernek számtalan ókori rokona van, ám elődje egy sem. A *Homo sapiens* eredete igencsak rejtélyes", vonja le a következtetést.

Akkor hát miért, hogy a modern ember őse nem két-három millió évvel később jelent meg, a fejlődés korábbi ütemét követve, hanem már mintegy 300 ezer évvel ezelőtt? Valójában máshonnan kerültünk volna a Földre vagy - ahogyan az Ószövetség és más ókori források is állítják - az istenek teremtettek minket?

Ma már tudjuk, hol alakultak ki az első civilizációk, és későbbi fejlődésüket is ismerjük. Az a kérdés azonban, hogy *miért* alakult ki a [15] civilizáció, továbbra is megválaszolatlan maradt. Egyes tudósok szerint a rendelkezésünkre álló adatok alapján a civilizáció valójában nem alakulhatott volna ki napjainkra. Nem rendelkezünk

elfogadható magyarázattal arra, hogy miért vagyunk civilizáltabbaknak, mint az Amazonas őserdeiben vagy Új-Guinea megközelíthetetlen területein élő természeti népek.

Azt állítják, ezek a népek azért élnek még ma is a kőkorban, mert teljes elszigeteltségben éltek. De *mitől* éltek elszigeteltségben? Végtére is ugyanazon a Földön élnek, mint mi. Miért nem tettek szert ők is ugyanarra a tudásra, tudományra és technológiára, amelyre mi?

Ennél fogva az igazi rejtély nem a busmanok elmaradottsága, hanem a mi fejlettségünk, hiszen nyilvánvaló, hogy amennyiben egy „normális" evolúciós folyamat játszódik le, az emberi faj egésze a busmanok, s nem az európai civilizációk szintjén élne. Kétmillió évbe tellett, míg az emberiség „szerszámipara" eljutott arra a fejlődési fokra, hogy az összegyűjtött kövekből pattintással valódi, különféle célokra használatos szerszámokat készítsen. Miképpen lehetséges az, hogy nem volt szükség újabb kétmillió évre ahhoz, hogy megtanuljuk: miként használjunk más anyagokat, és újabb tízmillió év a matematika, a csillagászat és a mérnöki tudományok elsajátítására? Ezzel szemben nem egészen ötvenezer évvel a neandervölgyi ember után űrhajósokat küldünk a Holdra. Ezért merül fel a kérdés, hogy mi és mediterrán elődeink valóban a magunk erejéből tettünk szert erre a fejlett civilizációra?

Annak ellenére, hogy a crô-magnoni ember nem épített felhőkarcolókat és nem használt fémeket, aligha kétséges, hogy civilizációja hirtelen alakult ki és már-már forradalminak tekinthető. Mobilitása és az a képessége, hogy hajlékot emeljen saját maga és családja számára, továbbá szerszámai elkészítésének módja, művészete, egy hirtelenjében megjelenő, készen kapott fejlett civilizációra utal, amely megtörte az emberiség korábbi kultúrájának az évmilliók alatt fájdalmasan lassú léptekkel vánszorgó menetét.

A történészek ugyan még nem képesek magyarázatot adni a *Homo sapiens* és a crô-magnoni ember civilizációjának megjelenésére, azt azonban tudjuk, honnan ered ez a civilizáció. Az Ókori Keletről. A Zagrosz-hegységtől, amely a mai Irán és Irak határától keletre fekvő terület, ahol fennsíkok és hegységek váltják egymást, s ami északon érinti az Ararátot és a Taurusz-hegységet, nyugati és déli irányban pedig a mai Szíria, [16] Libanon és Izrael területét foglalja magába. Ez a terület bővelkedik barlangokban, ahol fennmaradtak az őskorra keltezhető, ám mégis a modern emberhez köthető leletek, maradványok (2. ábra).

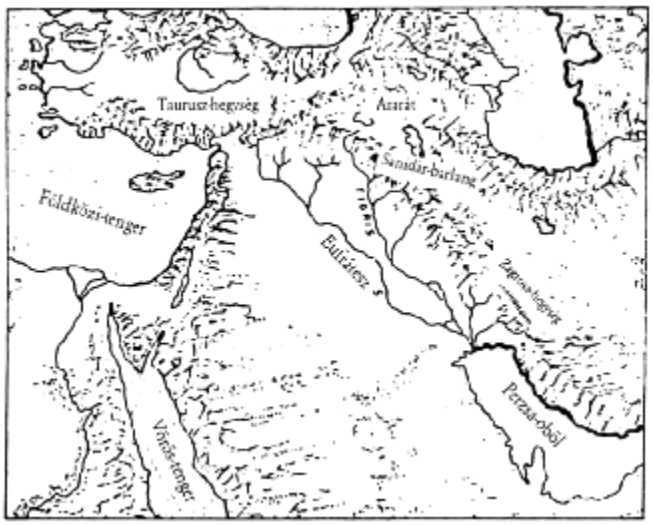

2. ábra

E barlangoknak egyike, a Sanidár-barlang, a „civilizációs félkör" északkeleti részén található. Napjainkban vad kurd törzsek keresnek menedéket a környék barlangjaiban maguknak és nyájaiknak a hideg téli hónapok során. Ugyanígy keresett menedéket

negyvennégyezer évvel ezelőtt a Sanidár-barlangban egy hideg téli estén egy héttagú család (egyikük kisbaba).

Maradványaikat 1957-ben fedezte fel Ralph Solecki, aki a korai ember megtelepedésének nyomait kutatta e területen. A hét ember halálát kőomlás okozta. A leletek Solecki professzor legmerészebb álmát is felülmúlták. Egyik réteget a másik után tárták fel, s világossá vált, hogy a barlang már százezer évvel ezelőtt is lakott volt.

A barlangban talált leletekből levonható következtetés ugyanolyan meglepő volt, mint maguk a leletek. Az emberi kultúra nem fejlődést, hanem visszafejlődést mutatott. Egy bizonyos szintről indulva a [17] következő generációk nem egy fejlettebb, hanem ellenkezőleg: jóval kezdetlegesebb civilizációs szintet mutattak. I. e. 27 000 és 11 000 között a visszafejlődés és a népességcsökkenés következtében a barlangban alig-alig találtak emberi megtelepedésre utaló nyomokat. Feltehetően az éghajlatban bekövetkező kedvezőtlen változások hatására e terület mintegy tizenhatezer éven át lakatlan volt.

Majd i. e. 11 000 körül a *Homo sapiens* ismét megjelent, ám ekkor már megmagyarázhatatlanul magasabb kulturális szinten. Mintha valami láthatatlan edző, látván az emberiség vesztésre álló játszmáját, új, jobban kiképzett csapatot küldött volna pályára a kimerült helyett.

*

A végtelennek tűnő évmilliók folyamán az ember a természet gyermeke volt. A vadon termő növényekkel táplálkozott, vadállatokra vadászott, halászott, madarakat fogott. Ám akkor, amikor az ember által korábban sűrűn lakott területek kezdtek elnéptelenedni, az ember elhagyta korábbi telepeit, s korábbi művészi és szellemi teljesítményei is minden látható ok és előzmény nélkül eltűntek, az őskor embere hirtelen áttért a földművelésre.

Kutatásaik eredményeit összegezve R. J. Braidwood és B. Howe (*Prehistoric Investigations in Iraqi Kurdistan* [Az őskor kutatása Kurdisztánban]) arra a következtetésre jutott, hogy a növénygenetikai vizsgálatok is alátámasztják a régészeti kutatások eredményeit, és semmi kétséget sem hagynak afelől, hogy az élelemtermelő életmód pontosan azon a területen jelent meg, ahol a *Homo sapiens* először megjelent a maga kezdetleges civilizációjával: vagyis az Ókori Keleten. Ma már tudjuk, hogy a növénytermesztés az Ókori Kelet hegységei és fennsíkjai által kirajzolt „Termékeny Félholdról" terjedt el a világ többi részén.

Bonyolult radiokarbon kormeghatározási módszerekkel és növénygenetikai kutatásokkal a különböző szakterületeken dolgozó tudósok arra a következtetésre jutottak, hogy az ember először a gabona és az árpa termesztésével próbálkozott, illetve talán a tönkölybúza valamely vad változatának háziasításával. Ha feltételezünk is egy olyan folyamatot, melynek során az ember maga jött rá a vad növények háziasítására, termesztésére, ez még nem ad magyarázatot arra, miképpen lehetséges, [18] hogy az Ókori Kelet területe bővelkedett az ember fennmaradásához és fejlődéséhez létfontosságú növényekben és magvakban. Gyors egymásutánban jelent meg a háziasított köles, rozs és tönkölybúza, a len, melynek magvából olajat préseltek, rostjából textíliákat szőttek, valamint a különféle gyümölcstermő bokrok és fák.

Nem kétséges, hogy ezeket a növényeket mind az Ókori Keleten háziasították, több ezer évvel azelőtt, hogy Európában megjelentek volna. Mintha az Ókori Keleten valamiféle növénygenetikai laboratórium működött volna, amely egy láthatatlan kéz irányításával ontotta magából az újonnan háziasított növényeket.

A szőlő eredetét illetően a kutatók arra a következtetésre jutottak, hogy a szőlőművelés Észak-Mezopotámia, Szíria és Palesztina hegyvidékein alakult ki. Az Ószövetség meg is említi, hogy Noé „szőlőkertet ültetett" (sőt lerészegedett annak borától), miután bárkája megfeneklett az Ararát hegyén, amikor a Vízözön vizei visszahúzódtak. Így mind a Biblia, mind a tudósok, a szőlőművelés kezdetét Észak-Mezopotámia hegyvidékére lokalizálják.

Az alma, a körte, az olíva, a füge, a mandula, a pisztácia és a dió mind az Ókori Keletről ered, onnan terjedt el Európában és a világ többi részén. Önkéntelenül is eszünkbe jut, hogy a mai történészek előtt több ezer évvel az Ószövetség ugyancsak e helyre lokalizálja a világ első gyümölcsöskertjét. „És ültetett az Örökkévaló kertet Édenben, keletről... És növesztett az Örökkévaló a földből mindenféle fát, kellemeset a megtekintésre és jót az evésre."
Aligha kétséges, hogy a bibliai nemzedékek pontosan tudták hol található ez a bizonyos „Éden". „Keletre" volt - Izrael földjétől keletre. E területet négy folyó öntözte: ezek közül kettő a Tigris és az Eufrátesz. Aligha kétséges, hogy a Teremtés Könyve az első gyümölcsöskertet arra a fennsíkra helyezi, ahol ezek a folyók erednek, vagyis Északkelet- Mezopotámiába. A Biblia és a tudomány e téren teljes egyetértésben van. Amennyiben a Teremtés Könyvének eredeti héber szövegét nem vallási, hanem tudományos szövegként olvassuk, láthatjuk, hogy pontos leírást nyújt a növények háziasításának folyamatáról. Jelenlegi ismereteink szerint a folyamat a vad füvektől a vad gabonafajtákon keresztül vezetett a termesztett gabonafajtákig, s ezt követően jelentek meg a gyümölcstermő [19] fák. Pontosan ezt a folyamatot írja le a Teremtés Könyvének első fejezete.

> És mondta az Örökkévaló:
> Sarjasszon a föld sarjat,
> gyümölcsfát, gyümölcstermőt, a maga neme szerint,
> amelyben az ő magva benne van.
> És úgy lett.
> És előhozott a föld sarjat,
> maghozó füvet, a maga neme szerint,
> gyümölcsfát, gyümölcstermőt, a maga neme szerint,
> amelyben az ő magva benne van.

A Teremtés Könyve ezután elbeszéli, hogy az Édenkertből kiűzött embernek keményen kellett dolgoznia, hogy megtermelje élelmét. „Arcod verejtékében fogsz kenyeret enni", mondta az Örökkévaló Ádámnak. Ezután történt, hogy „Ábel a nyájat őrizte, és Káin a földet művelte". Vagyis a Biblia szerint az ember azután lett pásztorrá, hogy áttért a földművelésre.

A tudományos eredmények teljes mértékben alátámasztják a Biblia által leírt sorrendet. F. E. Zeuner *(Domestication of Animals* [Az állatok háziasítása]) elemzi a különféle háziasítás-elméleteket és kiemeli, hogy „aligha alakulhatott ki az állatok befogása és háziasítása azelőtt, hogy az ember egy bizonyos mértékű társadalmi egységben élt volna". Ezek a letelepült életmódot folytató közösségek, amelyek nélkül nem képzelhető el az állatok háziasítása, a mezőgazdaságra való áttérés következményei.

Az első háziasított állat a kutya volt: nem szükségképp az ember legjobb barátjaként, hanem valószínűleg táplálékként is. Ez i. e. 9500 körül történhetett. A legősibb kutyacsontvázakat Irán, Irak és Izrael területén találták. A juhot is nagyjából ugyanebben az időben háziasították. A Sanidár-barlangban is találtak olyan juhcsontokat, amelyek nagyjából i. e. 9000-re keltezhetőek, s a talált maradványok arra utalnak, hogy a fiatal állatok túlnyomó többségét minden évben megölték húsukért és bőrükért. A juhot nem sokkal követte a kecske, amely tejet is adott, majd a sertés és a szarvasmarha.

A háziasítás minden alkalommal az Ókori Keleten kezdődött. [21]

Az emberi történelemben bekövetkező hirtelen változások alapján (amelyek az Ókori Keleten az i. e. 11 000 körüli időszakra, Európában pedig mintegy kétezer évvel későbbre tehető) a történészek ezt a korszakot tekintik az őskőkor, a paleolitikum végének és egy új korszak, a középső kőkor, a mezolitikum kezdetének.

Ezek az elnevezések csak abban az esetben helyénvalóak, amennyiben az emberiség fő nyersanyagát vesszük alapul, ami továbbra is a kő maradt. Hegyvidéki hajlékait továbbra is kőből építette, falvait kőfalak védték, és legelső mezőgazdasági eszközét, a sarlót is kőből készítette. Halottjainak sírjait kövekkel fedte és kőből készítette el azoknak a magasabb rendű lényeknek vagy „isteneknek" a képmását is, melyek segítségét kérte. Az egyik ránk maradt ábrázolás, melyet Észak-Izraelben találtak és az i. e. 9000 körüli korból származik, egy „isten" fejét mutatja csíkos sisakban és valamiféle szemüvegben (3. ábra).

Helyénvalóbbnak tűnik, ha az i. e. 11000-ben kezdődő korszakot nem középső kőkornak, hanem a háziasítás korának nevezzük. Alig 3600 év leforgása alatt az ember földműves lett, növényeket és állatokat háziasított. Ezután ismét új korszak kezdődött, amit újkőkornak, neolitikumnak neveznek - ez a kifejezés azért megtévesztő, mert az i. e. 7500-ban bekövetkezett legnagyobb változás a fazekasság megjelenése volt.

A történelem előtti események tanulmányozásából világosan kiderül, hogy a civilizációhoz vezető fejlődés i. e. 11 000-től néhány ezer éven át az Ókori Kelet fennsíkjaira korlátozódott. Az emberiség körülbelül abban az időben fedezte föl az agyag felhasználásának számtalan lehetőségét, amikor leereszkedett a hegyvidéki fennsíkokról az agyagban bővelkedő folyamvölgyekbe.

3. ábra

I. e. 7000 körül már a legkülönfélébb agyagtárgyakat használó vagy fazekas kultúrák pettyezték a „Termékeny Félhold" területét, s e kultúrák hagyatékában nagy számban találunk különféle eszközöket, ékszereket és szobrocskákat. I. e. 5000 körül az ókori keleti kultúrák jó minőségű és változatos agyag- és kerámiaművességgel rendelkeztek.

A fejlődés menete azonban ismét lelassult és i. e. 4500 körül a régészeti leletek tanúsága szerint újabb regresszió következett be. A fazekastermékek egyszerűbbek lettek, s ismét uralkodóvá váltak a kőeszközök, a megelőző kőkor maradványai. Azok a települések, amelyek korábban az agyag- és a fazekasművesség virágzó központjai voltak, elnéptelenedtek és az agyagművesség szinte teljesen eltűnt. „Egy általános elszegényedés következett be", írja James Mellaart *(Earliest Civilizations of the Near East* [Az Ókori Kelet legkorábbi kultúrái]). Egyes településeken jól megfigyelhető ez az „új, a szegénység jeleit mutató fázis".

Az ember és kultúrája a hanyatlás jegyeit mutatja. Majd hirtelenül, megmagyarázhatadanul és váradanul az Ókori Keleten megjelenik egy virágzó civilizáció: egy olyan civilizáció, melyben a mienk is gyökeredzik.

Egy titokzatos kéz ismét megmentette az embert a hanyatlástól, és a kultúra, tudás és civilizáció magasabb szintjére helyezte. [22]

MÁSODIK FEJEZET

A hirtelen civilizáció

Európa hosszú időn keresztül úgy vélte, hogy civilizációja az ókori Róma és Görögország ajándéka. Ám a görög filozófusok ismételten megemlítik, hogy korábbi forrásokból merítettek. Később európai utazók számoltak be Egyiptom hatalmas piramisairól, félig homokba temetett templomvárosairól, amelyeket a szfinxnek nevezett, kőből faragott különös állatok őriznek. Amikor Napóleon 1799-ben Egyiptomba indult, tudósokat is vitt magával, hogy tanulmányozzák ezeket az ókori emlékeket. Tisztjeinek egyike Rosetta mellett egy olyan kőlapra bukkant, amelyen az i. e. 196-ra keltezett szöveg a már ismert két nyelven kívül, itt egyiptomi piktogramokkal (hieroglifákkal) együtt jelent meg.

Az egyiptomi írás és nyelv megfejtése, illetve az ismert régészeti leletek egyértelműen bizonyították, hogy jóval a görög civilizáció kialakulása előtt egy meglehetősen fejlett kultúra virágzott Egyiptomban. Az egyiptomi feliratok és papiruszok olyan királyi dinasztiákat említenek, amelyeket i. e. 3100 táján alapítottak, mintegy kétezer évvel a görög civilizáció kezdete előtt. A görögség, amely az i. e. V.-IV. században élte fénykorát, inkább utódnak, semmint elődnek tekinthető.

Ezek szerint civilizációnk Egyiptomból ered?

Bármily logikusnak is tűnik, a tények ellentmondanak e következtetésnek. A görög tudósok beszámolnak ugyan egyiptomi utazásaikról, de a tudásnak az az ősi forrása, amelyről beszámolnak, máshol csobogott. Az Egei-tenger prehellén kultúrái - a minószi kultúra Kréta szigetén, illetve a mükénéi kultúra a görög szárazföldön - azt bizonyítják, hogy e kultúrák az Ókori Kelet, s nem Egyiptom civilizációjából merítettek. A görögök Szíria és Anatólia közvetítésével ismerkedtek meg ezzel a korábbi civilizációval.

Görögország dór inváziója és a zsidó törzsek honfoglalása Kánaánban, az Egyiptomból való kivonulást követően, ugyanarra az időre, [23] i. e. 1300-ra tehető; szembeszökő a sémi és a hellén civilizáció számos közös vonása. Cyrus H. Gordon professzor *(Forgotten Scripts; Evidence for the Minoan Language* [Elfelejtett írások: a minószi nyelv emlékei]) új kutatási területet nyitott, amikor rámutatott arra, hogy az egyik korai minószi írás, amelyet Lineáris Á-nak neveznek, a sémi nyelvcsaládba tartozik. Arra a következtetésre jutott, hogy a héber és a minószi civilizáció „figyelemre méltó hasonlóságokat mutat"; arra is felhívta a figyelmet, hogy a sziget neve - Kréta -, minószi ejtéssel Ke-re-ta, megegyezik a héber Ke-re-et szóval („fallal övezett város").

Maga a görög ábécé is, amelyből a latin és a mi ábécénk is ered, az Ókori Keletről származik. Az ókori görög történészek leírják, hogy egy Kadmosz („ősi") nevezetű föníciai férfi ismertette meg velük az ábécét, amely ugyanannyi betűt tartalmaz mint a héber, s ráadásul ugyanabban a sorrendben. Ez volt az egyetlen görög ábécé a trójai háború idején. A betűk számát az i. e. V. században növelte huszonhatra Szimonidész, a Keoszról származó költő.

Az a tény, hogy a görög és a latin írás, valamint az európai kultúra egészének alapja az Ókori Keletről származik, könnyen bizonyítható az eredeti ókori keleti és a jóval későbbi ógörög, illetve latin ábécé sorrendjének, betűneveinek, illetve a betűk számértékeinek összevetésével (4. ábra).

A történészek természetesen pontosan ismerték a görögök és az Ókori Kelet kapcsolatát az i. e. I. évezredben, amelynek egyik nagy jelentőségű eseménye Nagy Sándor győzelme a perzsák felett i. e. 331-ben. A görögök értékes megfigyeléseket tettek a perzsákról és országukról, amely nagyjából a mai Irán területén feküdt. Királyaik -

Kürosz, Dareiosz (Dáriusz), Xerxész - és isteneik nevei arra utalnak, hogy az indoeurópai nyelvcsaládhoz tartoznak, s a történészek arra a következtetésre jutottak, hogy az árja („uralkodó") népcsoporthoz tartoztak, amely az i. e. II. évezred környékén tűnt fel valahol a Kaszpi-tenger vidékén, majd nyugati irányba, Kisázsia felé, keleti irányba, India felé, és déli irányba vándorolt, arra a földre, amelyet az Ószövetség „Perzsia és Média országainak" nevez.

Ám a kérdés mégsem ennyire egyszerű. Az Ószövetség ezeket az idegen hódítókat idegen származásuk ellenére is a bibliai események fontos szereplőinek tekinti. Kürosz például „Jahve felkentjekent" jelenik meg, ami mégiscsak meglehetősen szokatlan

Héber név	Kánaánita fíniciai	Korai görög	Későbbi görög	Görög név	Latin
Aleph		A	A	Alpha	A
Beth		S	B	Beta	B
Gimel				Gamma	C G
Daleth		Δ	Δ	Delta	D
He			E	E(psilon)	E
Vau				Vau	F V
Zayin		I	I	Zeta	
Heth (1)		B	B	(H)eta	H
Teth		⊗	⊗	Theta	
Yod				Iota	I
Khaph			K	Kappa	
Lamed			L Λ	Lambda	L
Mem			M	Mu	M
Nun			N	Nu	N
Samekh			Ξ	Xi	X
Ayin		O	O	O(nicron)	O
Pe			Π	Pi	P
Şade (2)			M	San	
Koph		Φ	Q	Koppa	Q
Resh			P	Rho	R
Shin			Σ	Sigma	S
Tav		T	T	Tau	T

4. ábra

jelenség egy héber isten és egy nem-zsidó esetében. Ezra próféta könyve szerint Kürosz tudomásul vette, hogy az ő feladata a jeruzsálemi szentély újjáépítése, és váltig azt állította, hogy Jahve parancsára cselekszik, akit ő így nevez: „az Örökkévaló, az ég Istene".

Kürosz és dinasztiájának többi királya Akhaimenidáknaknevezték magukat. A címet a dinasztia alapítója Hahám-Anis vette fel. Ez azonban nem árja, hanem sémi cím, melynek jelentése „bölcs ember". A tudósok ez ideig kevés figyelmet szenteltek Jahve, a héber isten, és a Bölcs Úrnak nevezett Akhaimenida istenség közötti hasonlóságokra, közös vonásaikra. Az utóbbi istenséget Dáriusz királyi pecsétjén az égen szálló szárnyas korongként ábrázolják (5. ábra).

Ma már tudjuk, hogy az ókori perzsák vallása és kultúrája a korábbi babilóni és asszír birodalmakban gyökeredzik; tündöklésükről és bukásukról az Ószövetségben is olvashatunk. Az Akhaimenidák emlékművein és pecsétjein feltűnő jeleket eleinte egyszerű díszítő motívumoknak tartották. Engelbert Kampfer, aki 1686-ban tett

5. ábra

látogatást Perszepoliszban, a perzsák ősi fővárosában, a jeleket „cuneates", vagyis ékformájú jeleknek nevezte el. Ezt az írást azóta is ékírásnak nevezik.

Amikor megkísérelték megfejteni az akhaimenida feliratokat, [26] világossá vált, hogy azokat ugyanazokkal az írásjelekkel írták, mint a Folyamközben, a Tigris és az Eufrátesz között fekvő síkságokon és fennsíkokon talált agyagtáblákat. Paul Emile Bottát annyira izgatták ezek a szórványosan előkerült leletek, hogy 1843-ban megszervezte az első nagyszabású ásatást. Egy észak-mezopotámiai helyszínt választott Mószul közelében, amit ma Horszábádnak neveznek. Botta hamarosan megállapította, hogy az ékírásos feliratok e várost Dúr Sarru Kínnek nevezik. Sémi nyelvű feliratokat talált; a helynév jelentése: "az igazságos király fallal övezett városa". A szóban forgó királyt pedig II. Sarrukínnal (a bibliai Szargonnal) azonosítják.

Az asszír király fővárosának közepén csodálatos királyi palota emelkedett, amelynek falait domborművek borították, melyek együttes hossza több mint egy mérföld. A város és a királyi palota fölé egy zikkurratunak nevezett lépcsős piramis emelkedett, amely azt a célt szolgálta, hogy „lépcső legyen az égbe" az isteneknek (6. ábra).

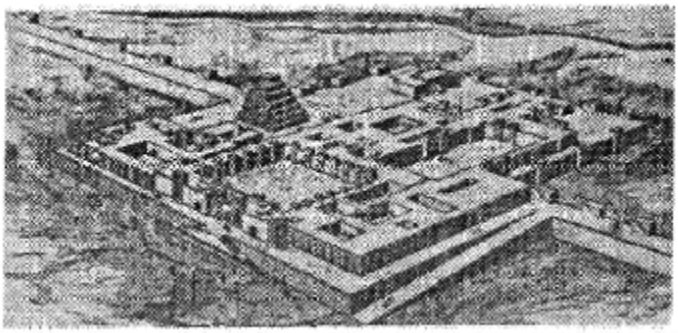

6. ábra

A város elrendezése és a szobrok sokat elárulnak az életmódról is. A palotákat, templomokat, házakat, istállókat, raktárakat, falakat, kapukat, oszlopokat, domborműveket, szobrokat, miivészi munkákat, tornyokat, bástyákat, teraszokat és kerteket öt rövid év alatt fejezték be. George Contenau *(La Vie Quotidienne à Babylone et en Assyrie* [Mindennapi élet Babilónban és Asszíriában]) szerint „minden képzeletet felülmúl annak a birodalomnak az ereje, amely ilyen rövid idő alatt képes volt ennyi mindent véghez vinni", mintegy háromezer évvel ezelőtt. [27]

Mivel az angolok sem akartak lemaradni a franciák mögött, hamarosan ők is megjelentek Mezopotámiában, Sir Austen Henry Layard személyében, aki ásatásának színhelyéül egy, a Tigris partján fekvő palotát jelölt ki, amely mintegy tíz mérföldnyire feküdt Horszábádtól. A helybéli lakosság Qújundzsíqnek hívta; a lelőhelyről hamarosan kiderült, hogy nem más, mint az asszír főváros, Ninive.

Bibliai nevek és események kezdtek életre kelni. Ninive volt Asszíria királyi fővárosa, utolsó három nagy uralkodója, Szín-ahhé-eriba (a bibliai Szénakhérib), Assur-ah-iddina (a bibliai Esárhaddon) és Assur-bán-apli (a bibliai Assurbanapli) alatt. „Chizkijáhú király (azaz: Ezékiás - *A szerk.)* tizennegyedik évében pedig fölment Szénakhérib, Asszúr királya, mind a Júda fallal erősített városai ellen", olvashatjuk az Ószövetségben (2 Királyok 18:13). Amikor pedig az Örökkévaló angyala lesújtott hadseregére, „elment és visszatért Szénakhérib, Asszúr királya, és maradt Ninivében".

A Ninive maradványait borító halmok alól paloták, templomok és művészeti tárgyak sokasága bukkant elő, amelyek még Sarrukín palotájának leletein is túltettek. Az épületeket Szín-ahhé-eriba és Assurbánapli uralkodása alatt építtették. Az a terület, ahol feltehetően Assur-ah-iddina palotája fekszik, nem tárható fel, mert ott jelenleg egy muzulmán mecset áll, amelyet Jónás próféta állítólagos sírja fölé emeltek: Jónás próféta volt az, akit elnyelt a cethal, amikor nem volt hajlandó elvinni Jahve üzenetét Ninive népének.

Layard az ókori görög történészek műveiben olvasott arról, hogy Nagy Sándor hadseregének egyik tisztje látott „egy helyet, ahol piramisok vannak és egy ősi város maradványai". Egy város, amely ezek szerint már Nagy Sándor idejében is el volt temetve! Layard ezt is kiásta, és kiderült, hogy e város nem más mint Nimród, Asszíria katonai központja. II. Sulmanu-asaríd (a bibliai Salmanassár) itt állította fel azt az obeliszket, amely megörökíti hadjáratait és hódításait. Az obeliszk jelenleg a londoni British Museum kiállításán látható. Az obeliszk felsorolja mindazokat a királyokat, akiknek meg kellett hódolniuk. Köztük szerepel „Jéhu, Omri fia, Izrael királya" is (Omri-Jósafát - *A szerk.)*.

A mezopotámiai feliratok és a bibliai szövegek ismét kiegészítik egymást!

A tudósokat, akiket kezdtek asszírológusoknak hívni, meglepte a [28] régészeti leletek és a bibliai elbeszélések gyakori egyezése. A Teremtés Könyvének tizedik fejezete szerint Nimród, „a vadászat hőse az Örökkévaló előtt", alapította Mezopotámia valamennyi királyságát.

> Volt pedig birodalmának kezdete
> Bábel, Érekh és Akkád és Kalné, Sineár országában;
> Ezen földből emelkedett ki Assur,
> hol Ninive épült, a széles utcájú város,
> és Kélach és Részen,
> Ninive és Kélach között: az a nagy város.

S valóban: Ninive és Nimród között megtalálták azokat a földhalmokat, amelyeket a helyiek Qalatnak neveztek. Amikor 1903 és 1914 között W. Andrae vezetésével feltárták a környéket, felfedezték Assurt, az asszírok vallási központját és legelső fővárosuk romjait. A Bibliában említett asszír városok közül mindössze Refszem maradványait nem azonosították még. A helynév jelentése: „a ló kantárja". Talán itt állhattak Asszíria királyi istállói.

Assur feltárásával egyidőben R. Koldewey vezetésével befejezték Babilón feltárását is. Ez a város volt a bibliai Bábel. Paloták, templomok, függőkertek sokasága és az elmaradhatadan zikkurrat. A leletek és feliratok fényt vetettek Mezopotámia két egymással versengő birodalmának, Babilonnak és Asszíriának történelmére. Az előbbinek délen, az utóbbinak északon volt a központja.

E két fejlett civilizációnak, melynek történelme i. e. 1900-tól mintegy ezerötszáz évet ölel fel, egyaránt voltak felívelő s kevésbé dicsőséges szakaszai. Assurt és Ninivét végül

i. e. 614-ben, illetve 612-ben elfoglalták és lerombolták a babilóniaiak. Majd a biblikus átok is beteljesedett: Babilón maga is dicstelen véget ért, amikor az akhaimenida Kürosz i. e. 539-ben legyőzte.

Annak ellenére, hogy történelmük során szüntelenül vetélkedtek egymással, alig-alig fedezhetünk fel jelentős különbségeket Asszíria és Babilón között akár a szellemi, akár az anyagi kultúra terén. Bár Asszíria főistenségét Assúrnak („mindentlátó") hívták, míg Babilónban Mardukot tisztelték („a tiszta halom fia"), a két birodalom panteonja gyakorlatilag megegyezik. [29]

A világ számos múzeuma büszkélkedik díszkapukkal, szárnyas bikákkal, domborművekkel, harci szekerekkel, szerszámokkal, eszközökkel, ékszerekkel, szobrokkal, valamint különféle anyagból készült tárgyakkal, amelyeket Asszíria és Babilón halmai alól ástak elő. Ám ezen birodalmak igazi kincseit mégiscsak az írásba foglalt ismereteik jelentik. Több ezer ékírásos tábla, köztük kozmológiai elbeszélések, epikus versek, az uralkodók tettei, templomi feljegyzések, kereskedelmi szerződések, házassági és válási iratok, csillagászati táblázatok, asztrológiai előrejelzések, matematikai képletek, földrajzi listák, az iskolákban használt nyelvtani táblázatok és szójegyzékek, valamint az istenek nevét, genealógiáját, állandó jelzőit, tetteit, hatalmát és kötelességeit megörökítő táblák.

Az akkád volt az a közös nyelv, amely kulturális, történelmi és vallási kapocsként szolgált Asszíria és Babilón között. Ez volt a legkorábbi ismert sémi nyelv, amely rokona ugyan a hébernek, az aráminak, a fóniciainak és a kánaánitának, de megelőzi őket. Ám sem az asszírok, sem a babilóniaiak nem állították, hogy ők fedezték volna föl akár a nyelvet, akár az írást: sőt számos esetben kifejezetten hangsúlyozzák, hogy egy korábbi, már meglévő rendszert vettek át.

Ki találta hát föl az ékírást, ki fejlesztette ki a nyelvet, annak rendkívül szabályos nyelvtanát és gazdag szókincsét? Ki írta a „korábbi eredetit"? És miért hívták az asszírok és a babilóniaiak a nyelvüket akkádnak?

Üssük fel ismét a Teremtés Könyvét: „Volt pedig birodalmának kezdete Bábel, Érekh és Akkád". Akkád: elképzelhető, hogy valaha, jóval Babilón és Ninive előtt, valóban létezett ilyen nevű királyi főváros?

A mezopotámiai leletek meggyőzően bizonyítják, hogy valamikor valóban létezett Akkád királysága. Egy jóval korábbi uralkodó alapította, aki magát *sarrukín*nak („igazságos uralkodó") nevezte. Ránk maradt feliratai ban nem kevesebbet állított, mint hogy birodalma - Enlil nevű istene kegyéből - az Alsó-tengertől (a Perzsa-öböltől) a Felső-tengerig (feltehetően a Földközi-tengerig) terjedt. Büszkén említi, hogy Akkád kikötőjében távoli országokból érkezett hajók horgonyoztak.

Az ókortörténészek igencsak meglepődtek, hiszen felsejlettek egy, az i. e. III. évezredre keltezhető mezopotámiai birodalom korvonalai. Az akkád Szargon mintegy kétezer évvel előzte meg az asszír Szargont, és a föld alól mégis egy teljesen fejlett, Babilont és Asszíriát jócskán megelőző - gazdag irodalommal, kifejező művészettel, fejlett tudománnyal és [30] virágzó kereskedelemmel rendelkező - civilizáció emlékei kerültek napvilágra. Ráadásul láthatóan ez volt a későbbi mezopotámiai civilizációk forrása. Asszíria és Babilón csupán az akkád civilizáció kései hajtásainak tekinthetőek.

E korai mezopotámiai civilizáció rejtélye tovább fokozódott azonban, amikor megtalálták az akkád Szargon tetteit és genealógiáját megörökítő feliratokat. Ezek nem kevesebbet állítottak, mint hogy teljes címe Akkád és Kis királya. A feliratok szerint, mielőtt Akkádba került, „Kis uralkodóinak" volt a tanácsadója. Ezek szerint létezett egy még korábbi, Akkádot is megelőző királyság? - tették fel a kérdést az ókortörténészek.

A bibliai szöveg ismét segítségünkre siet:

> És Kús nemzette Nimródot;
> ő kezdett lenni hős a földön...
> Volt pedig birodalmának kezdete
> Bábel, Érekh és Akkád...

Számos történész feltételezte, hogy az akkád Szargon azonos a bibliai Nimróddal. Ha a Kist Kusnak olvassuk a fenti bibliai szövegben, kitűnik, hogy Szargon állításának megfelelően Nimród elődje valóban Kis volt. A tudósok ezek után már szó szerint elfogadták a felirat szövegének további részét is. „Legyőzte Urukot, és lerombolta falait... Diadalmaskodott az Ur lakosaival vívott csatában, s meghódította az egész vidéket Lagastól a tengerig."

Elképzelhető-e, hogy a bibliai Érekh azonos a feliratban szereplő Urukkal? Pontosan ez a helyzet, amint azt a ma Warkának nevezett lelőhelyen folytatott ásatások tanúsították. Ur városa pedig, amelyet Szargon említ, azonos a bibliai Urral, Ábrahám mezopotámiai szülőhelyével.

A régészeti felfedezések alátámasztották a bibliai szöveg hitelességét és az is nyilvánvalóvá vált, hogy már az i. e. III. évezredet megelőző időszakban is léteztek királyságok, városok, civilizációk Mezopotámiában. A kérdés csupán az, hogy mikorra keltezhető az *első* civilizált királyság?

E rejtély megfejtéséhez a kulcsot egy újabb nyelv adta. [31]

*

A kutatók hamar rájöttek arra, hogy a neveknek nemcsak héberül és az Ószövetségben van jelentőségük, hanem az Ókori Keleten is. Valamennyi akkád, babilóni és asszír személy- és helynév ún. beszélő név. Ugyanakkor az akkád Szargont megelőző uralkodók nevei látszólag semmiféle jelentéssel nem rendelkeztek. Azt az uralkodót, akinek Szargon volt a tanácsadója, Urzababának hívták. Azt a királyt, aki Urukban uralkodott, Lugalzageszinek, és így tovább.

Sir Henry Rawlinson 1853-ban a Királyi Ázsia-kutató Társaság ülésén tartott előadásában rámutatott arra, hogy ezek a nevek nem sorolhatóak egyetlen ismert sémi vagy indoeurópai nyelvhez sem, sőt „láthatóan nem tartoznak egyetlen ismert nyelv- vagy népcsoporthoz sem". Ám ha e nevek valóban valamiféle jelentéssel bírnak, melyik lehet az a rejtélyes nyelv, amelyen jelentenek valamit?

Ismét nekiláttak az akkád feliratok tanulmányozásának. Az akkád ékírás alapvetően szótagírás, egy-egy jel egy teljes szótagot jelölt *(ab, ba, bat,* stb). Ugyanakkor a feliratokban előfordulnak olyan jelek, amelyek nem szótagokat, hanem különálló fogalmakat jelölnek, mint „istenség", „város", „ország" vagy „élet", „magas rangú", és így tovább. A jelenség egyetlen lehetséges magyarázata az, hogy ezek a jelek egy korábbi, piktogramokat használó írás emlékei. Az akkádot ezek szerint megelőzte egy másik nyelv, amely az egyiptomi hieroglifákkal rokon írásrendszert használt.

Az is nyilvánvalóvá vált, hogy nem csupán egy korábbi írásmódról, hanem egy korábbi nyelvről is szó van. Kiderült, hogy az akkád feliratokban és szövegekben bőséggel előfordulnak olyan jövevényszavak, amelyek változtatás nélkül kerültek át egy másik nyelvből (például úgy, ahogy a magyar átvette az angol "shop" szót). Ez különösen feltűnő volt a tudományos vagy technikai terminológiát használó, valamint az istenekkel és az égi jelenségekkel kapcsolatos szövegek esetében.

Az akkád szövegek egyik leggazdagabb lelőhelye Assur-bán-apli ninivei könyvtárának romjai. Layard és munkatársai huszonötezer agyagtáblát szállítottak el a helyszínről, melyek között - az írnokok szerint - számtalan, a „hajdankorból" származó szöveg másolata szerepelt. Egy huszonhárom táblából álló szöveg végén a következő kijelentést olvashatjuk:

„Huszonharmadik tábla: sumer nyelven, változtatás nélkül." [32]

Egy másik szövegben magának Assur-bán-aplinak rejtélyes állítása olvasható:

> Az írás istene ajándékozott meg
> ennek a művészetnek ismeretével.
> Bevezettek az írás titkaiba,
> még a bonyolult sumer táblákat is el tudom olvasni,

megértem a rejtélyes szavakat, melyeket
a vízözön előtti napokon vésték kőbe.

Assur-bán-apli büszke kijelentése, miszerint megérti a bonyolult sumer táblákat, amelyeket a Vízözönt megelőző korban írtak, tovább növelte a rejtélyt. Ám 1869 januárjában Jules Oppert előadást tartott a francia Numizmatikai és Archeológiai Társaság ülésén, ahol kifejtette egy pre-akkád nyelv és nép létére vonatkozó elméletét. Rámutatott arra, hogy Mezopotámia első uralkodói legitimitásuk bizonyítékául az „Akkád és Sumer királya" címet viselték, s ezért azt javasolta, hogy a népet hívják szumíroknak és földjüket Szumírnak.

A kiejtésbeli tévedést leszámítva - sumer és nem szumír - Oppertnek igaza volt. Sumer nem egy rejtélyes, távoli ország, hanem Dél-Mezopotámia korai neve, ahogyan ez a Teremtés Könyvében egyértelműen olvasható. Babilón, Akkád és Erekh városai mind "Sineár földjén" helyezkedtek el (Sineár volt Sumer bibliai neve). (Szűkebb értelemben Babilóné, ugyanis a sineori síkságon akarták megépíteni Bábel tornyát - *A szerk.)*

Miután a kutatók elfogadták ezeket a következtetéseket megnőtt a „hajdankor szövegeire" való utalások jelentősége. Kiderült, hogy azok a táblák, amelyek hosszú szóoszlopokat tartalmaznak, valójában akkád-sumer szójegyzékek és szótárak, amelyeket Asszíriában és Babilónban készítettek, hogy tanulmányozhassák az első írott nyelvet, a sumert.

Ezek nélkül a szótárak nélkül még mindig nem értenénk a sumer nyelvet. E szójegyzékek és szótárak segítségével azonban hatalmas irodalmi és kulturális

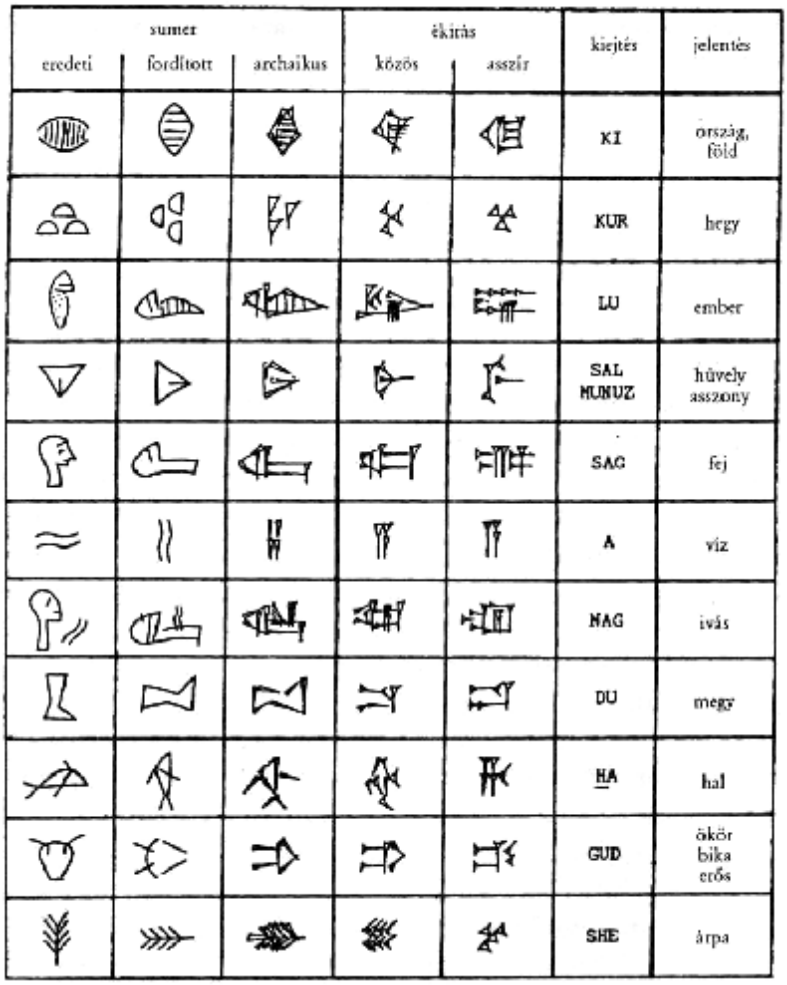

7. ábra

kincsestár nyílt meg. Az is világossá vált, hogy a sumer eredetileg képírás volt, amelyet függőleges oszlopokba rendezve véstek kőbe, s csak később kezdtek el vízszintesen írni annak érdekében, hogy a puha agyagtáblákra rákarcolhassák azokat az ék alakú jeleket, melyekből kialakult az akkádok, a babilóniak, az asszírok és az Ókori Kelet más népei által is használt ékírás (7. ábra).

A sumer nyelv és írás megfejtése, illetve az a felismerés, hogy az akkád- babilóni-asszir kultúra a sumerektől és kultúrájuktól eredeztethető, régészeti kutatások sorát indította el Dél-Mezopotámiában. Minden bizonyíték arra mutatott, hogy a kezdetek itt keresendőek.

Az első nagyméretű ásatásokat 1877-ben kezdték meg francia régészek, és oly sok lelet került napvilágra az általuk kiválasztott lelőhelyről, hogy az ásatásokat 1933-ig folytatták anélkül, hogy teljesen feltárták volna a területet. A helybéliek által Teliónak („halom") nevezett lelőhelyről kiderült, hogy annak a korai sumer városnak, Lagasnak a maradványait takarja, melynek legyőzésével az akkád Szargon büszkélkedett. Valóban királyi város volt, melynek uralkodói ugyanazt a címet viselték, amelyet Szargon is felvett, igaz, ők sumerül EN.SZI-nek („igazságos uralkodó") nevezték. A dinasztiát körülbelül i. e. 2900-ban alapították, és mintegy 650 éven keresztül uralkodott. Ez idő alatt negyvenhárom *enszi* uralkodott megszakítás nélkül Lagasban. Nevüket, genealógiájuk és uralkodásuk időtartamát pontosan ismerjük.

A feliratok érdekes adatokat tartalmaznak. Fohászkodtak az istenekhez „hogy a gabona sarjasszon bőséges termést..., az öntözött növény teremjen magot". Mindez fejlett mezőgazdasági és öntözőrendszer meglétéről tanúskodik. Egy serleg felirata szerint, melyet a „magtár felügyelője" készíttetett egy bizonyos istennő tiszteletére, a learatott gabonaféléket magtárakban tárolták, majd kimérték és kereskedtek velük (8. ábra).

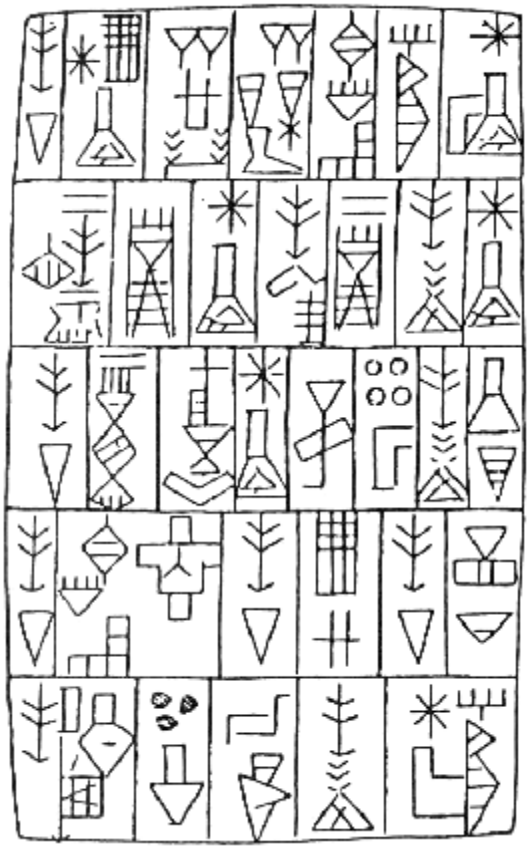

8. ábra

Az egyik *enszi*, Eannatum egy agyagtáblán fennmaradt írása szerint, a sumer uralkodók csak az istenek jóváhagyásával foglalhatták el trónjukat. Megemlíti egy város elfoglalását is, amiből kiderül, hogy az i. e. III. évezred elején más városállamok is léteztek Sumerben.

Eannatum utódja, Entemena egy templom építéséről számol be, melyet arannyal, ezüsttel borított. Kerteket is ültetett, melyeket téglával bélelt kutakból öntöztek. Őrtornyokkal védett erődítményt emelt és olyan helyeket, ahol a hajók kiköthetnek.

Lagas egyik legismertebb uralkodója Gudea volt. Számos szobrocskát készíttetett magáról: ezek mindegyike abban a testtartásban ábrázolja, amint az istenekhez fohászkodik. S ez korántsem tekinthető póznak: Gudea valóban legfőbb istenségének, Ningirszu tiszteletének és templomok építésének, újjaépítésének szentelte életét.

Számos ránk maradt feliratából kiderül, hogy az arany Afrikából és Anatóliából, az ezüst a Taurusz-hegységből, a cédrus Libanonból, más ritka fák az Ararát-hegyről, a réz a Zagrosz lejtőiről, a diorit Egyiptomból, a vörös kalcedon Etiópiából érkezett, míg más nyersanyagokat eddig nem azonosított vidékekről hozatott.

Amikor Mózes „hajlékot" épített az Örökkévalónak a sivatagban, maga az Örökkévaló adta meg a részletes utasításokat. Amikor Salamon király felépíttette az első szentélyt Jeruzsálemben, az Örökkévaló előtte „bölcsességgel ajándékozta meg". „Szent látomásában" Ezékiel próféta részletes tervrajzokat látott a második szentélyről. Egy férfit látott: „látszata mint réznek látszata, és lenzsinór a kezében és mérő nád". Ur-Nammu, Ur uralkodója egy korábbi évezredben leírja, mint utasította istene arra, hogy templomot építsen, megadva a szükséges utasításokat, s rendelkezésére bocsátva egy mérőrudat és egy feltekert kötelet (9. ábra).

9. ábra

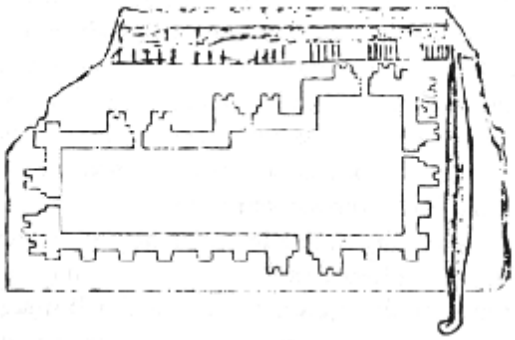

10. ábra

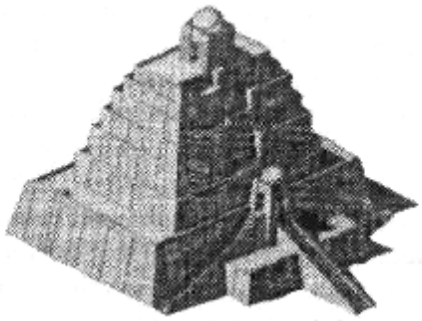

11. ábra

1200 évvel Mózes előtt Gudea ugyanezt állította. Az utasításokat, amelyeket egy igen hosszú feliratban örökített meg, egy látomásban kapta. "Egy férfit láttam, alakja, mint az ég", aki mellett "isteni madár állt", és arra utasította, hogy építse meg ezt a templomot. A „férfit", aki a „fején lévő koronából ítélve nyilvánvalóan isten", később Ningirszuval azonosították. Mellette istennő állt, aki „a térdén fekvő táblára írta a kedvező égi csillagokat", kezében „szent írónádat" tartott, s megmutatta Gudeának a „legkedvezőbb bolygót". Egy harmadik férfialak, szintúgy egy istenség, lazúrkőből csiszolt táblát tartott a kezében, „arra rajzolta le a templom alapjait". Az egyik szobrocska ülve ábrázolja Gudeát, térdén e táblával. A táblán jól kivehető az istenek által sugallt terv is (10. ábra).

Bármily bölcs is volt Gudea, tanácstalanul szemlélte ezeket az építészeti utasításokat, s egy olyan istennő tanácsát kérte, aki lefordította számára az isteni üzeneteket. Az istennő valóban elmagyarázta a kapott utasítások jelentését: a tervrajzban szereplő méreteket, illetve a felhasználandó téglák méretét és formáját. Gudea ezután egy „döntéseket hozó jóst" vett maga mellé és egy „titkokat kifürkésző" asszonyt, hogy pontosan azonosítsák az isten templomának helyszínét. Majd kétszáz-tizenhatezer embert alkalmazott az építkezésnél.

Gudea tanácstalansága teljesen érthető, mivel a látszólag egyszerű alaprajz egy bonyolult - lépcsőzetesen emelkedő, hét teraszból álló - zikkurratu építési adatait tartalmazta. 1900-ban A. Billerbeck *Der Alte Orient* (Az Ókori Kelet) című munkájában megfejtette az istenek által felvázolt építészeti utasítások egy részét. A tervrajz felső részén a szobor rongálódottsága ellenére is függőleges vonalak vehetőek ki, melyek száma a köztük lévő tér nagyságával fordított arányban csökken. Olybá tűnik mintha az isteni építészek képesek lettek volna egyetlen felülnézeti rajzzal s hét változó mérettel pontosan megadni az összes szükséges utasítást egy hétlépcsős, magas templom építéséhez (11. ábra).

Egyes vélemények szerint a háború ösztönzi a tudományos áttöréseket. Úgy tűnik, hogy Sumerben a templomépítészet vonta maga után a technológiai fejlődést. Az előre elkészített tervek szerint végrehajtott nagyméretű építkezések, az ehhez szükséges munkaerő toborzása és ellátása, a terület elplanírozása, mesterséges dombok emelése, a több ezer [38]tégla elkészítése és kiégetése, a szükséges kőanyag szállítása, ritka ércek és más nyersanyagok beszerzése távoli vidékekről, a szükséges szerszámok elkészítése: nos, mindez egy roppant fejlett, az i. e. III. évezredben már virágzásnak indult civilizációra utal.

*

Bármilyen csodálatosak is a legkorábbi sumer templomok, valójában csupán a jéghegy csúcsát képviselik, ha az első ismert emberi civilizáció egészének gazdagságát tekintjük!

Az írás felfedezésén és továbbfejlesztésén kívül, amely nélkül aligha alakulhatott volna ki fejlett civilizáció, a sumereknek tulajdonítható a nyomtatás feltalálása is. Évezredekkel Johannes Gutenberg találmánya előtt a sumer írnokok előre elkészített, a különféle piktogramoknak megfelelő „betűtípusokat" használtak úgy, ahogy

napjainkban a bélyegzőt használják, s ezekkel nyomták a jeleket, természetesen a megfelelő sorrendben a még nedves anyagba.

A mai rotációs nyomógépet is feltalálták: ezek a pecséthengerek, amelyeket különösen kemény kőből faragtak. E kisméretű hengerekre rávésték a kívánt szöveget vagy ábrát, s amikor a pecséthengert végiggörgették a nedves agyagon, pozitív lenyomat keletkezett. Ez lehetővé tette egy-egy irat eredetiségének megállapítását, hiszen nem okozott különösebb gondot új lenyomat készítése, melyet össze lehetett hasonlítani az eredetivel (12. ábra).

A ránk maradt sumer és mezopotámiai agyagtáblák nem csupán isteni vagy szellemi dolgokkal foglalkoznak, hanem a mindennapi élet problémáival is, így például terméshozamok lejegyzésével, földméréssel, az árak kiszámításával. Egy hasonlóan fejlett civilizáció aligha jöhetett volna létre magas szintű matematika nélkül.

A sumer számrendszer a hatvanas számon alapult: a mindennapi tizes számrendszert ötvözte az „égi" hatos számrendszerrel s így alakult ki a hatvanas alapszám. Ez a rendszer sok szempontból magasabbrendű az általunk jelenleg használt számrendszernél, és határozottan fejlettebb a későbbi görög és római számrendszereknél. A sumerek e számrendszer segítségével törtszámokat is képezhettek, gyököt vontak és hatványoztak. Ez az első, általunk ismert matematikai

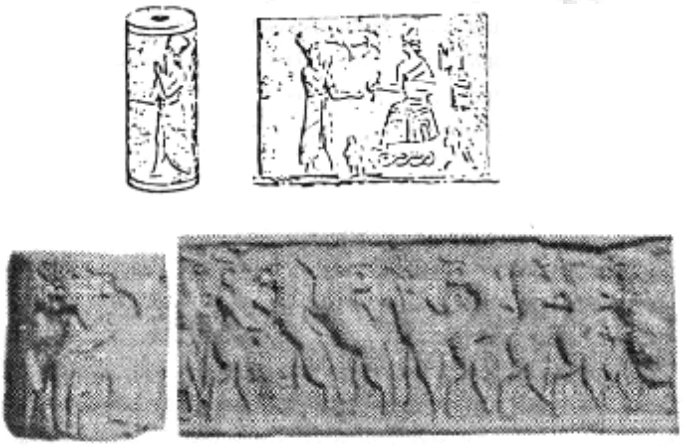

12. ábra

rendszer már ismerte és alkalmazta a helyi érték fogaimát. A tízes számrendszerhez hasonlóan, a 2 lehet 2, 20 vagy 200, a számjegy helyétől függően. Éppígy a sumer 2 értéke is lehet 2 vagy 120 (2 x 60) és így tovább, a "helyi értéktől" függően (13. ábra). (A helyi értékek itt a 60 hatványai, azaz: $60^0 = 1$; $60^1=60$; $60^2=3600$; $60^3=216\ 000$; és így tovább - *A szerk.)*

A háromszázhatvan fokos kör, a láb és az azt kitevő tizenkét hüvelyk, a „tucat" fogalma csupán néhány kiragadott példa arra, hogy a sumer matematika miként él tovább napjainkban. Az ezzel párhuzamos csillagászati fejlődést, a naptár megjelenését és az ehhez fogható matematikai vívmányokat a későbbi fejezetekben részletesen tárgyaljuk.

Ugyanúgy, ahogy napjaink gazdasági és társadalmi rendszerének - könyveinknek, bírósági és pénzügyi feljegyzéseinknek, kereskedelmi szerződéseinknek, házassági iratainknak, stb. - alapja a papír, a sumer-mezopotámiai élet egyik alapja az agyag volt. A templomoknak, a bíróságoknak, a kereskedőházaknak saját írnokaik voltak, akik nedves agyagba rögzítették a döntéseket, megegyezéseket, leveleket, megállapították az árakat, a béreket, a földterületek nagyságát, vagy akár az építkezésekhez szükséges téglák számát.

Az agyag a mindennapi élet legfontosabb nyersanyaga volt, hiszen ebből készültek a háztartási és tárolóedények, illetve a különféle termékek szállítására használt alkalmatosságok. Az agyagot téglavetésre is használták. Újabb sumer „vívmány", amely lehetővé tette, hogy házakat építsenek az embereknek, palotákat emeljenek a királyoknak és lenyűgöző templomokat az isteneknek.

A sumerekhez köthető két technológiai újítás is, a merevítés és az égetés, amely növelte agyagtárgyaik szilárdságát. Napjainkban az építészek megfigyelték, hogy a vasbeton, ez a rendkívül erős építőanyag, úgy hozható létre, ha vasrudakat tartalmazó formába öntik a cementet. A sumerek apróra vágott sást vagy szalmát kevertek a még nedves agyaghoz s ezzel tették tégláikat időtállóbbá. Azzal is tisztában voltak, hogy az agyagtárgyak szilárdsága és tartóssága növelhető, ha égetőkemencékben kiégetik őket. Ezek a technológiai áttörések tették lehetővé a világ első magas épületeinek és boltíveinek megépítését, illetve a hosszú élettartamú kerámiatárgyak készítését. [41]

*

Az égetőkemence feltalálása - vagyis egy olyan kemencéé, melyben egy adott hőfok annak kockázata nélkül érhető el, hogy a kiégetendő termék hamuvá égne - újabb technológiai előrelépést tett lehetővé: a fémek felhasználását.

Feltételezések szerint az emberiség i. e. 6000 körül fedezte föl, hogy a „lágy kövek", a természetben előforduló arany-, réz- és ezüströgöcskék formára kalapálhatóak. Az első kalapált fémtárgyak a Zagrosz- és a Taurusz-hegység fennsíkjain fekvő településekről kerültek napvilágra. R. J. Forbes *(The Birthplace of Old World Metallurgy* [A fémművesség kialakulása]) rámutatott arra, hogy „az ókori keleti réz-lelőhelyek hamar kimerültek, és szükségessé vált az ércek felhasználása", ami viszont a fémércek felkutatásának, majd kitermelésének, olvasztásának és finomításának ismeretét is megkívánta. E műveletek aligha képzelhetőek el égetőkemencék és fejlett technológiai ismeretek nélkül.

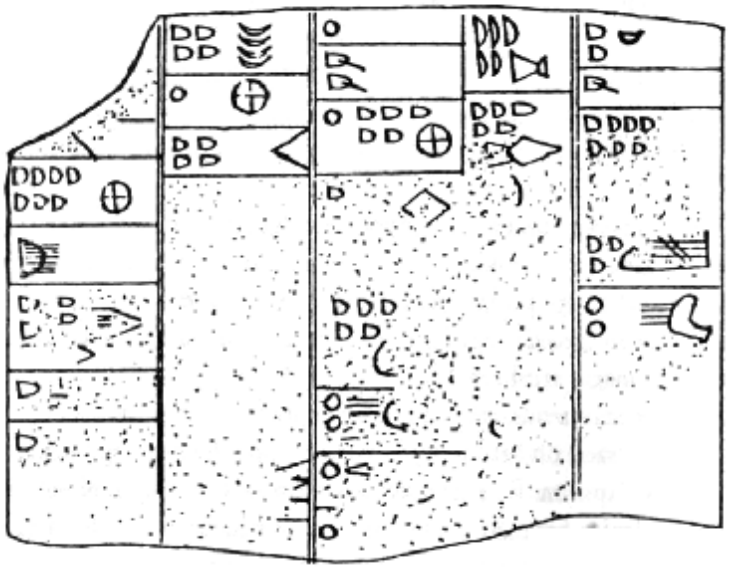

13. ábra

A fémművesség hamarosan újabb ismeretekkel gazdagodott: az első fémművesek rájöttek arra, hogy ha a rezet más fémekkel ötvözik - új, könnyen önthető, ám mégis jól megmunkálható, kalapálható fémet nyernek, amit bronznak nevezünk. A bronzkor, az első fémkorszak ugyancsak mezopotámiai hozzájárulás a modern civilizációhoz. Az ókori kereskedelem jelentős része fémkereskedelem volt, s egyben ez képezte a mezopotámiai bankrendszer alapját, illetve ösztönözte az első pénz, az ezüst sékel („lemért fémrúd") megjelenését is.

A fémek és ötvözetek számtalan kombinációja, melyekre ezek sumer és akkád nevei utalnak, illetve a pontos fémmegmunkálási technológia mind az ókori Mezopotámia fémművességének magas szintjéről árulkodik. A kutatók hosszú ideig értetlenül álltak e jelenség előtt, mivel Sumer területén nem voltak fémlelőhelyek. A fémművesség kezdete mégis erre a területre helyezhető.

A rejtély kulcsa az energia. Az olvasztás, a finomítás, az ötvözés és az öntés elképzelhetetlen megfelelő fűtőanyag nélkül, amely a kohókat táplálja. Ha Mezopotámiában nem is voltak fémlelőhelyek, energiahordozókkal bőségesen rendelkezett. Éppen ezért a fémet hozták a fűtőanyaghoz s ez a magyarázata annak a nagyszámú korai feliratnak, amely arról számol be, hogyan szállították oda a fémeket a távoli földekről.

A bitumen és a földszurok, valamint a petróleumszármazékok, amelyek Mezopotámiában számos helyen a felszínre szivárognak, voltak [42] azok a nyersanyagok, amelyek a sumer technológiát magasrendűvé tették. R. J. Forbes *(Bitumen and Petroleum in Antiquity* [Bitumen és petróleum az ókorban]) rámutatott arra, hogy a mezopotámiai felszíni lelőhelyek voltak az ókori világ legfontosabb energiaforrásai a legkorábbi időktől a római korszakig, s meggyőzően bizonyítja, hogy Sumerben már i. e. 3500 körül megkezdődött ezeknek a kőolajszármazékoknak a felhasználása, sőt még arra is felhívja figyelmünket, hogy a sumer időben talán többet tudtak ezekről az anyagokról és tulajdonságaikról, mint a későbbi civilizációkban.

A sumerek sokféleképpen hasznosították ezeket a kőolajszármazékokat: útépítéshez, szigeteléshez, tömítések készítéséhez, festéshez és öntéshez. Amikor a régészek Ur maradványai után kutattak, egy olyan halom alatt bukkantak rá a városra, amelyet a helyi arab lakosok Bitumen-halomnak neveztek. Forbes arra is rámutatott, hogy a sumer nyelvben valamennyi Mezopotámiában előforduló bitumenfajtát külön szó jelölt. Ennek megfelelően a bitumen és az olajszármazékok nevei az akkádban, a héberben, az egyiptomiban, a koptban, a görögben, a latinban és a szanszkritban egyértelműen a sumerbői eredeztethetőek. Így például a benzinre használt legáltalánosabb szó, a nafta, a *napatu*-ból ered („lángoló kő").

A sumerek magas szintű vegyészeti ismereteinek alapját szintúgy a kőolajtermékek felhasználása adta. A sumerek tudásának magas szintjére nem csak a felhasznált festékek és színezékek nagy száma vagy a zománcolás ismerete utal, hanem az a tény is, hogy képesek voltak mesterséges féldrágakövek, így például a lazúrkő előállítására is.

*

A bitument a sumer gyógyászatban is felhasználták; ez ismét egy olyan terület, ahol lenyűgözően magasra tették a mércét. Több száz ránk maradt akkád szövegben olvashatunk sumer orvosi fogalmakat, kifejezéseket, s ez egyértelműen a mezopotámiai gyógyászat sumer eredetére utal.

Assur-bán-apli ninivei könyvtárának volt orvosi részlege is. A szövegeket három csoportra osztották. *Bultitu* („terápia"), *sipir bel imti* („sebészet"), *urti masmasse* („utasítások és ráolvasások"). A korai törvénykönyvek kitérnek arra, milyen díj illeti meg a sikeres operációt végrehajtó [43] sebészt, és milyen büntetés sújtja balsiker esetén. A sebész, aki orvosi gerellyel felnyitotta a beteg homlokát, a kezét vesztette el, ha véletlenül megvakította betegét.

A mezopotámiai sírokban talált csontvázak némelyikén agyműtétre utaló jelek figyelhetőek meg. Egy részben töredékes orvosi szöveg egy „férfi szemét fedő árnyék", valószínűleg egy hályog sebészeti eltávolításáról beszél. Egy másik szöveg valamiféle vágóeszköz használatát említi, azt állítva, hogy amennyiben „a betegség behatolt a csont belsejébe, kapard ki és távolítsd el".

A sumer időkben a betegek választhattak az A.ZU, vízzel vagy az IA.ZU, olajjal gyógyító orvos között. Egy Urban talált, mintegy ötezer éves agyagtábla név szerint említ egy gyógyítót: "Lulu, az orvos". Voltak állatorvosok is, akiket vagy „az ökrök doktorai", vagy a „szamarak doktorai" névvel illettek.

Lagasban került elő az a korai időkből származó pecséthenger, amely sebészfogót ábrázol s amely a pecséthenger felirata szerint „Urlugaledina, az orvos" tulajdona volt. A pecséten látható még egy fára tekeredő kígyó is, amely mind a mai napig a gyógyászat jelképe (14. ábra). Gyakran említenek egy olyan szerszámot is, melyekkel a bábák vágták el a köldökzsinórt.

Fennmaradtak diagnózisokról, receptekről szóló sumer orvosi szövegek is, melyek semmi kétséget nem hagynak afelől, hogy a sumer orvosok nem holmi kuruzslók voltak, akiknek tudománya mágiában vagy varázslásban merült ki. A sumer orvos tisztálkodást és fürdést javasolt: forró vizes fürdőt, ásványi oldatokat, és növényi vagy olajszármazékokból előállított kenőcsökkel való bedörzsöléseket alkalmazott.

Az orvosságokat növényekből és ásványi anyagokból készítették, és felhasználásuk szerint keverték folyadékokkal vagy oldatokkal. Ha a gyógyszert szájon át adták be, a porokat borba, sörbe vagy mézbe keverték; amennyiben „a végbélen át öntötték", irrigátort használtak, s növényi olajba keverték a szert. Az alkohol, ami fontos szerepet

játszik a sebészeti fertőtlenítésben és sok gyógyszer alapja, az arab *kohl* szó közvetítésével jutott el nyelvünkbe, amely az akkád *kohlu*ból származik.

14. ábra

A májmodellek arra utalnak, hogy a leendő orvosok az orvosi ismereteket az emberi szervekről készített agyagmodellek segítségével sajátították el. Fejlett anatómiai ismeretekkel kellett rendelkezniük, hiszen a templomi rítusok fontos része volt az áldozati állatok kötött rend szerinti feldarabolása - s innen csupán csak egy lépés az emberi test hasonlóan részletes ismerete.

Számtalan pecséthenger és agyagtábla ábrázol valamiféle műtőasztalon fekvő emberi alakokat, akiket istenek vagy emberek állnak körül. A ránk maradt eposzokból és más hősköltményekből tudjuk, hogy a sumereket és utódaikat mennyire foglalkoztatta az élet, a betegség és a halál kérdése. Gilgames, Uruk királya az „élet fáját" kereste, vagy egy bizonyos ásványt (egy „követ"), amely örök fiatalságot biztosít. Történtek kísérletek a halottak feltámasztására is, különösen, ha az illető halott történetesen isten volt:

A karón lógó tetemre
irányították a Lüktetést és Sugárzást,
hatvanszor az élet vizét,
hatvanszor az élet füvét
hintették rá,
s Inanna talpraállt. [45]

15. ábra

Talán valamiféle ultramodern eljárás leírása lenne e szöveg, melynek mibenlétét csak találgathatjuk? Az egyik korai sumer pecséthenger ábrázolása arra utal, hogy ismerték a radioaktív anyagokat, és ezeket fel is használták bizonyos betegségek gyógyítására. A pecséthenger egy különleges ágyon fekvő férfit ábrázol. Arcát maszk fedi, és valamiféle sugárzásnak van alávetve (15. ábra).

A sumer civilizáció egyik legelső vívmánya a textil- és ruhaipar kifejlesztése volt.

Az európai ipari forradalom Angliában az 1760-as években kezdődött a szövő- és fonógépek megjelenésével. A legtöbb fejlődő ország azóta is először textiliparát fejleszti, az iparosodáshoz vezető út első állomásaként. Ma már tudjuk, hogy ez a folyamat nem a XVIII. században kezdődött, hanem ugyanez figyelhető meg az emberiség első nagy civilizációjában. Az ember aligha szőhetett bármiféle textiliát a növénytermesztési ismeretek elsajátítása előtt, s csak az állatok háziasítása teremthette meg a gyapjú forrását. Grace N. Crowfoot *(Textiles, Basketry and Mats in Antiquity* [Textilszövés, kosár- és gyékényfonás az ókorban]) szerint - s e nézetével a legtöbb kutató egyetért - a textilszövés Mezopotámiában jelent meg először i. e. 3800 körül.

Az ókorban Sumer nemcsak a szőtteseiről, hanem a ruháiról is híres volt. Józsué Könyvében olvasható (7:21), hogy Jerikó ostroma során egy férfi bizony nem tudott ellenállni a kísértésnek, hogy a zsákmányból megtartson magának „egy jó sineári köpenyt", amelyet a városban talált, [46] annak dacára, hogy tudva tudta: e tettéért

16. ábra

17. ábra

18. ábra

halálbüntetés járt. Oly nagyra becsülték a Sineárból (Sumerből) származó ruházatokat, hogy az emberek még az életüket is kockára tették érte.

A sumer időkben számos kifejezést és szót használtak mind a ruhák, mind készítőik leírására. A leggyakoribb és legáltalánosabb viseletet TUG-nak hívták. Aligha kétséges, hogy ez a ruhadarab mind a szabását, mind a nevét tekintve a római tóga előfutára. Ilyesféle ruha volt a TUG.TU.SE is, ami sumerül annyit tesz: „ruha, amelyet magunk köré tekerve viselünk" (16. ábra).

Az ókorból ránk maradt ábrázolások nemcsak a ruházat lenyűgöző változatosságát és gazdagságát mutatják, hanem sokat megőriztek abból az eleganciából is, ahogyan ezeket viselték, s azt is, milyen jó ízléssel válogatták össze a ruhákat, fejfedőket, frizurákat és ékszereket (17-18. ábra).

*

A sumerek ragyogó eredményekkel büszkélkedhetnek a mezőgazdaság terén is. Egy olyan vidéken, ahol csak egyes évszakokban esik eső, a folyókból nyert vízzel öntözték egész évben a termést, nagykiterjedésű, bonyolult öntözőcsatorna-rendszer segítségével. Mezopotámia - a Folyamköz - az ókori világ egyik éléskamrája volt. A barackfa, melynek spanyol neve *dasmasco* ("damaszkuszi fa"), latinul *armeniaca,* az akkád *armanu*-ból származik. A cseresznye görögül *keraszosz,* németül *Kirsche:* mindkettő az akkád *karshu*-ból származik. Minden jel arra utal, hogy ezek, illetve a többi gyümölcs- és zöldségféle számos különleges virághoz és fűszernövényhez hasonlóan Mezopotámiából jutott Európába. Sáfrány szavunk az akkád *azupiranu*-ból ered. A kikerics (latinul *crocus)* a *kurkanu*ból (a görög *krokoszon* keresztül), a kömény a *kamanu*ból, az izsóp a *zupu*ból, míg a mirha a *morru*ból. E felsorolást még hosszasan folytathatnánk; e növényfélék sok esetben a görögök közvetítésével érkeztek Európába. A hagyma, a lencse, a bab, az uborka, a káposzta és a saláta a sumer étrend mindennapos része volt.

Ugyanennyire lenyűgöző az is, milyen változatosan készítették el az ókori Mezopotámiában az ételeket. A ránk maradt szövegek és ábrázolások tanúsága szerint a sumerek lisztet őröltek az általuk termesztett gabonafélékből, és ebből különféle kovászos és kovásztalan kenyeret, [48] kétszersülteket és süteményféléket sütöttek. Az árpából sört erjesztettek. A szövegek között megtalálták a sörfőzés „gyakorlati

kézikönyvét" is. A szőlőből és datolyapálmából bort készítettek. A kecskék, tehenek, juhok tejét itták, de főzésre is használták, s joghurtot, vajat, tejfölt és sajtot készítettek belőle. A hal is az étrend része volt. Nem vetették meg sem az ürü", sem a disznóhúst, az utóbbi valódi ínyencfalatnak számított. A kacsát és a libát valószínűleg az istenek asztalára tartalékolták.

Az ókori szövegek semmi kétséget nem hagynak afelől, hogy az ókori Mezopotámia kulináris művészete a templomokban fejlődött ki, és elsődleges célja az istenek szolgálata volt. Az egyik fennmaradt szöveg szerint az isteneknek „árpacipókat..., tönkölybúza cipókat, mézet és édes tejszínt, datolyát..., édes süteményeket..., sört, bort, tejet..., cédrusnedvet" ajánlottak fel. A sült húst italáldozattal, „friss sörrel, borral és tejjel" párosították. Egy különleges fogást bikából szigorú recept szerint készítettek, melyhez „finom lisztet... vízzel, friss sörrel és borral összegyúrtak és állati zsiradékkal kevertek". És hozzá „növények szívéből készített ízesítőket" adtak malátával, fűszerekkel, diókkal. Az „Uruk város isteneinek minden nap bemutatandó áldozat" előírta, hogy az ételek előtt öt különféle italt kell felszolgálni, és külön előírások szabályozták „a konyhában dolgozó molnárok", és „a gyúróteknőnél szorgoskodó főszakács" teendőit.

Csodálatunk a sumer konyhaművészet remekei iránt csak fokozódik ha elolvassuk az ízes ételek dicséretét zengő verseket. Valóban mit is mondhat az ember, a „coq au vin" több ezer éves receptjét olvasva:

Az innivaló borban,
fűszeres vízben,
megkenve olajjal,
pároltam e a madarat,
majd megettem.

E virágzó gazdaság, egy ennyire vállalkozó szellemű társadalom aligha fejlődhetett ki hatékony szállítási rendszer nélkül. A sumerek a két hatalmas folyamon és mesterséges csatornahálózatukon szállították az embereket, a különféle javakat és a jószágokat. A legkorábbi ábrázolások között megtaláljuk a világ kétségkívül első csónakjainak ábrázolásait is. [49]

A korai szövegekből az is kiderül, hogy a sumerek a nyílt tengerekre is kimerészkedtek, a legkülönfélébb vízi alkalmatosságokon hajóztak el távoli vidékekre, hogy fémeket, ritka fafajtákat, köveket kutassanak fel, s egyéb olyan nyersanyagokat, amelyek sumer földön nem voltak megtalálhatók. A sumer nyelv akkád szótárának

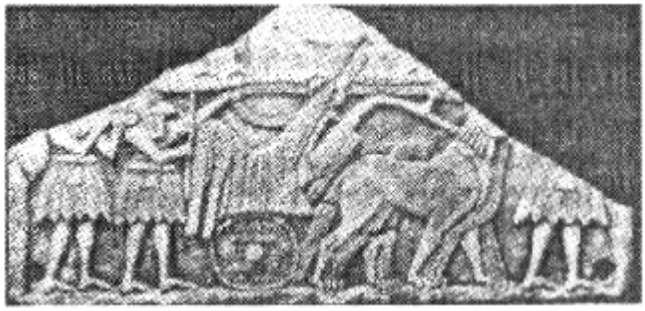

19. ábra

hajózással foglalkozó fejezete százöt sumer szót sorol fel, amellyel a különböző hajókat jelölték méreteik, úticéljuk vagy rendeltetésük szerint (teherhajók, utasszállító hajók vagy egy-egy isten számára készült hajók). Hatvankilenc, a hajók építésére és felszerelésére vonatkozó sumer szót és kifejezést is lefordítottak akkádra. Csakis hosszú tengerjáró hagyomány eredményezhetett egy ily mértékben szakosodott terminológiát.

A szárazföldi szállításra Sumerben használtak először kereket. Feltalálása és a mindennapos életben való használata tette lehetővé a különféle járművek megjelenését, legyen az akár paraszti szekér vagy harci szekér. S aligha kétséges, hogy az „ökörerő", akárcsak a „lóerő" használata, szintén sumer vívmány (19. ábra).

1956-ban Samuel N. Kramer professzor, korunk egyik nagy sumerológusa feldolgozta a sumer irodalmi örökséget. Könyvének *(From the Tablets of Sumer* [Sumer agyagtáblái]) tartalomjegyzéke önmagában is érdekes, hiszen huszonöt fejezete mindegyike olyan műfajt ír le, melynek első előfordulása a sumerekhez köthető: az első iskola, az első kétkamarás parlament, az első történész, az első gyógyszerészeti kézikönyv, az első mezőgazdasági évkönyv, az első kozmogónia és kozmológia, az első [50] közmondásokat és példabeszédeket tartalmazó gyűjtemény, az első irodalmi viták, az első Noé-történet, az első könyvtári katalógus, az emberiség első hősi korát elbeszélő eposz, az első törvénykönyv, az első orvostudomány és mezőgazdaság, melyeket mind, mind áthat a világbékére és harmóniára való törekvés.

Mindez cseppet sem túlzás.

Az első iskolákat Sumerben létesítették; ez egyenes következménye az írás feltalálásának. A rendelkezésre álló adatok - beleértve a régészeti leleteket, mint például az ásatások során feltárt iskolaépületeket és az ott talált „gyakorló táblákat" - arra utalnak, hogy az i. e. III. évezred közepén már szabályos iskolarendszer működött. Sumerben a szó szoros értelmében több ezer írnok tevékenykedett: a kezdő, alacsony beosztású írnokoktól a magas rangú királyi, illetve a magas beosztású állami írnokokig. Némelyikük tanárként is működött; az iskoláról, a tantervről és a tanítási módszerekről írt tanulmányaik is ránk maradtak.

Az iskolában nemcsak nyelvtant és magát az írás művészetét tanították, hanem a kor tudományos ismereteit is: botanikát, zoológiát, földrajzot, matematikát és teológiát. Tanulmányozták és másolták a múlt irodalmi műveit és újakat is teremtettek.

Az iskolákat az *ummia* („szakértő professzor") vezette, és a tanári kar tagjai között megtaláljuk „a rajz felelősét", „a sumer nyelv felelősét", valamint „az ostor felelősét" is; az iskolában szigorú fegyelem uralkodhatott. Egy végzős diák leírja egy agyagtáblán, miként fenyítették meg hanyagságért, rendetlenkedésért, hangoskodásért, s azért, mert írása nem volt elég takaros.

Egy eposz, amely Uruk történetét beszéli el, hosszasan ecseteli a két városállam, Uruk és Kis vetélkedését. Elbeszéli, miként érkeztek követek Kisből Urukba, és miként ajánlottak békés megegyezést. De Gilgames, Uruk uralkodója, a tárgyalásos megegyezés helyett inkább a harcot választotta. Érdekes mozzanat, hogy döntését a városatyákkal, a „helyi szenátussal" is meg kellett szavaztatnia:

> Gilgames városának atyái előtt
> beszédet tart, beszédben kér tanácsot:
> „Kis háza előtt ne hajtsunk nyakat,
> inkább szálljunk szembe véle fegyverrel!" [51]

A városatyák azonban a tárgyalásokat választották. Gilgames nem jött zavarba. A kérdést a „város legényei", a harcosok elé vitte. Ok a háborúra szavaztak. A történet jelentősége abban áll, hogy ezek szerint, mintegy ötezer évvel ezelőtt, a sumer uralkodónak a háború vagy béke kérdését a világ első kétkamarás parlamentje elé kellett terjesztenie.

S. Kramer az „első történész" megtisztelő címét Entemenának, Lagas királyának ítéli, aki feljegyezte a szomszédos Umma elleni háborúját. Más fennmaradt szövegekkel, irodalmi művekkel, eposzokkal ellentétben, ezek történelmi eseményeket örökítettek meg. Entemena világos, egyszerű prózában írta le a történteket.

Mivel az asszír és babilóni írást jóval a sumer előtt megfejtették, hosszú időn át úgy vélték, hogy az első törvénykönyv Babilón királya, Hammurapi nevéhez fűződik, s az i. e. 1900 körüli időkre keltezhető. Ám amikor felfedezték a sumer civilizációt, nyilvánvalóvá vált, hogy az első jogrendszer, amely a társadalmi renddel és igazságszolgáltatással foglalkozik, Sumerben született meg.

Jóval Hammurapi előtt a Babilóntól északra fekvő Esnunna városállamának sumer uralkodója törvényben szabta meg az élelmiszerek maximális árát, illetve a szekerek, csónakok bérleti díját, hogy a szegényeket ne lehessen kizsákmányolni. Ugyanígy törvények szabályozták a személy és a tulajdon elleni bűncselekményekért kiróható büntetést, s részletesen szabályozták a családi ügyeket s az úr-szolga viszonyt.

Még korábban hirdette ki törvényeit Lipit-Istár, Iszin uralkodója. A harmincnyolc törvény, melynek másolata egy töredékes agyagtáblán olvasható (az eredeti törvényeket kőoszlopra vésték) ingatlannal, rabszolgákkal, házassággal, örökséggel, csónakbérléssel, ökrök bérlésével és adókkal foglalkozik. Akárcsak Hammurapi, Lipit-Istár is azt állítja törvénykönyvének bevezető szakaszában, hogy a „nagy istenek" parancsára cselekedett, akik arra utasították, hogy „jólétet teremtsen sumereknek és akkádoknak egyaránt".

Ám mégsem Lipit-Istár volt az első sumer törvényalkotó. Töredékes agyagtáblákon fennmaradtak Ur-Nammunak, Ur uralkodójának i. e. 2350 körül hozott törvényeinek másolatai, melyek mintegy ötszáz évvel megelőzik Hammurapi törvénykönyvét. A Nannar isten hatalmára hivatkozó törvények célja nem más, mint hogy megbüntesse azokat, akik „elragadják a város lakóinak ökrét, juhait és szamarait" s hogy [52] gondoskodjon arról, hogy az „árva ne lehessen a gazdag prédája, az özvegy ne lehessen a hatalmas prédája, és az, kinek csak egy sékele van, ne lehessen annak prédája, kinek hatvan sékele van". Ur-Nammu azonkívül „tisztességes és nem változó súlyokat és mértékeket" vezetett be.

Ám a sumer jogrend és igazságszolgáltatás gyökerei még korábbi időkre nyúlnak vissza. Az i. e. 2600 körüli időszakban már oly sok minden történt Sumerben, hogy az akkor uralkodó *enszi*, Urukagina szükségesnek tartotta bizonyos reformok bevezetését. A reformjait megörökítő hosszú-hosszú feliratot az ókortörténészek az emberiség első, a szabadság, egyenlőség és igazság eszméjén alapuló társadalmi változások értékes dokumentumának tartják - egy valóságos francia forradalom, amelyet egy uralkodó indított mintegy négyezer évvel 1789. július 14-e előtt.

Urukagina felirata először korának visszásságait, bűneit sorolja fel, s csak ezután következnek a reformok. E bűnök főleg abból állnak, hogy a felügyelők visszaélnek hatalmukkal és a hasznot maguknak fölözik le; visszaélnek a hivatali ranggal, és különféle monopolisztikus csoportokba szerveződve hihetetlenül magasra verik az árakat.

A reformrendeletek megszüntették ezeket, s az ehhez hasonló igazságtalanságokat. A hivatalnok immár nem maga szabta meg egy „jó szamár" vagy „ház" árát, egy „nagy ember" többé nem kényszeríthette semmire az egyszerű városlakót. Biztosították a vakok, a szegények, az özvegyek és az árvák jogait. Az elvált asszonyokat - csaknem ötezer évvel ezelőtt - a törvény védte.

Mióta állhatott fenn a sumer civilizáció, hogy ily nagyszabású reformra volt szüksége? Meglehetősen régóta, hiszen Urukagina nem mást állított, mint hogy istene, Ningirszu szólította fel arra, hogy „állítsa vissza a hajdankor rendjét". Ez egyértelműen arra utal, hogy egy korábbi rendszerhez és korábbi törvényekhez kellett visszatérnie.

A sumer törvények tiszteletét bírósági rendszer biztosította, amelynek eljárásait és ítéleteit, valamint a bíróság előtt aláírt szerződéseket gondosan feljegyezték és archiválták. A bíróság három vagy négy bíróból állt, és inkább esküdteknek nevezhetjük őket. Egyikük hivatalos „királyi bíró" volt, míg a többieket harminchat férfi közül választották.

Míg a babilóniak rendeleteket és szabályokat alkottak, a sumereket ténylegesen az igazság érdekelte, mivel valójában hittek abban, hogy az [53] istenek elsősorban azért jelölték ki a uralkodókat, hogy biztosítsák az igazságot az országban.

Több párhuzam is vonható az igazság és erkölcs ószövetségi fogalmával. Mielőtt a zsidók fölött királyok uralkodtak volna, bírák irányították őket. A királyokat pedig nem gazdagságuk vagy győzelmeik szerint ítélték meg, hanem aszerint, hogy „igazságosan cselekedtek-e". A zsidó vallásban az év első napját egy tíznapos időszak követi - az ún. Félelmetes Napok -, amely alatt az emberek cselekedeteit mérlegelik és értékelik, s ez határozza meg a sorsukat a következő évben. Aligha véletlen egybeesés, hogy a sumer hit szerint egy Nanse nevű istenség hasonlóképpen ítélte meg az emberiséget, végtére is az első héber pátriárka, Ábrahám egy sumer városból, Urból származott, Ur-Nammu és törvénykönyve városából.

A sumereket igencsak foglalkoztatta az igazság, illetve annak hiánya, s ez tükröződik abban az irodalmi alkotásban, melyet Kramer az „első Jób" könyvének nevez. Kramer az isztambuli Museum of Antiquitiesben levő töredékes agyagtáblákat összeillesztve egy olyan sumer elbeszélést kapott, amely a bibliai Jób könyvéhez hasonlóan egy igaz ember panaszairól ír, akit az istenek nem megáldottak, hanem különféle csapásokkal és megpróbáltatásokkal sújtottak. „Ha igazságomat kimondom, hazugságra fordult", panaszkodik fájdalmasan.

A költemény második részében a névtelen férfi a héber zsoltárokhoz hasonlítható fohásszal fordul istenéhez.

Istenem, nemzőatyám te vagy:
emeld fel fejem...
Meddig tart még, hogy nem törődsz velem,
hogy nem oltalmazol?
hogy nem irányítasz igaz ösvényre?

Ezt követte a boldog végkifejlet:

Sírása, könyörgése istene szívéhez hatolt,
igaz szavát, fénylő szavát istene elfogadta...
A pusztító szótól istene visszahúzta kezét,
szíve szorongató fájdalmát torkonragadta. [54]

A bibliai Prédikátor Könyvéhez hasonló, de azt mintegy kétezer évvel megelőző szellemiség tükröződik a sumer közmondásokban.

Ha halál vár rád, költekezz.
Ha hosszú élet, légy takarékos.

Ha meghal a szegény, ne keltsétek életre.

Akinek sok ezüstje van, lehet boldog.
Akinek sok árpája van, lehet boldog.
Ám akinek semmije sincs, nyugodtan alhat.

A férfi: örömére megnősült;
meggondolására elvált.

Nem a szív hozza az ellenségeskedést,
hanem a nyelv hozza az ellenségeskedést.

Ha egy városban nincsenek kutyák,
Ott a róka lesz a nyájőrző.

A sumer civilizáció anyagi és szellemi teljesítménye az előadóművészetek fejlődésével párosult. A kaliforniai Berkeley Egyetem kutatócsoportja 1974 márciusában jelentette be, hogy lekottázták a világ legrégibb ismert dalát. Richard L. Crocker, Anne D. Kiimer és Robert F. Brown professzoroknak sikerült elolvasni a hangjegyeket, és eljátszani a dallamot, amelyet egy i. e. 1800-ra keltezhető és a Földközi-tenger partján fekvő Ugaritban (a mai Szíria területén) előkerült ékírásos táblára jegyeztek le.
„Mindig is sejtettük, hogy a zene fontos szerepet játszott a korai asszír-babilóni civilizációban" - mondták a berkeleyi kutatók. - „De mind ez ideig sejtelmünk sem lehetett arról, hogy ugyanaz a heptaton- diatonikus (hétfokú hangrendszer - *A szerk.)* skála jellemzi, amely a kortárs európai zenét és az i. e. első évezredbeli görög zenét" is. Korábban úgy vélték, hogy az európai zene eredete Görögországban keresendő, most azonban bebizonyosodott, hogy zenénk, az európai civilizáció [55] számos más eleméhez hasonlóan, Mezopotámiában gyökeredzik. Ez a tény aligha meglepő, hiszen Philón, a görög tudós egyik írásában megjegyezte, hogy Mezopotámia lakóiról köztudott: „a zenei hangzásokban keresték a világ harmóniáját és egységét".

Aligha kétséges, hogy a zene és a dal szintén olyan műfajnak tekinthetők, amelyben a sumerek elsők voltak. Crocker professzor csak azután tudta megszólaltatni e hajdani dallamot, miután elkészítette annak a lantszerű hangszernek a másolatát, amely az egyik ur-i királysírból került napvilágra. Az i. e. II. évezredbeli szövegek zenei „kulcsszámokra", valamint átfogó zeneelméletre engednek következtetni. Kiimer

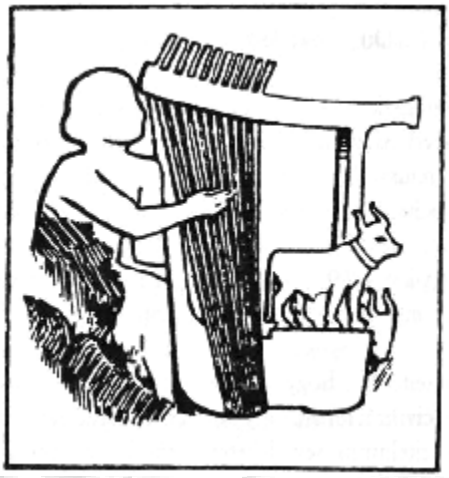

20. ábra

professzor szerint *(The Strings of Musical Instruments: Their Names, Numbers and Significance* [A hangszerek húrjai: nevük, számuk és jelentőségük) számos sumer himnusz szövegét „zenei jelölésekhez hasonló jegyek kísérik", s ez arra utal, hogy a sumerek és utódjaik „életében a zene igen fontos szerepet játszott". Éppen ezért nem meglepő, hogy az agyagtáblákon és pecséthengereken számos hangszert, valamint énekeseket és táncosokat ábrázoltak (20. ábra). [56]

Más sumer vívmányokhoz hasonlóan, a zene is a templomokban alakult ki. De még ha eleinte az istenek szolgálatába is állították, az előadóművészetek hamarosan a templomon kívül is hódítottak. Egy népszerű mondás a sumerek egyik kedvelt szójátékával utal az énekesek díjaira. „Valóban 'nincstelen' az énekes, akinek hangja nem édes."

Számtalan sumer szerelmi dal maradt fenn, amelyeket minden bizonnyal hangszeren kísértek. Az általunk ismert dalok közül azonban mégis az az altatódal a legmeghatóbb, amelyet egy anya énekelt beteg gyermekének.

Szálljon álom, szálljon álom, kicsi fiamra.
Siess álom, siess kicsi fiamhoz.
Bocsáss álmot fáradt szemére...

Fájdalom kínoz, kicsi fiam;
nekem is fáj, engem is kínoz.
Felnézek a csillagokra.
Újhold ragyog le arcodra;
árnyékod könnyeket ejt érted.
Aludj, aludj édes álomban...

Legyen társad a Növekedés Istennője;
legyen ékesszóló őröd az égben;
legyen jövőd boldog...
Legyen feleséged, ki támogat,
legyen szép fiad, ez a sors várjon rád.

Ezek a dalok és dallamok azt sugallják, hogy az európai zenekultúra forrása Sumerben buzogott. Nem kevésbé különös az sem, hogy e zenét hallgatva, e verseket olvasva, cseppet nem hangzanak különösnek vagy idegennek, s érzéseik mélysége is ismerősen hat. Ha eltűnődünk a sumer civilizáció alkotásain és vívmányain, óhatatlanul eszünkbe ötlik, hogy nemcsak erkölcseink, igazságérzetünk, törvényeink, építészetünk, művészetünk és technológiánk számos eleme gyökeredzik Sumerben, de a [57] sumer intézmények is ismerősnek tűnnek. Lelkünk mélyén mindannyian sumerek volnánk.

*

Lagas feltárása után a régészek Nippurban, Sumer és Akkád egykori vallási központjában végeztek kutatásokat. Az itt előkerült mintegy harmincezer szöveg közül sokat a mai napig nem tanulmányoztak át. Suruppakban az i. e. III. évezredre keltezhető iskolaépületeket találtak. Urban csodálatos vázák, ékszerek, fegyverek, harci szekerek, aranyból, ezüstből, rézből és bronzból készült sisakok kerültek napvilágra, s feltárták egy szövöde maradványait, valamint egy magas zikkurratot, (toronytemplomot - *A szerk.)* melynek romjai még mindig uralják a tájat. Esnunnában és Adabban a régészek a Szargon uralkodását megelőző korszakból származó templomokat és művészi szobrokat találtak. Ummában korai birodalmakról beszámoló feliratok kerültek elő. Kisben hatalmas épületeket és az i. e. 3000 körüli időkben emelt zikkurratot tártak fel.

Uruk (Erekh) az i. e. IV. évezredbe vezette vissza a régészeket. Megtalálták a kemencében égetett első festett agyagedényeket, és a fazekaskorong korai használatának bizonyítékát. A mészkőtömbökből épített járda az egyik legkorábbi kőkonstrukció. Urukban tárták fel az első zikkurratot is: egy hatalmas, mesterséges halmot, melynek tetején egy fehér s egy vörös templom állt. Itt találták a világ első írott szövegeit, valamint az első pecséthengereket. Ez utóbbiakról Jack Finegan *(Light from the Ancient Past* [Fénysugár a múltba]) megjegyzi, hogy „lenyűgöző e pecsétek tökéletessége, az Uruk-korszakban történő felbukkanásuk első pillanatától". Az Uruk korszakba sorolható többi lelőhely pedig a fémkor kialakulásának bizonyítékait szolgálta.

1919-ben H. R. Hall rommaradványokra bukkant egy El-Ubaid nevű falu mellett. Erről a lelőhelyről nevezték el a sumer civilizáció első fázisának tekintett korszakot. Az e korszakba tartozó sumer városokban - Észak-Mezopotámiától a Zagrosz-hegység déli lejtőjéig - készítettek először agyagtéglákat, mozaikkockákból kirakott gazdag ornamentikát, itt tártak fel első ízben téglával bélelt sírokat tartalmazó temetőket, festett és karcolt geometrikus mintákkal borított edényeket, bronz tükröket, [58] távoli vidékekről származó türkiz gyöngyöket, szemhéjfestéket, bronzhegyű lándzsákat, különféle textíliákat, házakat, és monumentális templomépületeket.

Távolabb, délen fekszik Eridu, amely a ránk maradt szövegek szerint az első sumer város. A lelőhely mélyebben fekvő rétegeinek feltárásakor megtalálták a bölcsesség sumer istenének, Enkinek szentelt templomot, amelyet több alkalommal is újjáépítettek. A rétegek egyértelműen visszavezették a tudósokat a sumer civilizáció kezdeteihez: i. e. 2500, i. e. 2800, i. e. 3000, i. e. 3500.

Majd rábukkantak a legkorábbi, Enkinek szentelt templom alapjaira, amely alatt már szűztalaj feküdt, vagyis semmi sem állt ott azelőtt. Az épületet i. e. 3800-ra keltezték - s ez adja meg a civilizáció kezdetét is.

Ez a kultúra nem csupán a szó szoros értelmében vett első civilizációnak tekinthető; a későbbi ókori kultúráknál jóval fejlettebb és szinte mindenre kiterjedő civilizáció volt. Aligha kétséges, hogy ez az a civilizáció, amely az európai kultúra és civilizáció alapját képezi.

Az ember mintegy kétmillió évvel ezelőtt kezdett köveket szerszámként használni, és i. e. mintegy 3800-ban jelent meg, mindenféle előzmény nélkül a sumer civilizáció. Szinte érthetetlen, hogy a kutatók a mai napig nem tudják: kik voltak a sumerek, honnan jöttek, miképpen azt sem, hogyan és miért tűnt fel civilizációjuk.

Hirtelen, váratlanul, szinte a semmiből.

H. Frankfort *(Tell Uqair)* „lenyűgözőnek" tartotta, Pierre Amiet (*Elam)* különlegesnek, míg A. Parrot *(Sumer) egy* hirtelen fellobbanó fénycsóvához hasonlította. Leo Oppenheim *(Ancient Mesopotamia [*Az ókori Mezopotámia]) arra mutatott rá, hogy ez a civilizáció hihetetlenül rövid idő alatt alakult ki. Joseph Campbell *(The Masks of God* [Isten maszkjai]) úgy vélte, hogy „e kis sumer vályogteknőben döbbenetes hirtelenséggel tűnt fel... az a kulturális szindróma, amely a világ összes későbbi fejlett civilizációjának csíráit tartalmazta".

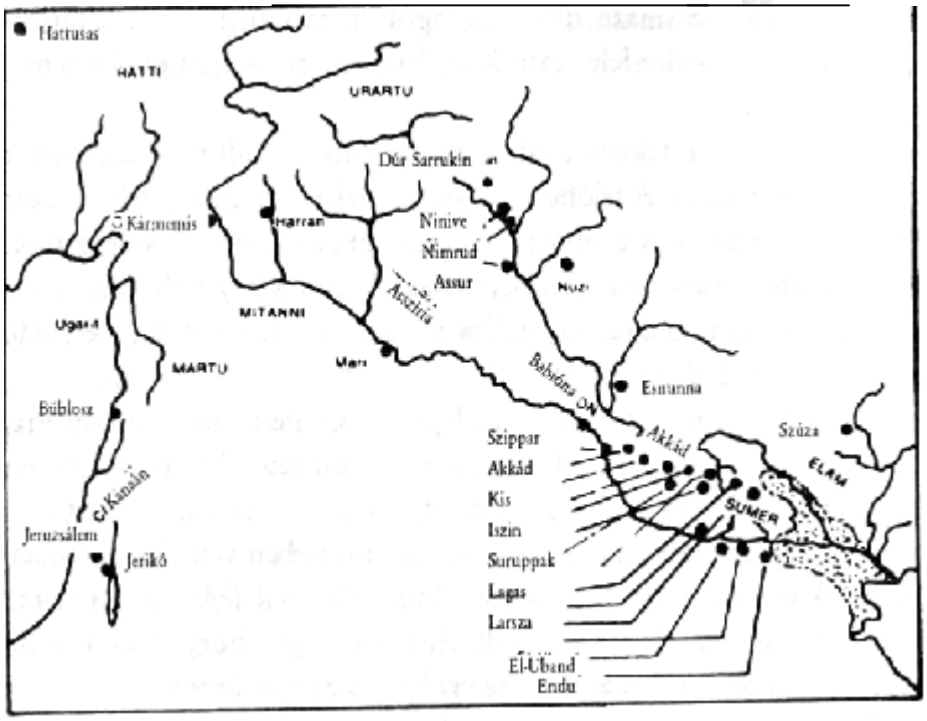

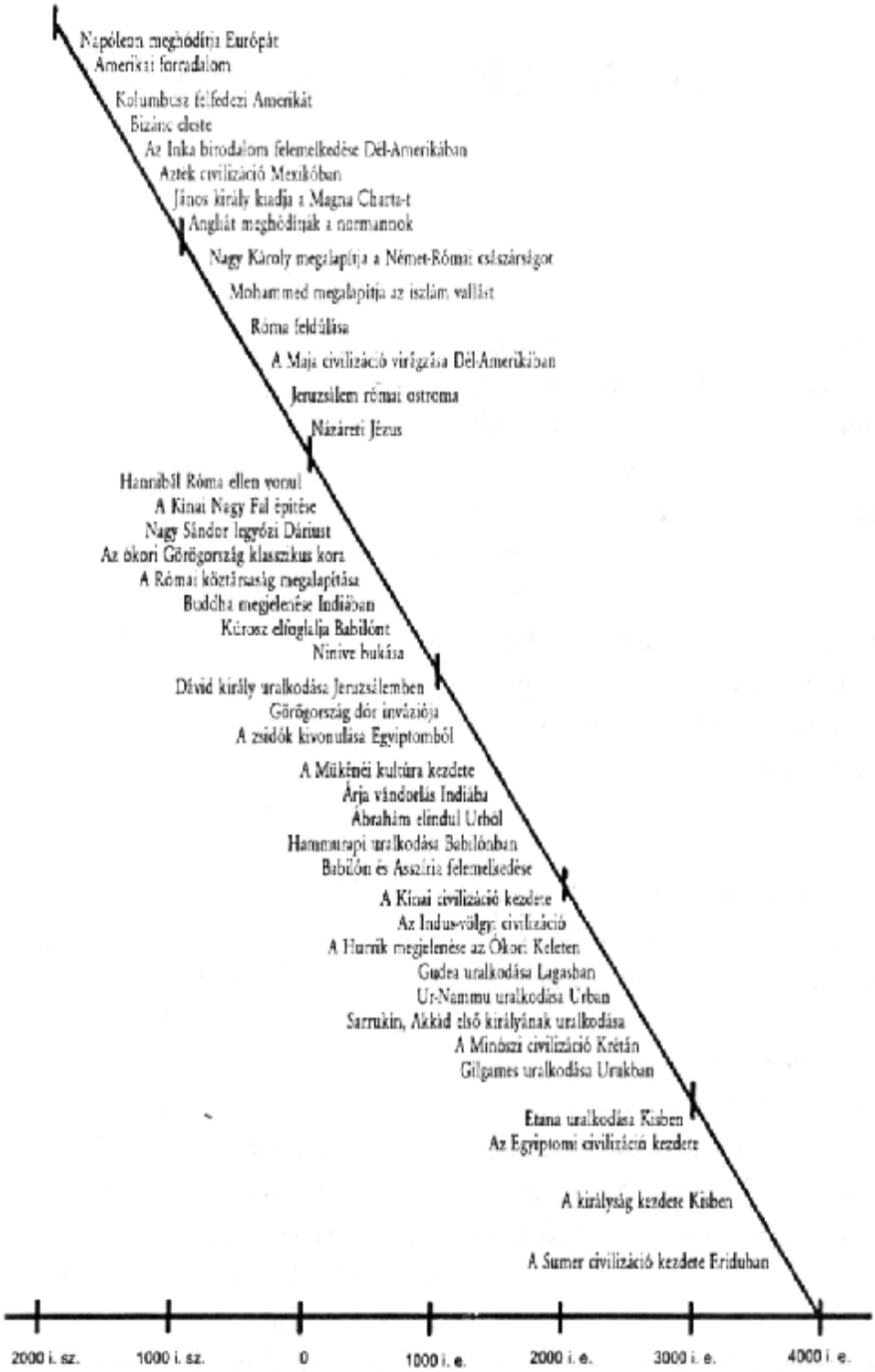
Napóleon meghódítja Európát
Amerikai forradalom
Kolumbusz felfedezi Amerikát
Bizánc eleste
Az Inka birodalom felemelkedése Dél-Amerikában
Aztek civilizáció Mexikóban
János király kiadja a Magna Charta-t
Angliát meghódítják a normannok
Nagy Károly megalapítja a Német-Római császárságot
Mohammed megalapítja az iszlám vallást
Róma feldúlása
A Maja civilizáció virágzása Dél-Amerikában
Jeruzsálem római ostroma
Názáreti Jézus
Hannibál Róma ellen vonul
A Kínai Nagy Fal építése
Nagy Sándor legyőzi Dáriusz
Az ókori Görögország klasszikus kora
A Római köztársaság megalapítása
Buddha megjelenése Indiában
Kúrosz elfoglalja Babilónt
Ninive bukása
Dávid király uralkodása Jeruzsálemben
Görögország dór inváziója
A zsidók kivonulása Egyiptomból
A Mükénéi kultúra kezdete
Árja vándorlás Indiába
Ábrahám elindul Urból
Hammurapi uralkodása Babilónban
Babilón és Asszíria felemelkedése
A Kínai civilizáció kezdete
Az Indus-völgyi civilizáció
A Hurrik megjelenése az Ókori Keleten
Gudea uralkodása Lagasban
Ur-Nammu uralkodása Urban
Sarrukín, Akkád első királyának uralkodása
A Minószi civilizáció Krétán
Gilgames uralkodása Urukban
Etana uralkodása Kisben
Az Egyiptomi civilizáció kezdete
A királyság kezdete Kisben
A Sumer civilizáció kezdete Eriduban
2000 i. sz.
1000 i. sz.
0
1000 i. e.
2000 i. e.
3000 i. e.
4000 i. e.

HARMADIK FEJEZET

Az ég s a föld istenei

Mi adhatta azt a lökést, ami a több százezer, sőt több millió éves lassú fejlődést hirtelen felgyorsította, melynek következtében három, egymástól jól elkülöníthető korban - i. e. 11 000, 7400 és 3800 körül - a primitív nomád vadászok és gyűjtögetők földművesekké, fazekasokká váltak, majd városépítőkké, mérnökökké, matematikusokká, csillagászokká, fémművesekké, kereskedőkké, zenészekké, bírókká, orvosokká, írókká, könyvtárosokká és papokká? Az alapkérdést Robert J. Braidwood professzor *(Prehistoric Men* [Az őskor embere]) fogalmazta meg: „Miért is történt mindez? Miért nem élünk még mindig úgy, mint a maglemosiak[2]?"

A sumerek készséggel megválaszolják e kérdést. A több tízezer ránk maradt mezopotámiai szöveg egyike szerint „mindazt, ami szépnek tűnik, az istenek kegyéből tettük".

Sumer istenei! Kik voltak ők?

Vajon a sumerek istenei is a görög istenekhez hasonlatosak, akik fényes palotákban éltek, s Zeusz tágas csarnokában lakomáztak az égben, az Olümposzon, amelynek földi megfelelője Görögország legmagasabb csúcsa, az Olümposz hegye volt?

A görögök istenei megjelenésüket és jellemvonásaikat tekintve is hasonlítottak a halandókhoz. Szívükben egymást váltotta a boldogság és a bánat, lelküket féltékenység mardosta, szerelembe vegyültek kedvesükkel, s olykor bizony fegyvert ragadtak és háborúztak. Az emberekhez hasonló módon sokasodtak és szaporodtak, utódokat nemzettek - hol egymással, hol földi halandókkal érintkezve.

Ugyan elérhetetlenek voltak, mégis állandóan beavatkoztak, belebonyolódtak az emberek ügyeibe. Hatalmas sebességgel tették meg az utat [63] egyik helyről a másikra, hirtelen eltűntek, majd ismét előbukkantak; félelmetes és nagyhatású fegyvereik voltak. Mindegyik isten egy-egy jól körülhatározható funkcióval rendelkezett, amelynek következményeit egy- egy emberi tevékenység bánta, vagy húzott hasznot az adott tevékenységért felelős isten ténykedéséből. Ezért imákkal és az isteneknek bemutatott áldozatokkal próbálták elnyerni az istenek jóindulatát.

A görögök fő istensége Zeusz volt, „az istenek s az emberek atyja", „az égi tűz ura". Fő fegyvere, és egyben jelképe, a villám volt. „Uralkodó" volt a földön, aki az égből ereszkedett alá. Döntéshozó, aki jót és rosszat osztott a halandóknak, ám eredeti birodalma mégiscsak az égben volt.

De sem a földön, sem az egekben nem ő volt a legelső isten. A kutatók által mitológiának tekintett ismeretanyag nem más, mint a teológia és a kozmológia vegyüléke. A görögök úgy vélték, kezdetben uralkodott a Káosz, aztán jelent meg Gaia („föld") és hitvese, Uránosz („ég"). Gaia és Uránosz teremtette a tizenkét Titánt, hat férfit és hat nőt. (A titánokat és a titaniszokat - *A szerk.)* Bár legendás tetteiket a földön hajtották végre, feltételezhető, hogy mindnek megvolt az égi párja.

Krónosz, a legifjabb férfi titán vált az olümposzi mitológia fő alakjává. Vezető szerepre tett szert a titánok körében, miután kasztrálta apját. Uránoszt. De mivel tartott a többi titántól, bebörtönözte őket, s anyja megátkozta, hogy neki magának is ugyanazt a sorsot kell elszenvednie, mint apjának: egyik fia taszítja majd le trónjáról.

Krónosz saját húgával, Rheiával hált, aki három fiút és három lányt szült neki, Hádészt, Poszeidónt és Zeuszt, illetve Hesztiát, Démétért és Hérát. A sors ismét úgy

---

[2] Maglemosa-kultúra: Észak-Németország, Dánia és Anglia területén elterjedt, a középső kőkorra (mezolitikum) keltezhető kultúra. [A fordító jegyzete]

hozta, hogy a legifjabb fiú fosztotta meg apját a hatalmától. Gaia átka valóra vált: Zeusz legyőzte apját, Krónoszt.

De ez nem ment olyan könnyen. Az istenek éveken át csatáztak félelmetes szörnyekkel. A döntő csata Zeusz és Tüphon, egy kígyószerű istenség között zajlott, mégpedig hatalmas területen, a földön és az égben egyaránt. A döntő ütközet a Casius-hegyen történt, Egyiptom és Arábia határán, valahol a Sínai-félszigeten (21. ábra).

Miután Zeusz győzött, elismerték elsőbbségét az istenek között. Ennek ellenére meg kellett osztania hatalmát bátyjaival. Megegyeztek egymás között (illetve egy másik változat szerint sorshúzással döntötték el), hogy Zeusz uralkodjon az égen, idősebbik testvére, Hádész az Alanti Világban, és fiatalabb bátyja, Poszeidón legyen a tengerek ura.

21. ábra

Bár Hádész és birodalma idővel az alvilág szinonimája lett, eredeti birodalma valahol „mélyen lent" feküdt, ahol mocsarak, lápok és kihalt vidékek váltakoztak bővizű folyók által öntözött területekkel. Hádészt általában „megközelíthetetlennek" tartották: félelmetesnek, szigorúnak és ridegnek. Poszeidónt legtöbbször jelképével, a háromágú szigonnyal ábrázolták. S noha a tengerek ura volt, mégis őt tartották a fémművesség és a szobrászat védőistenének, aki egyúttal nagyhatalmú mágus is. A görög hagyomány szerint Zeusz szigorúan ítélte meg az emberiséget, olyannyira, hogy volt idő, amikor az emberiség elpusztítását fontolgatta; ezzel szemben Poszeidónt az emberek barátjának tartották: olyan istennek, aki mindent megtett azért, hogy kiérdemelje a halandók dicséretét.

A három fivér és három nővér - valamennyien Krónosz testvérétől, Rheiától született - gyermekei lettek az olümposzi kör, a tizenkét nagy isten idősebb tagjai. A másik hat isten mind Zeusz leszármazottja, és a görög mondák és elbeszélések az ő tetteik köré szövődtek.

A Zeusz által nemzett istenek és istennők különböző anyáktól születtek. Zeusz először egy Métisz nevű istennővel hált, akitől lánya született: Athéné, a bölcsesség és a kézművesség istennője (akiről más forrásból tudjuk, hogy Zeusz fejéből „pattant ki", mint a gondolat. - *A szerk.)*. Ám mivel ő volt az egyetlen jelentősebb isten, aki Zeusz oldalán küzdött a Tüphon elleni harc során (az összes többi isten elmenekült), Athéné harci képességekre is szert tett, és a háború istennőjévé vált. Ő volt a „tökéletes hajadon", senkihez nem ment feleségül, bár egyes elbeszélések sejtetni engedik, hogy gyengéd szálak fűzték nagybátyjához, Poszeidónhoz, [65] akinek hivatalos felesége a Labirintus Úrnője volt, Kréta szigetéről. Unokahúga, Athéné a szeretője lehetett.

Zeusz más istennőkkel is hált, ám az ezekből az együttlétekből született utódok nem lettek az olümposzi kör tagjai. Amikor Zeusz eltökélte hogy fiútódot akar, saját húgaihoz fordult. A legidősebb Hesztia volt. Ő minden jel szerint visszahúzódó természetű lélek volt, vagy egyszerűen túl idősnek vagy túl betegnek tartotta magát az anyai szerepre. Zeusz nem sokáig bánkódott, és Démétérrel, másik lánytestvérével, a termékenység istennőjével próbálkozott. De Démétér fiú helyett lányt szült neki,

Perszephonét, aki nagybátyja, Hádész felesége lett, és megosztotta vele birodalmát az Alanti Világban.

Csalódottságában, hogy nem született fia, Zeusz más istennőkhöz fordult vigaszért és szeretetért. Harmóniától kilenc lánya született, aztán Létó egy lányt és egy fiút szült neki, Artemiszt és Apollónt, akik rögvest a főistenségek csoportjának tagjai lettek.

Apollón, Zeusz elsőszülött fia a görög pantheon talán legnagyobb istene, akit egyaránt tisztelt ember s isten. Ő tolmácsolta a halandóknak apja, Zeusz akaratát, és ezért vallási törvények és a templomi szolgálat kérdéseiben szava súlyosan esett latba. Ő képviselte az erkölcsi és isteni törvényeket, valamint a tisztaságot és tökéletességet mind szellemi, mind fizikai értelemben.

Zeusz második fia Maia istennőtől született: Hermész, a pásztorok védőistene, a nyájak és csordák őrzője. Bátyjánál, Apollónnál talán kevésbé volt fontos és hatalmas, de közelebb állt az emberekhez, akik a jószerencsét neki tulajdonították. A kedvező események és dolgok biztosítójaként Hermész volt a kereskedelem istene: a kalmárok és utazók védőistene. Ám legfontosabb tevékenysége a mítoszok és eposzok szerint mégiscsak az, hogy ő volt Zeusz küldönce, az istenek gyorslábú futára.

Zeuszt hajtották a családi tradíciók. Továbbra is az egyik húgától szeretett volna fiúgyermeket, ezért Hérához, a legfiatalabbhoz fordult. A szent házasság rítusai szerint vette el, az istenek uralkodónőjének, anya-istennőnek nevezte ki. Házasságukból egy fiú született, Árész és két lány, de Zeusz gyakori félrelépései, melyekre állítólag Héra is hűtlenkedéssel felelt, mindenképpen kétségessé teszik a másik fiúgyermek, Héphaisztosz származását.

Árész, a háború istene, azonnal a tizenkét főisten egyikévé vált s így [66] az olümposzi kör tagja lett. Roppant harcias volt ugyan, de korántsem legyőzhetetlen. A trójai háborúban a trójaiak oldalán küzdött s olyan sebet ejtettek rajta, amelyet csak Zeusz tudott begyógyítani.

Héphaisztosznak, a találékonyság istenének, a szó szoros értelmében fel kellett küzdenie magát az olümposzi csúcsra. Neki tulajdonították az olvasztókemencék tüzét és a fémmegmunkálás művészetét. Az istenek kézművese, aki a mindennapi életben is használatos, de egyúttal varázslatos tárgyakat készített embernek s istennek egyaránt. A legenda szerint sántának született, és ezért anyja, Héra mérgében elhajította magától. A másik, hihetőbb változat szerint Zeusz száműzte Héphaisztoszt mivel kételkedett abban, hogy ő volna az apja, de Héphaisztosz varázslatos ereje segítségével mégis rákényszerítette Zeuszt, hogy befogadja a nagy istenek közé.

A legenda szerint Héphaisztosz egyszer láthatatlan hálót készített, amely felesége ágya fölé borul, ha abban a szeretőjével enyeleg. Szüksége is volt erre az óvintézkedésre, hiszen hitvese Aphrodité, a szépség és szerelem istennője volt, s cseppet sem meglepő, hogy számtalan szerelmi história fonódott alakja köré. A csábító sok esetben Árész, Héphaisztosz bátyja. A tiltott szerelem egyik gyümölcse Érosz, a szerelem istene.

Aphrodité is a tizenkét olümposzi isten egyike lett, és befogadásának körülményei sok szempontból tanulságosak. Aphrodité sem Zeusz testvére nem volt, sem lánya; ám mégsem lehetett figyelmen kívül hagyni. A Földközi-tenger ázsiai partvidékéről érkezett (Hésziodosz görög költő szerint az útja Cipruson át vezetett). Ősiségét bizonyítandó nem mást állított, mint hogy magától Uránosztói származik, s ezáltal egy teljes generációval megelőzte Zeuszt, hiszen - úgymond - Zeusz apjának testvére, és az istenek kasztrált ősapjának megtestesülése (22. ábra).

Aphroditét tehát be kellett illeszteni az olümposzi istenek körébe, ugyanakkor arra is ügyelni kellett, hogy számuk - tizenketten voltak - ne növekedjen. A megoldás nagyszerű, de egyszerű volt: valakit ejteni kellett. Mivel Hádész az Alanti Világ ura lett, nem lakozott az Olümposzon, a nagy istenek között, az így keletkezett üresedés kapóra jött Aphroditének, s immár ő is tagja lett az exkluzív tizenkettes körnek.

Úgy tűnik, hogy a tizenkettes szám olyan követelmény volt, melyet mindenképpen figyelembe kellett venni. Az olümposzi istenek száma nem lehetett se több, se kevesebb tizenkettőnél. Ez akkor vált nyilvánva lóvá, amikor Dionüszoszt vonták be az olümposzi

22. ábra

23. ábra

24. ábra

körbe. Ő is Zeusz fia volt, Zeusz saját lányától, Szemelétől született. El kellett rejteni Héra haragja elől, s ezért távoli országokba küldték. (Még Indiába is eljutott.) És bármerre járt, megismertette az embereket a szőlészettel és a borászattal. Időközben üresedés történt az Olümposzon. Hesztiát, Zeusz legidősebb leánytestvérét, aki megöregedett és elgyengült, teljesen kihagyták a tizenkettes körből. Dionüszosz ekkor visszatért Görögországba és elfoglalhatta helyét. Az olümposziak ismét tizenketten voltak.

Bár a görög mitológia többféle hagyományt is megőrzött az emberiség eredetét illetően, a legtöbb legenda szerint az emberek az istenektől származnak a hősökön és a királyokon keresztül. Ezek a félistenek afféle láncszemet alkotnak az emberi végzet - a napi robot, az elemektől való függőség, a járványok, a betegségek, a halál - és egy aranykor között, amikor csak istenek lakták a földet. És bár sok isten a földön született, a tizenkét olümposzi isten kiválasztott köre jelképezte az istenek égi aspektusát. Az eredeti Olümposz az Odüsszeia szerint a „tiszta, felső levegőben" fekszik. A tizenkét eredeti nagy isten égi istenek voltak, akik lejöttek a földre, és a tizenkét égitestet jelképezték.

A nagy istenek latin nevei, amelyeket a rómaiaktól kaptak, amikor azok átvették a görög panteont, még inkább rávilágítanak ezen istenek asztrális természetére. Gaia, a Föld, Hermész a Merkúr, Aphrodité a Vénusz, Árész a Mars, Krónosz a Szaturnusz és

Zeusz a Jupiter. A rómaiak átvették a görög hagyományt, s ennek megfelelően Jupitert mennydörgő istennek képzelték el, akinek fegyvere a villám; és akárcsak a görögök, a rómaiak is a bikával társították (23. ábra).

A legtöbb kutató egyetért abban, hogy a görög civilizáció Kréta szigetén alakult ki, ahol i. e. 2700-1400 között virágzott a minószi kultúra. A minószi mitológiában fontos helyet foglal el Minótaurusz legendája. Ez a félig ember alakú, félig bikatestű lény Pasziphaé, Minósz király felesége és egy bika leszármazottja volt. A régészeti leletek rávilágítanak a minószi kultúra bikakultuszára: számos pecséthengeren isteni lénynek ábrázolják a bikát, mellette kereszt alakú jel látható, amely egy eddig azonosítatlan csillagot vagy bolygót jelképez. Úgy tűnik, hogy a minósziak által istenként tisztelt bika nem közönséges földi jószág, hanem az Égi Bika, azaz a Taurusz csillagkép, s mindez egy olyan esemény emlékét [69] őrzi, amely körülbelül i. e. 4000-ben történt, amikor ebben csillagképben tűnt fel a tavaszpont (24. ábra).

A görög hagyomány szerint Zeusz Krétán keresztül érkezett görög földre; Krétáról menekülnie kellett, mivel elcsábította Európét, Türosznak, a fóniciai város uralkodójának gyönyörű lányát. Amikor Cyrus H. Gordon megfejtette a legkorábbi minószi írást, kiderült, hogy az „a Földközi-tenger keleti partvidékéről származó sémi dialektus".

A görögök soha nem állították, hogy az olümposzi istenek egyenesen az égből érkeztek görög földre. Zeusz Kréta érintésével a Földközi-tengeren át érkezett. Aphrodité szintén keletről, az Ókori Keletről érkezett, s az ő útja is a tengeren át vezetett, Cipruson keresztül. Poszeidón (a római Neptúnusz) hozta magával a lovat Kisázsiából, Athéné pedig az olivát honosította meg Görögországban, amit a Biblia földjéről hozott.

Aligha kétséges, hogy a görög mitológia hagyomány, és maga a görög vallás is az Ókori Keletről érkezett a görög szárazföldre Kisázsián és a Földközi-tenger szigetein keresztül. Panteonjuk ott gyökeredzik. A görög istenek, és a tizenkettes számhoz fűződő asztrális kapcsolatuk eredetét is ott kell keresnünk.

*

A hinduizmus, India ősi vallása, a Védákat - a különféle himnuszok, rituális szertartások és más, az istenekre vonatkozó mondások gyűjteményét - olyan szent szövegeknek tekinti, amelyek „nem emberi eredetűek". A hindu hagyomány szerint az istenek maguk szerkesztették össze valamikor a régmúltban. Ám az idő múltával a nemzedékről nemzedékre szájhagyomány útján átörökített, eredetileg százezer versszak sorrendje összekeveredett s egy részüket el is felejtették. A fennmaradt versszakokat végül egy bölcs lejegyezte, négy külön könyvbe csoportosította, s négy legkedvesebb tanítványára bízta, hogy mindegyikük őrizzen meg egy-egy *Védát*.

Amikor a XIX. század folyamán a kutatók egyre több elfelejtett nyelvet fejtettek meg, és idővel megállapították a köztük lévő kapcsolatokat, rájöttek, hogy a Védákat egy igen régi indoeurópai nyelven írták: szanszkritül, amely az indiai alapnyelv, s egyúttal a görög, a latin és más európai nyelvek ősének tekinthető. Amikor végül el tudták olvasni a [70] Védákat, feltűnt az istenekről szóló védikus és a görög elbeszélések közötti szinte hihetetlen hasonlóság.

A Védák szerint valamennyi isten egyetlen, még ha nem is mindig békében és harmóniában élő család tagja. A legendák, elbeszélések elmondják, miként emelkednek fel az égbe, s ereszkednek le a földre; égi csatákról, csodás fegyverekről, barátságról, vetélkedésekről, szerelmes együttlétekről és csalárd hűtlenségekről számolnak be - s mindemellett kiviláglik az a szándék, hogy megőrizzék az isteni genealógiát: ki kinek a leszármazottja, ki kinek az elsőszülött fia. A földi istenek az égből származnak, és a főbb istenségek a Földön is égitesteket jelképeznek.

A hajdankorban a risik („aki az ősidőben lebegett") az égben „lebegtek", s legyőzhetetlen erővel rendelkeztek. Közülük heten voltak a Hatalmas Ősnemzők. Két isten, Rahu („démon") és Ketu („szétválasztott") valamikor egyetlen égitestet alkottak,

ám mivel engedély nélkül akartak csadakozni az istenekhez, a viharisten lángoló fegyverével lesújtott és kettévágta: így keletkezett Rahu, a „sárkányfej", aki bosszút forralva szüntelenül az égi utakat rója, és Ketu, a "sárkány farka". Marisi, a Napdinasztia ősatyja nemzette Kasjapát („a trónust"). A Védák szerint sok utódot nemzett, de a dinasztia csak Prithivítől (az „égi anyától") született tíz gyermekén keresztül folytatódott.

Kasjapa a dinasztia fejeként a dévák („fényesen ragyogók") legfontosabbika is volt, és a Djausz-Pitar („fénylő atya") címet viselte. Feleségével és tíz gyermekével együtt ők voltak a tizenkét Aditüasz: mindegyikükhoz hozzárendeltek egy-egy zodiákus jelet és egy-egy égitestet. Kasjapa égiteste a „fénylő csillag" volt, Prithiví a Földet képviselte, míg más istenek égi megfelelője a Nap, a Hold, a Mars, a Merkúr, a Jupiter, a Vénusz és a Szaturnusz volt.

A tizenkét istenből álló pantheon vezetését idővel Varuna, az égi térség istene vette át. Mindenütt jelenlévő, mindent látó istenség volt, és az egyik, hozzá szóló himnusz alig különbözik a bibliai zsoltároktól:

Ő az, ki felragyogtatja a napot az égen,
És a szél fúvása az ő lehelete.
Ő vájta ki a folyók medreit,
És az ő parancsára folynak.
Ő alkotta a tengerek mélységeit. [71]

Idővel azonban az ő uralma is véget ért. Indra, az az isten, aki csatában legyőzte az „égi sárkányt", megölte apját s elfoglalta trónját. Immáron ő volt az egek új ura és a viharisten. A mennydörgés és a villám voltak a fegyverei, és állandó jelzője a Seregek Ura volt. Hatalmát azonban meg kellett osztania két bátyjával. Egyikük Vivaszvant volt, aki Manut, az első embert nemzette, másik testvére Agni („a tűzcsiholó"), aki az embereknek lehozta a tüzet az égből a földre.

*

Szembeszökő a hasonlóság a védikus és a görög pantheon között. A főistenségekről szóló elbeszélések, akárcsak a többi, kevésbé fontos istenek sokaságával - gyermekekkel, hitvestársakkal, titkos és kevésbé titkos szeretőkkel - foglalkozó történetek szemmel láthatóan a görög mítoszokat követik (vagy épp ellenkezőleg, azoknak az eredeti változatai). Aligha kétséges, hogy Djausz Zeusszal azonos, Djausz-Pitar Jupiterrel, Varuna Uránusszal, és így tovább. És a nagy istenek száma mindkét esetben mindig tizenkettő, bármilyen változások is történtek az isteni utódlást illetően.

Mi lehet a magyarázata e két, egymástól térben és időben ily távol eső kultúrában fellelhető hasonlóságnak?

A kutatók feltételezése szerint valamikor az i. e. II. évezredben az indoeurópai nyelvet beszélő népcsoportok valamely oknál fogva elvándoroltak az Észak-Iránban vagy a Kaukázus térségében fekvő hazájukból. Az egyik csoport délkeleti irányba indult, India felé; a hinduk árjáknak („nemesek") hívták őket. Ők hozták magukkal a szájhagyomány útján terjedő Védákat i. e. 1500 körül. Az indoeurópai vándorlás másik hulláma nyugati irányba indult, Európa felé. Egyes csoportjai megkerülték a Fekete-tengert és Oroszország sztyeppéin átkelve jutottak el Európába. Fő csoportjaik azonban a legrövidebb, Kisázsián keresztül vezető úton érkeztek Görögországba, magukkal hozva hagyományaikat és vallásukat. A legősibb görög városok némelyike nem is a görög szárazföldön található, hanem Kisázsia nyugati csücskében.

De kik voltak ezek az indoeurópaiak, akik Anatóliába költöztek? Az európai kutatók eleddig nem tudták megválaszolni e kérdést.

Az egyetlen megbízható forrásnak ismét csak az Ószövetség [72] bizonyult. Az Ószövetségben a történészek számos utalást találtak az anatóliai hegyvidéket lakó hettitákra. Azzal az ellenségeskedéssel szemben, amely az Ószövetségből árad a

kánaániták és a zsidókkal szomszédos más népek iránt, kiknek szokásait „undorítónak" tartották, a hettitákat barátaiknak, Izrael szövetségeseinek tekintették. Bátsevá, akit maga Dávid király is megkívánt, a hettita Uriás, a királyi hadsereg tisztjének felesége volt. Salamon király úgy szerzett szövetségeseket, hogy feleségül vette idegen királyok lányait; feleségei között megtaláljuk egy egyiptomi fáraó s egy hettita uralkodó lányát is. Egy ízben az országra támadó szír hadsereg elmenekült, miután hírét vette, hogy „Izrael királya felfogadta ellenünk a hettiták királyát és az egyiptomiak királyát". Ez a néhány kiragadott példa is jól mutatja, milyen nagy becsben tartották a hettiták katonai képességeit az Ókori Kelet népei.

Az egyiptomi hieroglifák és a mezopotámiai írások megfejtése után a kutatók számtalanszor találkoztak egy bizonyos „Hatti földjére", egy hatalmas és erőteljes anatóliai királyságra vonatkozó utalásokkal. Elképzelhető-e, hogy egy ilyen fontos hatalom semmiféle nyomot ne hagyott volna maga után?

Az egyiptomi és mezopotámiai szövegek alapján kezdtek ásatásokat Anatólia hegyvidékén. A kutatásokat siker koronázta. Hettita városokat, palotákat, királyi kincseket, királyi sírokat, templomokat, kultusztárgyakat, fegyvereket, lenyűgöző szépségű tárgyakat találtak. Ám mind közül a legfontosabbnak a feliratok bizonyultak, melyeket részben piktogramokkal, részben ékírással írtak. A bibliai hettiták életre keltek.

Az Ókori Kelet egyik egyedülálló emléke egy dombormű, amely az ősi hettita főváros mellett látható (e helyet ma Jazilikajának hívják, melynek jelentése török nyelven annyit tesz: „írott kő"). Az ókori hívő, miután áthaladt a kapukon, nyitott folyosóra érkezett: egy sima felületű hasadékhoz a sziklák között, amelyen valamennyi hettita isten kőbe faragott mása látható.

Bal oldalon férfi istenségek sorakoznak, akik tizenkettes csoportokban vonulnak. A sort tizenkét egyforma isten zárja, akik a kezükben ugyanazt a fegyvert tartják (25. ábra).

A középső csoportban vonuló tizenkét isten idősebbnek tűnik, némelyikük más jellegű fegyvert tart, kettőt pedig valamiféle isteni jel különböztet meg a többiektől (26. ábra). [73]

25. ábra

26. ábra

27. ábra

28. ábra

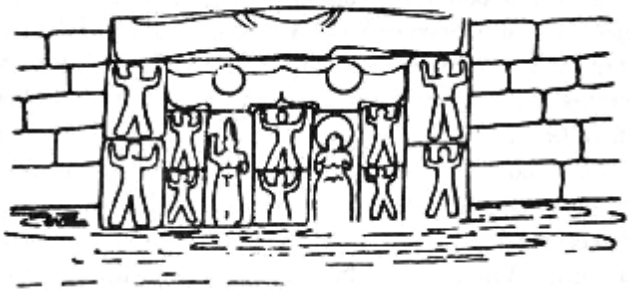

29. ábra

A harmadik csoport minden bizonnyal a legfontosabb férfi és női istenségeket ábrázolja. Fegyvereik és jelképeik igen változatosak: négyük fölött egy-egy égi jel látható, kettőnek pedig szárnyai vannak. E csoportnak vannak nem-isteni tagjai is: két bika egy gömböt tart, és a hettita király, fején fejfedővel, a szárnyas korong emblémája alatt áll (27. ábra).

A jobb oldalon istennőket láthatunk, akik szintén részt vesznek a felvonuláson; mintha két csoportot alkotnának, de a dombormű ezen része túlságosan hiányos ahhoz, hogy a számukat biztonsággal meg lehessen állapítani. Valószínűleg nem tévedünk abbéli feltételezésünkben, hogy szintén tizenkettes csoportokat alkottak.

A két menet a sziklafelület középső részen találkozott, amely minden kétséget kizáróan a Nagy Isteneket ábrázolta, hiszen mindegyik egy hegyen állt, állaton lovagolt, madáron repült vagy isteni szolgája vállán állt (28. ábra).

Számos kísérletet tettek (például E. Laroche, *Le Pantheon de Yazilikaya* [A jazilikajai pantheon]), hogy a domborműn ábrázolt istenek nevét, rangját és szerepét megállapítsa a sziklába vésett hieroglifikus jelek, a részben épen fennmaradt és épp ezért olvasható szövegek, illetve ezen istenek sziklába vésett nevei alapján. Annyi mindenesetre világos,

30. ábra

31. ábra

hogy a hettita panteont is az „olümposzi" tizenkettes szám uralta. A kisebb isteneket tizenkét fős csoportokba osztották, míg a földi Nagy Isteneket a tizenkét égitesttel azonosították.

Egy másik hettita emlék is arra utal, hogy a panteont a tizenkettes szent szám uralta. A mai Beit-Zehir közelében feltárt kőből épített szentély falán az isteni pár látható, akit tíz másik isten vesz körül. Vagyis a számuk pontosan tizenkettő (29. ábra).

A régészeti leletek egyértelműen arra utalnak, hogy a hettiták „az ég s a föld" isteneit tisztelték, akik mind rokonságban álltak egymással, amint ezt bonyolult genealógiájuk mutatja. Voltak közöttük nagy, „ősi" istenek, akik az égből származnak. Jelképük - amely hettita képírásban „istenit", vagy „égi istent" jelentett - afféle védőszemüvegre emlékeztet (30. ábra). A kerek pecsétlőkön gyakran feltűnik egy rakétaszerű tárgy részeként (31. ábra).

Más istenek a maguk testi valójukban is jelen voltak, s nem csupán a földön, hanem a hettiták között: az ország legfőbb uraiként ők jelölték [76] ki az emberi királyokat, akik az ő utasításaikat követték a háborúk során, szerződés megkötésekor és egyéb fontos nemzetközi kérdésekben.

32. ábra

A testi valójukban is jelenlévő hettita istenek vezetője egy Tesub nevű istenség volt. Nevének jelentése: „szélfúvó". Őt nevezik a vallástörténészek viharistennek. Hozzá

kapcsolódik a szél, a mennydörgés, a villámlás; másik neve Taru ("bika"). A görögökhöz hasonlóan, a hettita ábrázolások között is találkozunk a bikakultusszal; s mint később Jupiter, Tesub is a mennydörgés és villámlás istene volt, aki bikaháton lovagolt (32. ábra).

A hettita szövegek, akárcsak a későbbi görög legendák, elbeszélik, hogy a főistennek miként kellett megküzdenie egy szörnnyel, hogy biztosítsa uralmát. Az egyik szöveg szerint, amelyet a kutatók „A sárkány- ölés mítoszának" neveznek, Tesub ellensége Janka isten. Tesubnak nem sikerült harcban legyőznie őt s ezért a többi istentől kért segítséget. Ám [77] mindössze egyetlen istennő sietett a segítségére: úgy végzett Jankával, hogy egy lakomán leitatta.

A vallástörténészek ezekben a mítoszokban Szent György és a sárkány legendájának eredetét vélik felfedezni: a „jó" isten által megsemmisített ellenséget a „sárkánnyal" azonosítják. A Janka név jelentése azonban „kígyó", és tény, hogy az „ördögi" istent ekként ábrázolták, amint az kitűnik egy hettita ásatáson előkerült domborműről (33. ábra). Mint erre fentebb rámutattunk, Zeusz sem egy sárkánnyal, hanem egy kígyóistennel harcolt. A későbbiekben kiderül, milyen jelentőséget tulajdonítottak annak az ősi hagyománynak, amely szerint a viharisten és a sárkányisten megküzdött egymással. Itt most csak arra akartuk felhívni a figyelmet, hogy az istenek egymás közötti harcát a királyi hatalomért az ókori szövegek megtörtént eseményként jelenítik meg.

33. ábra

Egy hosszú és jó állapotban fennmaradt hettita eposz, melynek címe Királyság az égben, épp ezt a témát dolgozza fel: az istenek égi eredetét. A halandók előtti események elbeszélője először a hajdankor tizenkét "hatalmas istenét" hívja tanúnak, hogy hallgassák meg a történetet és igazolják annak pontosságát.

Figyeljetek, ti istenek, fenn az égben!
És ti is, akik a sötétlő földön lakoztok!
Figyeljetek, hatalmas, ősi istenek! [78]

Miután az eposz tudtunkra adja, hogy a hajdankor istenei egyaránt laktak az égben s a földön, név szerint is megnevezi a tizenkét „hatalmas, ősi istent", az istenek ősapjait, majd elbeszéli, hogyan szállt le az az isten, aki „király volt az égben", a "sötédő földre".

Hajdan, a hajdankorban, Alalu volt a király az égben;
Ő, Alalu ült a trónszéken.
Hatalmas Anu, az istenek legnagyobbika állt előtte,
Lábai előtt meghajolt s serleget nyújtott át.
Kilenc korszakon át Alalu volt a király az égben.
A kilencedik korszakban Anu csatát indított ellene.
Alalut legyőzték, és menekült Anu elől -

Leszállt a sötétlő földre.
A sötétlő földre ment;
A trónszéken Anu ült.

Az eposz így annak tulajdonítja az égi király földre érkezését, hogy letaszították trónjáról. Egy Alalu nevű istent valahol az égben erőszakkal megfosztottak trónjától, és életéért menekülve „leszállt a sötétlő földre". Ám a történetnek ezzel még nincs vége. Az eposz elbeszéli, hogy Anut (szóban forgó Alalu fiát - *A szerk.)* is elérte a végzet: egy Kumarbi nevű isten győzte le (aki egyes értelmezések szerint nem más, mint Anu saját testvére). (Egyébiránt: a korábban említett Tesub pedig Kumarbi fia volt, az istenek háborújának ők is egymás ellen részesei - *A szerk.)*
Aligha kétséges, hogy ez az eposz, amely mintegy ezer évvel megelőzi a görög legendákat, lehet az őse annak a mítosznak, amely elbeszéli, miként fosztotta meg Krónosz a trónjától Uránoszt, s bánt hasonlóképpen Zeusz Krónosszal. Még a Krónosz kasztrálását elbeszélő szöveg párhuzama is megtalálható a hettita szövegben, mivel Kumarbi pontosan ekképpen cselekedett Anuval:

Kilenc korszakon át Anu volt a király az égben,
A kilencedik korszakban Anu megküzdött Kumarbival.
Anu kicsúszott Kumarbi szorításából és menekült -
Szökött Anu fölfelé az égen. [79]
Kumarbi utána száguldott és megragadta a lábát,
És lerántotta az égről.
Ágyékába harapott, és Anu „férfiassága"
Kumarbi belsejével egyesülve bronzzá olvadt.

Az elbeszélés szerint a csata nem végződött teljes győzelemmel. Férfiasságától ugyan megfosztották, de Anunak ennek ellenére sikerült visszajutnia égi hajlékába; a föld viszont Kumarbi birtokában maradt. Anu „férfiassága" idővel a legkülönfélébb istenségeket nemzette Kumarbi belsejében, akiket - a görög Krónoszhoz hasonlóan - szabadon kellett engednie. Ezek egyike volt Tesub, a hettiták főistene.

Tesubra azonban még egy sorsdöntő csata várt, mielőtt békében uralkodhatott volna.

Miután Kumarbi hírét vette, hogy Anu egy örököse felbukkant Kummijában („égi hajlék"), úgy döntött, hogy „vetélytársat teremt a viharisten ellenében". „Megragadta botját, felöltötte szélsebességű sarúját" és városából Ur-Kisből a Nagy Hegyek Úrnőjének (neve: Wasitta - *A szerk.)* hajléka felé vette útját. Amikor odaért

Vágya feltámadt,
és a hegy úrnőjével hált.
Férfiassága belészállt.
Ötször tette magáévá...
Tízszer tette magáévá.

Kéjsóvár élvhajhász lett volna Kumarbi? Jó okunk van azt hinni, hogy ennél azért többről volt szó. Úgy tűnik, hogy az isteni utódlás rendje szerint Kumarbi és a hegyek úrnőjének nászából született fiú jogot formálhat az égi trónusra, vagyis Kumarbi azért hált az istennővel ötször és tízszer, hogy biztos legyen benne: megfogant, mint ahogy így is történt. Fia született, akinek Kumarbi az Ullikummi (Kummija elnyomója - Tesub hajléka) nevet adta.

Kumarbi előre látta, hogy az örökösödésért folyó küzdelem égi harcokhoz vezet. Miután fiának azt a sorsot szánta, hogy legyőzze Kummija lázadóit, a következőket jövendöli felőle: [80]

Emelkedjen az égbe a királyságért!
Diadalmaskodjon a szépséges város, Kummija fölött!
Támadja meg a viharistent.
És szaggassa darabokra, akárcsak egy halandót!
Nyilazza le valamennyi istent az égből.

Elképzelhető-e, hogy ez a bizonyos csata, amelyet Tesub a földön és az egekben vívott meg - i. e. 4000 körül, vagyis a Bika Korának kezdetén történt? Vajon ez lenne az oka annak, hogy a győztest a bikával hozzák kapcsolatba? Továbbá, elképzelhető valamiféle kapcsolat ezen események és a sumer civilizáció hirtelen felvirágzása között?

*

Aligha kétséges, hogy a hettita pantheon és az istenekről szóló történetek valóban Sumerben gyökereznek: a sumer civilizációban és panteonban.
A mítosz, mely szerint Ullikummi megpróbálja elfoglalni az isteni trónt, hősies, ám bizonytalan kimenetelű harcokról szól. Egy alkalommal, amikor Tesubnak megint nem sikerült legyőznie ellenfelét, hitvese, Hebát, öngyilkosságot kísérelt meg. Végül az isteneket kérték fel, hogy ők döntsék el a vitát; összehívták az istenek gyűlését. Egy „hajdankori isten", bizonyos Enlil vezette egy másik „hajdankori istennel", Éával, akit felkértek, hogy mutassa meg „a hajdankor sorstábláit", minden bizonnyal valamiféle ősi feljegyzéseket, amelyek megadták az isteni utódlás rendjét, és ezáltal a kulcsot a vita eldöntéséhez.
Amikor ennek alapján sem tudták eldönteni a vitát, Enlil azt javasolta, Tesub küzdjön meg újra kihívójával, ám ezúttal egy igen ősi fegyver segítségével. „Figyeljetek szavamra, ti hajdankori istenek, ti, akik ismeritek a hajdankor szavait", mondta Enlil követőinek.

Tárjátok ki az apák s az ősapák
ősi tárházait!
Hozzátok elő a hajdankor rézlándzsáját,
amellyel az ég elválasztatott a földtől.
Hadd vágja le Ullikummi lábát. [81]

Kik voltak a „hajdankor istenei"? A válasz nyilvánvaló, hiszen mindegyiküknek sumer neve van: Anu, Antu, Enlil, Ninlil, Éa, Iskur. Még Tesub és más „hettita" istenek nevét is gyakran sumer jelekkel írták, hogy jelezzék azonosságukat. Ezenfelül a történetben előforduló helynevek némelyike is sumer várost jelöl.

Kiderült, hogy a hettita panteont sumer eredetű istenek népesítették be, és hogy a „hajdankor isteneinek" történetei Sumerben játszódnak. Ezt a felismerést azonban jóval fontosabb felfedezések követték. Kiderült ugyanis, hogy a hettita nyelv több indoeurópai dialektuson alapszik, és az is, hogy a hettita nyelvet és írást jelentősnek mondható akkád hatás érte. Ám mivel az akkád az i. e. II. évezredben az ókori világ nemzetközi nyelve volt, ez a hatás érthető.

A hettita írás és nyelv megfejtését követően komoly meglepetést keltett az a tény, hogy a hettita nyelvben számos sumer piktogram, szótag, sőt teljes szó is fellelhető. Az is nyilvánvalóvá vált, hogy a sumert tekintették a fentebb stíl nyelvének. O. R. Gurney (*The Hittites* [A hettiták]) szerint Hattusasban, a hettita fővárosban „szorgosan tanulták a sumer nyelvet, és sumer-hettita szótárak is előkerültek. Számos, a hettita ékírással kapcsolatba hozható szótag valójában sumer szó, amelynek jelentését a hettiták már elfelejtették... A hettita szövegekben az írnokok gyakran helyettesítettek közismert hettita szavakat a megfelelő sumer vagy babilóni szóval."

Amikor a hettiták valamikor i. e. 1600-at követően Babilónba értek, a sumerek már rég eltűntek az Ókori Keletről. Miként lehetséges, hogy nyelvük, irodalmuk és vallásuk

ily mértékben uralt egy másik nagy civilizációt, egy jóval későbbi évezredben, Ázsia egy távolfekvő területén?

Kiderült, hogy rejtély kulcsa egy hurrinak nevezett nép.

Az Ószövetség hurritáknak („szabad nép"-nek) nevezi. Ők lakták a Mezopotámiában fekvő Sumer és Akkád, illetve az anatóliai hettita királyság közti széles területet. Földjük északi részén terült el a „cédrus vidék", ahonnan a közeli s távoli országok a legjobb cédrusfáikat szerezték. Keleten városaik a mai Irak olajmezői mellett feküdtek. Egyik városukban, Nuziban, a régészek nem csupán a szokásos épületeket és művészi kivitelű tárgyakat tárták fel s hozták napvilágra, de fontos jogi és egyéb jellegű iratok ezreit találták meg. Nyugat felé a hurrik befolyása egészen a Földközi-tenger partvidékéig követhető: a kereskedelem, a [82] kézművesség és a tudomány oly fontos ókori központjai, mint Karkemis és Alalah, is ide tartoztak.

De hatalmuk székhelye, az ókori kereskedelmi utak csomópontja, ahol legnagyobb tiszteletben tartott szentélyeik álltak, a „két folyó közt" feküdt: a város nem más, mint a bibliai Naharajim. Legősibb fővárosuk, melyet a mai napig nem azonosítottak, valahol a Habur folyó mentén feküdt. Legfontosabb kereskedelmi központjuk a Balih folyó partján feküdt: a bibliai Hárán, az a város, ahol Ábrahám pátriárka családja megpihent, útban a dél-mezopotámiai Urból Kánaán földje felé.

Az egyiptomi és mezopotámiai királyi archívumokban talált dokumentumokban a hurri királyság Mitanni néven szerepel; uralkodóját egyenrangú királynak tekintették s akként is tárgyaltak vele - egy olyan erős hatalom képviselőjeként, melynek befolyása birodalma határain túl terjed. A hettiták hurriknak nevezték szomszédaikat. Egyes kutatók azonban rámutattak, hogy e szó olvasata „har" is lehet (például G. Contenau, *La Civilisation des Hittites et des Hurrites du Mitanni* [A hettiták és Mitanni-beli hurrik civilizációja]), s így felmerül annak lehetősége, hogy a „harri" név „esetleg az *ary*, vagyis az árja népnevet takarja".

Aligha kétséges, hogy a hurrik árja vagy indoeurópai eredetűek. Feliratai kban számos istenségüket azok védikus, „árja" nevükön szólítják. Királyaik indoeurópai neveket viseltek. Katonai és lovassági szóhasználatuk is indoeurópai eredetre utal. B. Hrozny, aki az 1920-as években foglalkozott az akkor már ismert hettita és hurri dokumentumokkal, a hurrikat a „legősibb hinduknak" nevezte.

A hurrik sok tekintetben, de mindenekelőtt kulturális és vallási szempontból uralták a hettitákat. A hettita mitológiai szövegek hurri eredetűek, akárcsak a félisteneik tetteit elbeszélő eposzaik. Bizonyossá vált, hogy a hettiták a kozmológiájukat, mítoszaikat, isteneiket, egész panteonjukat a hurriktól vették át.

Az árja eredet, a hettita istenhit és a vallási hiedelmek hurri eredete közötti összefüggéseket jól tükrözi az a hettita ima, melyet egy asszony mondott beteg férje életéért. Az asszony Hebat istennőhöz, Tesub hitveséhez imádkozott: [83]

> Ó, Ó, Arynna emelkedő korongjának úrnője,
> Úrnőm, a Hatti föld fejedelemnője,
> Föld és ég királynője...
> A Hatti földön neved
> Arynna emelkedő korongjának istennője,
> de azon a földön, amelyet teremtettél,
> a cédrusok földjén,
> Hebát a neved.

Ennek ellenére a hurrik által átvett és továbbörökített kultúra és vallás nem indoeurópai, sőt még a nyelvük sem tartható indoeurópainak. A hurri nyelvben, kultúrában és hagyományokban számtalan akkád vonás fedezhető fel. Fővárosuk - Wasugeni - neve a sémi *rés-eni* ("a vizek forrása") variánsának tekinthető. A Tigris folyót Aranzakhnak nevezték, amely - szerintünk - akkád szóból ered s jelentése: „a tiszta

cédrusok folyója". Samas és Tasmetum a hurri panteonban Simiki és Tasimmetis lett, a sort tovább is folytathatnánk.

De mivel az akkád kultúra és vallás valójában a sumer vallás és hagyományok folytatása, a hurrik voltaképp a sumer vallást vették át és örökítették tovább. Ennek egyik bizonyítéka a sumer istennevek, jelzők és írásjelek átvétele.

Világossá vált, hogy az eposzok a sumer legendákat, mítoszokat dolgozzák fel: a hajdankor istenei sumer városokban laknak, a hajdankor nyelve pedig a sumer. Még a hurri művészet is a sumer formákat vette át és utánozta formájában, témáiban és jelképeiben.

Hogyan és hol érte a hurrikat a sumer hatás?

Jelenlegi tudásunk alapján a hurrik, akik az i. e. II. évezredben Sumer és Akkád északi szomszédai voltak, az előző évezredben keveredtek a sumerekkel. Azt is tudjuk, hogy az i. e. III. évezredben a hurrik már megjelentek Sumerben, sőt fontos tisztségeket is birtokoltak Sumer utolsó, dicsőséges korszakában, a III. Uri dinasztia idején. Arra vonatkozó bizonyítékokkal is rendelkezünk, hogy a textilipar, amely megalapozta Sumer - és különösen Ur városának - hírét az ókori világban, hurri irányítás alatt állt. Ur híres kereskedői is minden bizonnyal a hurrik közül kerültek ki.

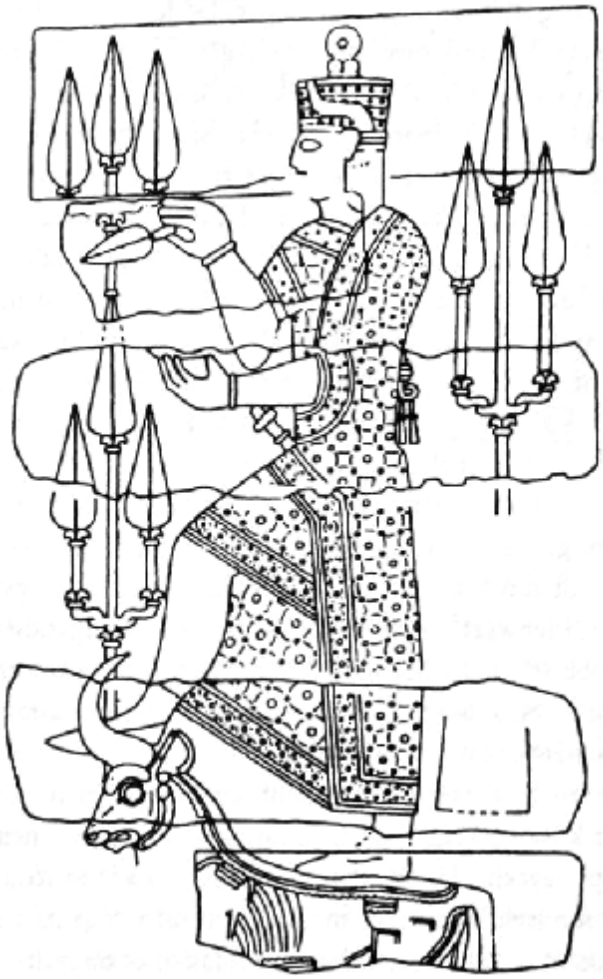

34. ábra

I. e. 1300 körül a nagyarányú népmozgások következtében – aminek [84]része volt a zsidók Egyiptomból való kivonulása -, a hurrik visszaszorultak királyságuk északkeleti területére. A Van-tó közelében építették fel új fővárosukat és királyságukat, melyet Urartunak (Ararátnak) nevezték. Főistenük Teseba (Tesub) volt, akit nagyhatalmú istennek ábrázoltak: kétszarvú sisakot visel és kultikus állatán, a bikán lovagol (34. ábra). Központi szentélyüket Bitanunak („Anu házá"-nak) nevezték, és a királyságukat „Anu völgyének erődítményévé" kívánták tenni.

Mint látni fogjuk, Anu volt a sumer istenek ősatyja. [85]

*

De mi a helyzet másik útvonallal, amelyen át e mítoszok és legendák a Földközi-tenger keleti partjaitól Krétán és Cipruson keresztül Görögországba jutottak?

Azt a területet, amelyen ma Izrael, Libanon és Dél-Szíria terül el, és amely a Termékeny Félhold délnyugati részét alkotta, a kánaánitáknak nevezett népek lakták. Hosszú időn át csak azt tudtuk róluk, ami az Ószövetség, többnyire ellenséges hangvételű híradásaiban állt, illetve amit a töredékes föníciai feliratok megőriztek. A régészek is csak két roppant fontos felfedezést követően tudtak meg többet a kánaánitákról: bizonyos luxori és szakkarai szövegek felfedezése, illetve fontos történelmi, irodalmi és vallási szövegek napvilágra kerülése révén, amelyeket egy nagyobb kánaánita központban találtak. A helyet ma Rász es-Samrának nevezik s a szíriai partvidéken fekszik: az ókorban Ugarit városaként vált híressé.

Az ugariti feliratokat kánaánita nyelven írták: e nyugat-sémi nyelv ugyanannak a nyelvcsaládnak a tagja, amelybe a legkorábbi akkád és a modern héber nyelv is tartozik. S valóban: aki tud héberül, szinte különösebb fáradság nélkül megérti a kánaánita feliratokat. A nyelv, az irodalmi stílus, sőt a szóhasználat is az Ószövetséget idézi.

A kánaánita szövegekből rekonstruálható pantheon sok hasonlóságot mutat a későbbi görög istenvilággal. A kánaánita pantheon élén is egy főistenség állt, akit Élnek neveztek. A szó istennév, de egyben gyűjtőfogalom is, amely „istenséget" jelent. Ő volt emberi s isteni ügyekben egyaránt a legnagyobb tekintély. Másik neve Ab Ádám („az ember atyja") s jelzője a könyörületes, a jóságos. Él „a teremtett dolgok teremtője és az, aki egyedül adományozhat királyságot".

A kánaánita szövegek, melyeket a legtöbb kutató csupán „mítosznak" tart, bölcs, már kissé korosodó istennek mutatják be Élt, aki nem avatkozott be a napi ügyekbe. Hajléka félreeső vidéken, a két folyó, a Tigris és az Eufrátesz forrásvidékénél feküdt. Ott ült trónján, fogadta a követeket, elgondolkodott az elé tárt gondok megoldásán, és tárgyalt a hozzá forduló istenekkel.

35. ábra

Egy Palesztinában talált sztélé idősebb istenséget ábrázol, aki trónján ül s kinek egy fiatalabb istenség valamiféle italt nyújt. Az ülő isten szarvakkal ellátott csúcsos sapkát visel, s ez volt, mint erre fentebb már [86] rámutattunk, a történelem előtti időkben az istenek jele. Szintén központi helyen látható az a szimbólum - egy szárnyas korong - amellyel a későbbiekben még gyakran találkozunk. A vallástörténészek szerint ez a domborű Élt, a legfőbb kánaánita istent ábrázolja (35. ábra).

Él azonban korántsem volt mindig idősödő isten. Egyik jelzője a Tor („bika"), amely a vallástörténészek szerint szerelmi képességeit volt hívatva jelezni, illetve azt, hogy nem más ő, mint az istenek atyja. *A kegyes istenek születése* c. kánaánita vers szerint Él egyszer épp a tengerparton sétált, amikor két asszonyt teljesen elbűvölt és

elvarázsolt hímtagja mérete. Míg a tengerparton fácánpecsenyét sütöttek, Él szerelembe vegyült a két asszonnyal, s ebből a nászból született Sahar („hajnali szürkület") és Salim („esti szürkület").

Nem ők voltak az egyedüli gyermekei, sőt még csak legkedvesebb gyermekeinek sem tarthatóak (kiknek száma hét). Legkedvesebb fia Baál volt, akinek neve egyúttal „urat" is jelent. A görög mítoszokhoz hasonlóan a kánaánita elbeszélések is beszámolnak arról, hogy a fiú fellázadt apja ellen. Baált a vallástörténészek viharistennek, a villám és mennydörgés istenének tartják. Baál másik neve Hadad („éles"); fegyvere a [87] csatabárd és a villámköteg volt. Szent állata, akárcsak Élé, a bika, és Élhez hasonlóan őt is szarvakkal ellátott csúcsos sisakban ábrázolták. Baált nevezték Eljónnak („legfőbb"-nek) is, azaz őt tekintették a jogos örökösnek. Neki is meg kellett küzdenie e címért. Először két fivérével, Jámm-mal („a tenger hercegével") és Móttal kellett megvívnia. (Mót: a Halál - *A szerk)* Egy hosszú és megható költemény, amelyet számos töredékes agyagtábla alapján rekonstruáltak, a következő sorokkal kezdődik: a „mester kézművest" Él lakhelyéhez hívatják „a vizek forrásához, a két folyam forrásvidékének közepén".

Átkel Él mezein,
belép az évek atyjának csarnokába.
Él lábainál meghajol, térdre borul,
földre veti magát, tisztelettel hódol neki.

A mester kézműves azt a parancsot kapja, hogy emeljen palotát Jámmnak, amely híven tükrözi hatalmának növekedését. Jámmot ez annyira felbátorítja, hogy elküldi hírnökeit az istenek gyűlésébe azzal a kéréssel, hogy szolgáltassák ki neki Baált. Arra utasítja követeit, legyenek dacosak, hogy az összegyűlt istenek meghajoljanak akarata előtt. Még Él is elfogadja az új rangsort fiai közt. „Baál a rabszolgád, ó, Jámm", jelenti ki.

Jámm felsőbbsége azonban rövid életű volt. Baál két „isteni fegyverével" megküzdött Jámm-mal és legyőzte őt. Ám ekkor Mót („aki lesújt") támadt ellene. Ebben a harcban Baált hamar legyőzik, de lánytestvére, Anat nem hajlandó elfogadni Baál vereségét. „Megragadta Mótot, Él fiát, és egy kardpengével kettéhasította."

A kánaánita történet szerint Mót halála Baál csodás feltámadásához vezetett. A vallástörténészek magyarázata szerint a történet jelképesen a növények újjászületését, feltámadását beszéli el: a forró, száraz nyár folyamán kiszáradt növényzet miképpen éled újra az őszi esős évszak beköszöntével. Napnál is világosabb azonban, hogy a kánaánita elbeszélést nem allegóriának szánták, hanem olyan eseményeket írtak le, amelyeket megtörténtnek tekintettek: a legfőbb istenség fiainak egymás elleni harcát, illetve azt, hogy az az istenfi, amelyik vereséget szenvedett el, miképpen jelent meg s miképpen lett, Él örömére, az elismert örökös. [88]

Él, a jóságos, a könyörületes örvendezik.
Lábát zsámolyon pihenteti.
Kitárja száját, felnevet;
Felemeli hangját, felkiált:
Nyugodtan ülhetek,
a lélek megpihenhet bennem;
mert Baál, a hatalmas, életben van.
Él a föld hercege!

A kánaánita hagyomány szerint tehát Anat bátyja, Baál mellé állt, amikor élet-halál küzdelmet folytatott a gonosz Mót ellen. Szembeszökő a hasonlóság azzal a görög elbeszéléssel, amely szerint Athéné Zeusz mellé állt a Tüphón elleni harcban. Mint láttuk, Athénét szeplőtelen hajadonnak nevezték ugyan, ám mégis lehet tudni néhány

titkos szerelmi ügyletéről. A kánaánita hagyomány, amely jócskán megelőzte a görögöt, hasonlóképpen a hajadon jelzővel illette Anatot annak ellenére, hogy több szerelmi ügyéről is beszámolnak, melyek között fontos helyet foglal el viszonya a saját testvérével, Baállal. Az egyik ránk maradt szöveg elbeszéli, miképpen érkezik meg Anat Baál otthonába, a Cáfón-hegyre, és miképpen küldi el sietve Baál a feleségeit. Majd húga lábai elé borul, mélyen egymás szemébe néznek, s fölkenik egymás „szarvait"...

> Baál megragadja és erősen tartja Anat méhét...
> Anat megragadja és erősen tartja Baál „köveit"...
> A hajadon Anat... megfogan és szül.

Aligha kell azon csodálkoznunk, hogy Anatot gyakran ábrázolják teljesen mezítelenül, erőteljesen hangsúlyozva szexuális tulajdonságait, mint például azon a pecséthengeren, amely a sisakot viselő Baál és egy másik isten küzdelmét ábrázolja (36. ábra).

Miképpen a görög istenek között, úgy a kánaánita pantheonban is megtaláljuk az anyaistennőt, a főisten hivatalos hitvesét. Neve Aséra, ami megfelel a görög Hérának. Astarte, a bibliai Astóret, a görög Aphrodité megfelelője; isteni párja Attar, akit egy fényes bolygóval azonosítottak, s aki feltehetően Árésznek, Aphrodité testvérének felel meg. Más fiatal [89] isteneket és istennőket is ismerünk, akiknek asztrális és görög

36. ábra

37. ábra

megfelelői könnyen azonosíthatóak.

Az ifjú isteneken kívül azonban ott voltak a „hajdankor istenei", akik távol tartották magukat a mindennapi eseményektől, de jelen voltak, ha [90] maguk az istenek kerültek bajba. Azok a szobrok, amelyek ezeket az isteneket ábrázolják, tiszteletkeltő lényeket jelenítenek meg; isteni voltukra pedig csúcsos fejfedőjük utal (37. ábra).

Vajon honnan merítették a kánaániták kultúrájukat és vallásukat?

Az Ószövetség szerint a hámi népek családjába tartoztak, akiknek őshazája Afrika forró vidékein feküdt (a *hám* szó jelentése „forró"), s az egyiptomiak testvérnépüknek tekintették őket. A régészek által feltárt tárgyi és írott bizonyítékok megerősítik a két nép, illetve a két nép pantheonja közötti rokonságot.

A számtalan nemzeti és helyi istenség, neveik, rangjaik, jelvényeik és szent állataik sokasága és sokszínűsége alapján az egyiptomi istenek világa eleinte kissé áttekinthetetlennek tűnt. Ám hamarosan kiderült, hogy alig-alig különbözik az ókori világ többi pantheonjától.

Az egyiptomiak is a föld s az ég isteneit tisztelték, a Nagy Isteneket, akiket világosan meg lehetett különböztetni a kevésbé fontos istenségektől. G. A. WainWright *(The Sky-Religion in Egypt* [Az egyiptomi csillaghit]) rámutatott arra, hogy a földre szállt égi istenekbe vetett hit „igen ősinek" mondható Egyiptomban. A Nagy Istenek egyik-másik neve - Legfőbb Isten, Égi Bika, a Hegy Ura/Úrnője - igen ismerősen cseng.

Annak dacára, hogy az egyiptomiak a tizes számrendszert használták, vallásukat a sumer *hatvanas*, míg az égi dolgaikat a *tizenkettes* szám uralta. Az eget három részre osztották: mindegyik részhez tizenkét égitest tartozott. A túlvilág szintén tizenkét tartományt foglalt magába. A napot s az éjjelt tizenkét-tizenkét órára osztották. Ezek a beosztások pedig megfeleltek az istenek bizonyos tizenkét fős "csoportjainak".

Az egyiptomi pantheon feje Ré volt („teremtő"); ő állt a tizenkét főből álló istenek

38. ábra

39. ábra

élén. Ré az ősidőkben teremtette meg a világot, létrehozva Gebet (a Földet), és Nutot (az eget). Majd növényeket sarjasztott a földön, s előhívta a csúszómászókat - majd végül magát az embert is. Ré láthatatlan égi isten volt, aki csak időről-időre jelent meg, s ilyenkor az *Átum*, az égi korong, a szárnyas korong formáját öltötte fel (38. ábra)

Az egyiptomi hagyomány szerint Ré földi megjelenése és cselekedetei közvetlen kapcsolatban álltak az egyiptomi királysággal. E hagyomány szerint Egyiptom első uralkodói nem emberek, hanem istenek voltak, s ezek sorában Ré volt az első, aki Egyiptom királyságát két részre osztotta: Alsó-Egyiptom fölé Ozíriszt, Felső-Egyiptom fölé pedig Szétet helyezte. [91] De Szét Ozírisz életére tört és vízbe ölte fiútestvérét.

Izisz, Ozírisz húga és felesége azonban összegyűjtötte Ozírisz feldarabolt testrészeit és feltámasztotta. Ozírisz ettől kezdve áthaladt a „szent kapun" és Ré égi útját járta: az uralkodásban fia, Hórusz követte, akit szárnyas és szarvakat viselő istenként is ábrázoltak (39. ábra).

Ré, az égi istenek leghatalmasabbja, a földön Ptáh („teremtő", „alkotó") fia volt. Az egyiptomiak hite szerint Ptáh volt az, aki kiemelte Egyiptom földjét a vízözön árja alól: gátakat épített és töltéseket emelt azokon a helyeken, ahol a Nílus megemelkedik. Ez a bizonyos Nagy Isten máshonnan jött Egyiptom földjére, s nem csupán Egyiptom földjét teremtette meg, hanem a „hegyvidéket és a távoli idegen országot" is. Az egyiptomiak jól tudták, hogy a „hajdankor istenei" hajón érkeztek délről. Számos őskori sziklarajz ezeket az ősi isteneket ábrázolja, amint Egyiptom földje felé hajóznak (40. ábra).

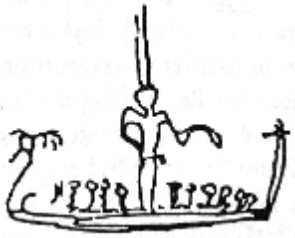

40. ábra

Az egyetlen déli vízi út Egyiptom földjére a Vörös-tengeren át vezet; aligha véletlen, hogy az egyiptomiak ur-i tengernek hívták. Ur városának hieroglifája a „keletre fekvő távoli országot" jelentette, s nem kizárt, hogy ez a Sumer földjén fekvő Ur városára is vonatkozhatott, amely pontosan abban az irányban feküdt.

Az egyiptomiak NTR-nek nevezték az „isteni lényt" vagy „istent"; a szó pontos jelentése: „aki figyel". Érdekes egybeesés, hogy Sumer jelentése ugyanez: a „figyelők" országa vagy földje.

A történészek mára elvetették azt a korábbi elméletet, amely szerint a civilizáció Egyiptomban alakult ki. Számos adat bizonyítja, hogy az egyiptomi civilizáció, amely mintegy fél évezreddel a sumer civilizáció után jelent meg, kultúráját, építészetét, írását, technológiáját és számos más vívmányt a sumerektől vett át. Sok jel utal arra, hogy Egyiptom istenei is Sumerbői származnak.

A kánaániták, az egyiptomiak kulturális és vérrokonai ugyanazokat az isteneket tisztelték. S mivel a kánaániták az Ázsia és Afrika közötti területet lakták - amely emberemlékezet óta a két földrész közötti híd szerepét töltötte be -, aligha kell csodálkoznunk azon, hogy erős sémi vagy mezopotámiai hatás érte őket. A hettitákhoz, a hurrikhoz és az egyiptomiakhoz hasonlóan a kánaániták sem büszkélkedhettek saját, önálló pantheonnal. Kozmogóniájukat, isteneiket és mítoszaikat máshonnan vették.

Az amoriták közvetítésével merítettek a sumer forrásból. [93]

*

Az amoriták földje Mezopotámia és a nyugat-ázsiai mediterrán partvidék között feküdt. Nevük az akkád *amurru*-ból és a sumer *martu*-ból származik („nyugati"). Rokon népnek tartották őket, akik Sumer és Akkád nyugati tartományaiban laknak.

A sumer templomi tisztségviselők közül sokan amorita eredetű nevet viseltek. Amikor i. e. 2000 körül Urt elfoglalták az elámi hódítók, egy Isbi-Irra nevű martu férfi visszaállította Larszában a sumer királyságot, és legfontosabb feladatának Ur visszafoglalását, illetve Szín isten templomának helyreállítását tartotta. Az amorita „törzsfők" alapították meg az első független dinasztiát Asszíriában i. e. 1900 tájékán. Hammurapi, akihez Babilón legfényesebben ragyogó korszaka kapcsolódik, az első babilóni dinasztia hatodik uralkodója volt.

*

Az 1930-as években a régészek felfedezték az amoriták legfontosabb városát, Márit. A mai szíriai határ közelében, az Eufrátesz partján fekvő város épületei folyamatosan épültek i. e. 3000 és 2000 között, ám a legtöbb épület évszázadokkal korábban emelt építményeken nyugszik. A legkorábbi építmények között tartanak számon egy lépcsős piramist és különféle templomok maradványait, melyeket sumer isteneknek: Inannának, Ninhurságnak és Enlilnek szenteltek.

Mári palotájának alapterülete mintegy 2,3 hektár; az ásatások során feltárták a tróntermet, melyet csodálatos freskók díszítettek, továbbá mintegy háromszáz különféle helyiséget és húszezer ékírásos agyagtáblát, melyek gazdasági, kereskedelmi, politikai, irodalmi és vallási szövegeket örökítettek meg. A mári palota egyik freskója Zimri-Lim király koronázását ábrázolja, amin Inanna, amorita nevén Istár istennő is részvett (41. ábra).

A többi pantheonhoz hasonlóan, a főisten, aki a maga testi valójában is jelen volt az amoriták között, nem más, mint a viharisten, Adad - aki megfelel a kánaánita Baálnak - vagy másik nevén Hadad. Attribútuma a villámköteg. [94]

A ránk maradt kánaánita szövegekben Baált gyakran Dágon fiának nevezik. A Máriban napvilágra került szövegek gyakran említenek egy Dagan nevű „hajdankori" istent, a „bőség urát", akit Élhez hasonlóan afféle visszavonult istenségként ábrázolnak s aki egy ízben arról panaszkodik, hogy már nem kérik ki tanácsát bizonyos háborúk dolgában.

A pantheon többi tagja között megtaláljuk a holdistent, akit a kánaániták Jerahnak, az akkádok Színnek, a sumerek pedig Nannarnak neveztek; a napistent, akit Samasnak hívtak; és számtalan más istent, akik semmi kétséget nem hagynak afelől, hogy Mári mind földrajzi, mind kronológiai szempontból a híd szerepét töltötte be a Kelet-Mediterráneum és Mezopotámia között.

A Máriban talált leletek között számos kisebb-nagyobb szobor is volt, melyek az uralkodókat, a papokat, az énekeseket és más személyeket ábrázoltak. Kezüket általában imára kulcsolják, s tekintetükkel az isteneket keresik (42. ábra).

Kik is voltak hát ezek az égi és földi istenek, akik mindig egy tizenkét főistenből álló pantheon tagjai voltak?

41. ábra

Már bepillantottunk a görögök, az árják, a hettiták, a hurrik, a kánaániták, az egyiptomiak és az amoriták templomaiba. Követtük az ösvényt, amely kontinenseken és tengereken át vezetett, s olyan nyomokra bukkantunk, amelyek több évezreden át vezettek vissza az időbe. Minden nyom egyetlen forráshoz vezetett: Sumerhez. [95]

42. ábra

NEGYEDIK FEJEZET

Sumer: az istenek földje

Aligha kétséges, hogy a „hajdankor szavai" - évezredeken át a tudományos és a vallási szövegek nyelve - a sumer nyelv lehetett. Ugyanígy semmi kétségünk afelől, hogy a „hajdankor istenei" Sumer istenei voltak: a sumer isteneket megelőző istenekre vonatkozó szövegek, elbeszélések és genealógiák eddig még sehol sem kerültek elő.

Ha felsorolnánk ezeket az isteneket - akár eredeti sumer, akár későbbi akkád, babilóni vagy asszír nevükön - a számuk több százra rúgna. Ám amint rendszerezzük őket kiderül, hogy e pantheont egyáltalán nem az összevisszaság jellemezte. A Nagy Istenek vitték a vezető szerepet, az istenek gyűlése döntött a legfontosabb kérdésekben, és a legfőbb istenek rokonságban álltak egymással. Ha eltekintünk a számtalan unokatestvértől, az unokáktól és a kevésbé fontos istenektől, kirajzolódik egy jóval kisebb és koherensebb istencsoport, melynek minden tagja jól körülírt szereppel, hatalommal és kötelességekkel rendelkezik.

A sumerek hite szerint ők voltak az „égi" istenek. A "hajdankorral" foglalkozó szövegek az égi istenek között említik Apszút, Tiámatot, Ansart és Kisart, és egyetlen szöveg sem említi, hogy ezek az istenek valaha is meglátogatták volna a földet. Ha figyelmesebben szemügyre vesszük ezeket az „isteneket", akik a Föld megteremtése előtt már léteztek, hamar kiderül, hogy ők nem mások, mint azok az égitestek, amelyek naprendszerünket alkotják. Az alábbiakban arra is rámutatunk majd, hogy a vonatkozó sumer „mítoszok" valójában hiteles - és tudományos szempontból is megbízható - kozmológiai beszámolót adnak naprendszerünk keletkezéséről.

A „földi" istenek az alacsonyabb rangú istenek körébe tartoztak. Kultuszközpontjaik a kisebb városokban voltak, s alig-alig emelkedtek a helyi istenek fölé. A legtöbb esetben is csak korlátozott hatáskörrel rendelkeztek, mint például NIN.KASI istennő („a sör úrnője"), aki a serfőzést [97] felügyelte. Ők nem szerepelnek a hőseposzokban, nem rendelkeztek félelmetes fegyverekkel, és a többi isten nem reszketett félelmében, ha szólásra nyitották szájukat. Azokra a fiatalabb istenekre emlékeztetnek, akik a jazilikajai domborművön az istenek menetének legvégén láthatóak.

A két csoport között helyezkednek el a földi és égi istenek, akiket a „hajdankor" isteneinek hívtak. Ők a hőseposzok „ősi istenei", akik a sumerek hite szerint az égből szálltak le a földre.

Ezek nem holmi helyi istenecskék voltak. Nemzeti istenek voltak, sőt bizonyos értelemben nemzetközi isteneknek is tekinthetőek. Néhányan már az ember megjelenését megelőzően is a Földön éltek - sőt úgy tűnik, hogy az ember megjelenése a Földön ezen istenek tevékenységének következménye. Nagyhatalmú lények voltak, akik az emberi értelem számára már-már felfoghatatlan tetteket vittek végbe. Ám ezek az istenek nem csupán külső megjelenésükben hasonlítottak az emberre, hanem éppúgy táplálkoztak és ruházkodtak, és pontosan ugyanazokat az érzelmi viharokat élték át: a szerelem és a gyűlölet, a hűség és a hűtlenség érzései gyötörték őket.

Annak ellenére, hogy néhány fontosabb isten rangja és szerepe az évezredek során megváltozott, legtöbbjük nem veszítette el korábbi jelentőségét, illetve nemzeti és nemzetközi megbecsültségét. Ha közelebbről megvizsgáljuk őket, kitűnik, hogy ezek az istenek dinasztiát alkottak, egy isteni család tagjai voltak, akiket ugyan szoros szálak fűztek egymáshoz, ám néha mégis egymás ellen fordultak.

*

Az égi és földi istenek családjának feje AN volt (aki a babilóni/asszír szövegekben Anu néven szerepel). Ő volt az istenek atyja, az istenek királya. Birodalma az ég, jelképe egy

csillag. A sumer piktografikus írásban a csillag jele egyúttal Ant, az „eget", és az „isteni lényt" vagy (az Anutól leszármazott) „istent" is jelölte. E jel négyrétű jelentése megmaradt azt követően is, hogy a sumer piktogramokból kialakult az akkád, a babilóni és az asszír ékírás (43. ábra). [98]

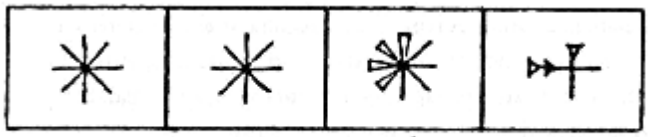

43. ábra

A legkorábbi időktől az ékírás eltűnéséig - vagyis az i.e. IV. évezredtől időszámításunk kezdetéig - ezzel a jellel különböztették meg az istenneveket, ezzel a jellel jelezték, hogy a szövegben szereplő név nem holmi halandó, hanem egy égi eredetű isten neve.
Anu hajléka és királyságának székhelye az égben volt. Itt keresték őt fel az ég s a föld istenei, ha gondjaikra nem leltek megoldást, itt gyűltek össze, hogy ügyes-bajos dolgaikat megtárgyalják s hogy fontos döntéseiket meghozzák. Anu palotájának leírása számos szövegben felbukkan, s e leírásokból kiderül, hogy palotájának bejárata előtt állt a tudás és az igazság fája.
A sumer szövegek azokat a ritka eseteket is megörökítik, amikor nem csupán az istenek, hanem néhány kiválasztott halandó is felkereshette Anu palotáját. Az egyik ránk maradt elbeszélés Adapa („az ember modellje") történetét örökítette meg. Adapa oly tökéletesre sikeredett és oly mértékben volt hűséges teremtőjéhez, Éához, hogy Éa lehetővé tette számára, hogy Anu színe járuljon. Éa a hosszú út előtt felkészítette Adapát:

Adapa,
Anu király elé járulsz!
Az ég útján mész, azon vándorolsz.
S ha felértél az égbe,
s elérted Anu kapuját,
kapuja átellenében megpillantod
az élet hordozóját s az igazság termőjét,
ott állanak majd Anu kapujában.

Teremtőjének utasításait követve Adapa „ment, vándorolt... felért az égbe s végre elérte Anu kapuját". Ám mikor lehetősége nyílt arra, hogy [99] halhatatlanná váljon, Adapa visszautasította az élet kenyerét s az élet italát, mivel úgy gondolta: Anu mérgezett étellel kínálja. Visszatért a földre, immáron felkent papként, de továbbra is halandó maradt.

A sumerek állítását, hogy nemcsak az istenek, hanem bizonyos kiváltságos halandók is felkereshették az égi hajlékot, az Ószövetség is alátámasztja: gondoljunk csak Éliás próféta és Énokh történetére.

Annak ellenére, hogy Anu az égi hajlékban lakott, számos olyan esetről tudunk, amikor leszállt a földre: súlyos válságok idején vagy ceremoniális látogatásokra (utóbbi esetekben hitvese, Antu is elkísérte); s legalább agy alkalommal azon okból kereste fel a földet, hogy dédunokájával, Inannával háljon.

Mivel Anu nem tartózkodott a földön, ezért nem volt arra szükség, hogy kizárólagosan birtokoljon egy várost vagy kultuszhelyet; hajlékát, más néven „magas házát" Urukban - a bibliai Erekhben -, Inanna istennő birodalmában építették fel. Az uruki építészeti maradványok között a mai napig fennmaradt egy hatalmas mesterséges domb, amely a régészeti kutatások tanúsága szerint egy nagyméretű templom, Anu templomának

maradványait takarja; tizennyolc réteget, illetve építési fázist különböztettek meg, s ez arra utal, hogy az ókorban nyomós okok szólhattak amellett, hogy e templomot időről időre újjáépítsék e szent kultuszhelyen.

Anu templomát É.ANNA-nak hívták ("An háza"). Ez az egyszerű elnevezés azonban olyan építményre vonatkozott, amely bizony lenyűgöző látványt nyújtott. A sumer szövegek így hívták: „a szent É-Anna, a tiszta szentély". A hagyomány szerint egyes részeit maguk a Nagy Istenek építették. „Párkányzata rézből készült... hatalmas falai az éget súrolták - fenséges hajlék... a Ház vonzerejével senki sem dacol, varázsa végtelen". A szövegekből a templom funkciója is világosan kiderül: „az a ház, ahová alászállnak az égből".

Az uruki archívum egyik agyagtáblája megörökítette mindazt a pompát, amely Anu és hitvese látogatását kísérte. E tábla sajnos töredékes, s csak a közepétől maradt fenn összefüggő szöveg, amikor Anu és Antu már helyet foglaltak a templom udvarában. Az istenek „pontosan ugyanabban a sorrendben" felsorakoztak a „jogarvivő" előtt és mögött. A protokoll szerint ezután: [100]

Elvonulnak a fenséges udvarra,
és Anu isten felé fordulnak.
A megtisztulás papja felszenteli a jogart,
a jogarvivő belép és leül.
Papszukái, Nuszku és Sala istenek
pedig helyet foglalnak Anu isten udvarában.

Ezalatt az istennők, „Anu isteni leszármazottai, Uruk isteni leányai", elvittek egy másik tárgyat - melynek sem neve, sem rendeltetése nem világos - az E.NIR-be, „Antu istennő aranyágyának házába". Majd visszatértek az udvarba, ahol Anu ült. Míg a szigorú rítusnak megfelelő estebéd készült, az egyik pap „jófajta olaj" és bor keverékét kente annak a szentélynek az ajtóillesztékeire, ahová Anu és Antu később visszavonult - talán így akarván gondoskodni arról, hogy álmukat ne zavarja az ajtó nyikorgása.

Míg felszolgálták az „estebédet" - különféle előételeket és italokat - egy csillagász-pap felment „a főtemplom tornyának legfelső szintjére", hogy az eget kémlelje. Egy bizonyos bolygó, „a Hatalmas Égi Anu" feltűnését kellett megfigyelnie, s mikor észrevette a bolygót, el kellett mondania az „Ahhoz, aki fényesedik, Anu úr égi bolygójához", illetve a „Felkelt a Teremtő mása" című költeményeket.

Miután feltűnt a bolygó és elmondták a két költeményt, Anu és Antu aranytálkából vizet hintettek kezükre és megkezdődött a tulajdonképpeni lakoma első fele. A hét Nagy Isten szintén vizet hintett a kezére hét nagyobb aranytálból, és kezdetét vette a lakoma második része. Elvégezték a „száj megmosásának rítusát"; a papok fennhangon elmondták az "Anu bolygója az egek hőse" című költeményt. Fáklyákat gyújtottak: az istenek, a papok, az énekesek és az ételhordók pedig elkísérték a két látogatót a szentélybe.

Négy fontosabb istent jelöltek ki arra, hogy hajnalig a templomudvarban virrasszanak. Mások a kapuknál őrködtek. Ezalatt az egész országban ünnepelték a két isten látogatását. A főtemplomból leadott jelre a többi uruki templom papjainak „tüzeket kellett gyújtani" és a többi város papjai, megpillantván az uruki máglyákat, hasonlóképpen cselekedtek. [101]

Az Ország lakosai otthonukban tüzet gyújtanak,
s ételt készítenek az isteneknek...
A város őrei tüzet gyújtanak
az utcákban s a tereken.

A két Nagy Isten távozása szintén percre pontos rituálé szerint zajlott le:

A tizenhetedik napon,
negyven perccel napkelte után,
kinyílnak a kapuk Anu és Antu isten előtt,
s látogatásuk véget ér.

S noha ennek a táblának az alsó része erősen töredékes, egy másik táblán olvasható szöveg valószínűleg a távozást írja le: a reggeli étkezést, a varázsigék elmondását, a kézfogásokat ("a kezek megragadása"). A Nagy Isteneket ezután a templomi tisztviselők a vállukon vitték egy trónszékhez hasonlatos hordszéken a kapuhoz. Egy asszír domormű, amely az istenek felvonulását ábrázolja (még ha jóval későbbi korból is), híven tükrözi, miképpen vitték Anut és Antut uruki tartózkodásuk idején (44. ábra). [102]

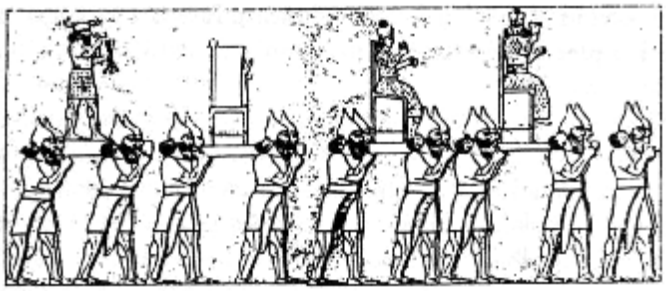

44. ábra

Különleges varázsigéket mondtak, amikor az istenek menete végighaladt az „istenek útján", és különféle himnuszokat énekeltek, amikor a menet közeledett a „szent kikötőhöz" és amikor elérkezett „Anu hajójához". Ekkor elkövetkezett a búcsú ideje, újabb varázsigék hangzottak el, „kezüket magasra tartották".
Ekkor valamennyi pap és templomi tisztviselő, aki a főpap vezetésével részt vett a menetben, elmondta a „távozás imáját". „Hatalmas Anu, áldjon meg az ég s a föld!" - kiáltották hétszer. A hét égi isten áldását kérték, és valamennyi égi és földi istenhez könyörögtek. Végül búcsút vettek Anutól és Antutól.

A Mélység istenei,
s az Isteni Hajlék istenei
adják áldásukat!
Áldjanak nap mint nap -
minden év minden hónapjának minden napján!

Az isteneket bemutató több ezer ábrázolás közül egyik sem ábrázolja Anut. Ennek ellenére valamennyi király, valamennyi uralkodó képmásában felismerhetőek vonásai, hiszen Anu nem csupán a Nagy Király, az Istenek Királya volt: valamennyi uralkodó az ő kegyelméből uralkodott. A sumer hagyomány szerint az uralkodás Anutól jött: sőt maga a „királyság" fogalma, az anutu szó szerinti jelentése nem más, mint „Anu-ság". Anu attribútumai a tiara (az isteni fejdísz), a jogar (a hatalom jelképe) és a pálca (a pásztor útmutatásának szimbóluma).
A pásztorbot napjainkban inkább az egyházi, semmint a királyi hatalom jelképe. Ám a korona és a jogar még napjainkban is a trónjukon ülő uralkodók sajátja.

*

A sumer pantheon második leghatalmasabb istene EN.LIL volt. Nevének jelentése: „a lég ura" - vagyis az ókori világ későbbi pantheonjait uraló viharistenek előképe, és egyúttal ősatyja is.

Anu legidősebb fia ő, aki az égi hajlékban született. Ám valamikor a földre szállt és ekképp lett az égi és földi istenek legjelentősebbike. [103] Amikor az istenek összegyülekeztek az égi hajlékban, Enlil volt az, aki atyjával együtt e gyűléseket vezette. Amikor az istenek a földön gyűltek össze, általában Enlil templomának udvarában, a nippuri szentélykörzetben találkoztak, mivel Nippur volt Enlil városa és itt állt fő temploma, az E.KUR („a hegyhez hasonlatos ház"). [Ékur más jelentése: az Ország Háza - A szerk.]

Enlilt nem csupán a sumerek, hanem a többi sumer isten is maga fölött valónak ismerte el. „Az égben: ő a fejedelem; a földön: ő az uralkodó". Enlil „szavára [parancsára] fent megremegett az ég, alant megrendült a föld":

Enlil:
messze magasztos, amit ő mond,
szava fénylő,
az ő szájának igéje másíthatatlan,
örökre sorsot szabó...
A föld istenei önként borultak le előtte,
az égi istenek a földön
mindannyian hozzá sietnek;
parancs-szavára híven odasereglettek.

A sumerek úgy tudták, hogy Enlil jóval a Föld benépesülése előtt érkezett s telepedett le. Az Enlilt dicsőítő himnusz felsorolja mindazon civilizációs és kulturális vívmányokat, amelyek nem léteznének, ha Enlil parancsa nem teljesedett volna be maradéktalanul.

...város nem épül, települést nem alapítanak,
karám nem épül, aklot mellette nem alapítanak,
királyt nem emelnek, főpapot nem avatnak...

A ránk maradt sumer szövegek szerint Enlil még azelőtt megérkezett a Földre, hogy a „fekete-fejű nép", vagyis az emberiség megjelent volna. Ekkor, még az emberek megjelenése előtt épült Nippur, az „irányítóközpont", ahol valamiféle „kötelék" kapcsolta össze az eget s a földet. A sumer szövegek ezt a köteléket DUR.AN.KI-nak („ég-föld kötelék") nevezték, és költői képekkel írják le Enlil első földi tetteit: [104]

Ó Enlil, midőn e fénylő települést a földre állítottad,
Nippur városát önként építetted,
az Ország városát,
szűzi földed, az édesvizűt,
a négy világtáj központjában
a Dur-An-Kit megalapítottad.

Azokban a napokban, amikor még csak az istenek lakták Nippurt, és az ember még nem jelent meg, Enlil megismerkedett azzal az istennővel, akit később feleségül vett. A történet egyik változata szerint Enlil fürdőzés közben pillantotta meg jövendőbelijét - beléhasított a szerelem, ám ekkor még nem gondolt házasodásra:

Enlil atya, a fénylő szemű,
szemet vetett reá a Pásztor, a fénylő szemű,
a sorsot megszabó.
Asszony, gyere, vesszőm feltöri tested - mondta,
ám ő nem tette kedvét.
Még kicsiny a lyukam, a gyönyört nem ismeri;
még kicsiny az ajakam, a csókot nem ismeri!

Ám Enlil nem nyugodott bele a visszautasításba. Követének, Nuszkunak elárulta vágyát a „fénylő, tündökletes szépségű szűz" iránt, kit SZUD-nak hívtak („ápolónő"), s aki anyjával, E.RES-sel élt („illatos ház"). Nuszku közös csónakázást javasolt, s csónakot is szerzett. Enlil rávette Szudot, hogy szálljon vele vízre, s amint a csónakban volt, megerőszakolta.
Az elbeszélésből megtudjuk, hogy Enlilt elfogták és száműzték az Alanti Világba, annak ellenére, hogy az istenek legfontosabbika volt. „Enlil, ez a mocsok, hagyja el a várost!" - kiáltották. Eszerint a változat szerint Szud, aki ekkor már Enlil gyermekét hordta szíve alatt, követte őt s Enlil végül feleségül vette. Egy másik változat szerint a bűnbánó Enlil kutatta a lány nyomát s követét elküldte anyjához, hogy megkérje a kezét. Bárhogy is történt, Szud Enlil hitvese lett, s a házasságban a NIN.LIL („a lég úrnője") nevet kapta.
Ám sem Enlil, sem az őt száműző istenek nem sejthették, hogy [105] valójában nem Enlil csábította el Ninlilt: épp fordítva történt a dolog - Ninlil az anyja parancsára fürdőzött mezítelenül, abban reménykedve, hogy Enlil, aki gyakorta sétált arra, megpillantja, „s örömmel megöleli, örömmel megcsókolja".
Megismerkedésük körülményeinek dacára Ninlilt nagyfokú tisztelet övezte, miután Enliltől megkapta „az úrnőség köntösét". Egyetlenegy esettől eltekintve, amely - szerintünk - a dinasztikus utódlással állt összefüggésben, Enlil sohasem lépett félre. Egy Nippurban talált fogadalmi tábla Enlilt és Ninlilt ábrázolja, lakomázás közben a templomukban. A tábla Ur-Enlil, „Enlil szolgálójának" megbízásából készült (45. ábra).
Enlil nem csupán az istenek legmagasztosabbika volt, hanem őt tartották Sumer (az „Ország") és a „fekete-fejű nép" legfőbb uralkodójának. A sumer zsoltárköltő hódolattal szól az istenről:

Király, ki ismeri az Ország sorsát,
bölcsesség kútfeje;
Enlil atya, ki ismeri Sumer sorsát,
bölcsesség kútfeje;
Enlil atya,
birodalmak ura;
Enlil atya,
igaz beszéd ura;
Enlil atya,
feketefejűek pásztora...
A kelő és a bukó nap országai között,
minden földeken te vagy
az élet ura!

A sumerek tisztelték is, félték is Enlilt. Ő gondoskodott arról, hogy az istenek gyűlésén hozott határozatokat végrehajtsák még abban az esetben is, ha azok az emberiség ellen irányultak; Enlil „szeleinek szárnyán" érkeztek a veszedelmes, pusztító viharok azok ellen a városok ellen, melyek nem tettek kedvére. Enlil volt az, aki a Vízözönnel az emberiség életére tört. Ám amikor kedvét lelte az emberekben, barátsággal közeledett hozzájuk, és jótéteményeiben részesítette őket: egy ránk maradt sumer [106] szöveg szerint Enlil tanította meg az embereket a földművelésre és az eke használatára.

Enlil választotta ki az emberiség uralkodóit, akik nem fejedelmek, hanem az istenek szolgái voltak, kiknek feladata az igazság isteni törvényeinek betartatása volt. A sumer, akkád és babilóni királyok a feliratokban minden egyes alkalommal megemlítik, hogy a királyságot Enlil kegyelméből kapták, Enlil „hívásának" engedelmeskedtek. Ez a „hívás" Enlil, illetve atyja, Anu nevében hangzott el; ez adta meg az uralkodó legitimációját s egyben körvonalazta feladatait is. Még Hammurapi is, aki egy Marduk nevű istent tisztelt Babilón nemzeti isteneként, törvénykönyvét e szavakkal vezette be: „Anu és Enlil engem jelöltek ki arra, hogy biztosítsam a nép jólétét... s gondoskodjam arról, hogy igazság uralkodjon az országban".

45. ábra

Ég és Föld Királya, Anu Elsőszülött Fia, a Királyság Adományozója, az Istenek Gyűlésének Elnöke, az Istenek és Emberek Atyja, a Mezőgazdaság Elterjesztője, a Lég Ura - e címek és rangok jelzik és tükrözik Enlil hatalmát. Enlil szava „messze magasztos... az ő szájának igéje megmásíthatatlan", hiszen ő az, ki „örökre sorsot szab". Ő birtokolta az „ég-föld köteléket", és „félelmetes városából, Nippurból" magasra emeli „a rettentő sugárzást, mely az égre lobban, melynek árnyéka minden országokra rávetül".

De Enlil egyúttal nagyon is emberi volt - mint bármely más fiatal férfit, őt is rabul ejtette a mezítelen szépség látványa; őrá is ugyanazok az [107] erkölcsi törvények vonatkoztak, s ha áthágta őket, száműzetéssel bűnhődött; sőt még az emberek panaszát is el kellett tűrnie. Egy esetben Ur valamelyik sumer uralkodója arról panaszkodik, hogy mindazon baj és csapás, amely rázúdult a városra és lakóira, annak tudható be, hogy „Enlil semmirekellő férfiúra bízta a királyságot... aki nem sumer magból sarjadt".

A későbbiekben látni fogjuk, milyen fontos szerepet játszott Enlil az isteni és emberi dolgokban, s miképpen hadakoztak fiai egymással és másokkal Enlil öröksége fölött - e küzdelmeket tükrözik az istenek harcáról szóló későbbi elbeszélések.

Sumer harmadik Nagy Istene Anu másik fia, kit két különböző néven is tiszteltek: É.A és EN.KI. Testvéréhez, Enlilhez hasonlóan, ő is égi s földi isten volt - vagyis eredetileg égi isten, aki leszállt a Földre.

A sumer szövegek szerint oly korban érkezett a Földre, amikor a Perzsa-öböl vizei jóval nagyobb területet foglaltak el, és az ország déli felének nagy része mocsárvidék volt. Éa, kinek neve szó szerint „ház-vizet" jelent, ragyogó képességű mérnök volt: ő felügyelte a csatornák építését, a töltések emelését és a mocsarak lecsapolását. Szívesen csónakázott a vízen, különösen a mocsárvidéken. S valóban: a víz volt az otthona. „Nagy házát" abban a városban emelte, amelyet a mocsárvidék peremén alapított: a várost, találóan, HA.A.KI-nak nevezték („a vízi halak hajléka"), másik neve pedig E.RI.DU („a távolba indulás háza") volt.

Éa volt a „sós vizek", a tengerek és az óceánok ura. A sumer szövegek gyakorta megemlékeznek azokról a korai időkről, amikor a három Nagy Isten felosztotta egymás közt az országot. „A tenger Enkinek jutott, a föld hercegének", s így Enki kapta „az Apszú [a Mélység] fölötti uralmat". A tenger uraként Enki sebes hajókat épített, melyek távoli országokat kerestek fel, ahonnan nemesfémek s drágakövek érkeztek Sumerbe.

A legkorábbi sumer pecséthengereken Éa bővizű, csobogó források közepette tűnik fel, melyekben olykor halak is lubickolnak. Az itt bemutatott pecsétlőn Éát a Holddal hozzák kapcsolatba (melyet a holdsarló jelöl); e kapcsolat talán annak tudható be, hogy az árapály jelensége a Holdhoz kötődik. Talán erre az asztrális képre utal Éa egyik jelzője: NIN.IGI.KU, „a fénylő tekintetű úr" (46. ábra). [108]

46. ábra

A ránk maradt sumer szövegek között rábukkantak egy valóban figyelemreméltó önéletrajzi ihletésű elbeszélésre is, melynek szerzője maga Éa. Ő mondja, hogy az isten az égben született, s még akkor jött a Földre, mielőtt ott megjelent volna a civilizáció. „Amikor a földre szálltam, tetőzött az ár" - állítja, majd elmondja, mi mindent tett, hogy a Föld lakhatóvá váljék. A Tigris folyót friss, „életadó vízzel" töltötte meg, megbízott egy istent a csatornák építésének felügyeletével, hajózhatóvá tette a Tigrist s az Eufráteszt; lakhatóvá tette a mocsárvidéket, megtöltötte hallal és különféle madarakkal, nádat sarjasztott, ami nagyszerű építőanyagnak bizonyult.

Éa figyelme a tengerről és a folyóktól a szárazföld felé fordult. Ő az, ki „ekét, jármot, fogatot jól elkészített... a szarvas ökröket egyenes nyomban vezette, a fénylő barázda száját megnyitotta... a karámot körülkerítette... az aklot felépítette". De ezzel még nincs vége a jótéteményeknek (legalábbis az „Enki és a világrend" címet viselő szöveg szerint): ugyanis ő hozta el a földre a téglavetés tudományát, ő építette az első épületeket s városokat, ő ismertette meg az emberiséget a fémművességgel, és így tovább.

E szöveg Enkit (akit akkád nevén hívnak Éa-nak - A szerk.) az emberiség legnagyobb jótevőjeként mutatja be: ő az az isten, aki létrehozta a civilizációt s ő az, aki az istenek gyűlésén mindig az emberiség pártját fogja. A sumer és akkád Vízözön-történetek szerint (melyekből a bibliai elbeszélés is merített) Éa volt az az isten, aki szembeszállva az istenek gyűlésén hozott döntéssel, lehetővé tette egyik hűséges követőjének, a mezopotámiai Noénak, hogy megmeneküljön a vizek árja elől.

A sumer és akkád szövegek, amelyek az Ószövetséghez hasonlóan azt a meggyőződést tükrözik, hogy az embert egy bizonyos isten – vagy [109] istenek egy bizonyos csoportja - tudatosan teremtette meg, kulcsszerepet tulajdonítanak Éának: lévén ő az istenek legleleményesebbike, az ő útmutatásának megfelelően láttak neki a feladathoz. Aligha véletlen, hogy Éa volt az, aki Adapát - az „ős"-embert, a „modell"-embert - Anu égi hajlékába küldte, s ezáltal szembeszegült az istenek döntésével, hogy az emberiséget megfosztják az „örök élettől".

Vajon Éa azért vette pártfogásába az emberiséget, mert kulcsszerepet játszott megteremtésében, vagy más, szubjektív indítékok is közrejátszottak ebben? Ha végigolvassuk a ránk maradt szövegeket, azt találjuk, hogy Éa nyakassága - lett légyen akár isteni, akár emberi kérdésekről szó - a legtöbb esetben az Enlil által jóváhagyott vagy kezdeményezett tervek meghiúsítására irányult.

Számtalan jel utal arra, hogy Éa rettenetesen féltékeny volt testvérére, Enlilre. Éa másik - talán eredeti - neve EN.KI, vagyis a „föld ura", és azokból a szövegekből, amelyek elbeszélik, miképpen osztotta fel egymás között a három isten a földet, kitűnik, hogy egyszerűen sorsot húztak, s Éa így kényszerült átengedni a Föld feletti uralmat Enlilnek.

Az istenek összetanakodtak,
és sorsot húztak.
Anu felszállt az égbe;
Enlilnek jutott a föld;
a tengereket, mintegy hurokkal körbezárva,
Enki, a föld fejedelme kapta.

Bármilyen keserűséget is okozott ez Éa/Enkinek, úgy tűnik, más is bántotta. Okát is tudjuk, hiszen elmondja önéletrajzában: ő, s nem Enlil volt az elsőszülött fiú, s éppen ezért őt Illette volna Anu öröksége:

> Atyám, ég, föld királya,
> égen, földön engem fölragyogtatott...
> kinek magját a nagy bölény lökte,
> én vagyok,
> Anu elsőszülött fia én vagyok...
> az istenek idősebb testvére én vagyok...
> az anunnák között az első én vagyok,
> a fénylő Anu elsőszülött fia én vagyok. [110]

Mivel az Ókori Keleten az embereknek is az istenek szabták meg a törvényeket, nagyon is valószínű, hogy az emberekre vonatkozó társadalmi és családi törvények megegyeztek az istenekre vonatkozó törvényekkel. A Máriban és Nuziban talált bírósági és családi iratok arra utalnak, hogy azokat a szokásokat és törvényeket, amelyek az Ószövetség pátriárkáira vonatkoztak, éppúgy tiszteletben kellett tartania az Ókori Kelet valamennyi királyának és uralkodójának. Éppen ezért tanulságosak azok az utódlási problémák, melyekkel a bibliai pátriárkák is küszködtek.

Ábrahám, kinek Sára látszólagos meddősége miatt nem született fiúgyermeke, szolgálója révén biztosított magának utódot. Ám ezt a fiúgyermeket, Ismáelt, (azaz: Izmáelt - A szerk.) azonnal kizárták az utódlásból, amint Sára megszülte Izsákot.

Izsák felesége, Rebeka ikreket szült. Az elsőszülött Ézsau vörös hajú, bozontos, nehéztermészetű férfivá nőtt. Ézsau sarkába kapaszkodva jött a világra Jákob, akit Rebeka jobban kedvelt bátyjánál. Amikor az idős és már szinte vak Izsák végrendelkezett, Rebeka csellel biztosította, hogy Jákob és ne Ézsau kapja a kedvezőbb áldást (és örökrészt).

A végzet végül Jákobot is elérte: ugyan húsz évig szolgálta Lábánt, hogy elnyerje Ráhel kezét, először mégis nővérét, Leát kellett feleségül vennie. Lea volt az, akitől első fia született (Rúben), s Lea később újabb fiakat s leányokat szült. Ám mikor végre Ráhel is megszülte az első fiút, Józsefet, Jákob őt részesítette előnyben.

E szokások és utódlási törvények ismeretében érthető az Enlil és Éa/Enki között feszülő ellentét. Minden jel szerint Enlil volt a jogi értelemben vett elsőszülött, kit Anu hivatalos hitvese, Antu hozott a világra. Ám Enki kétségbeesett állítása: „kinek magját a nagy bölény lökte, én vagyok... Anu elsőszülött fia én vagyok" szintén igaz állításnak tűnik. Elképzelhető-e, hogy valóban Anu fia, de más istennőtől született, aki csak az isten ágyasa volt? Izsák és Ismáel, illetve Ézsau és Jákob történetének előzményei és párhuzamai egyaránt fellelhetőek az égi hajlék bonyodalmai között.

Annak ellenére, hogy Enki látszólag elfogadta az utódlás rendjét, számos jel utal arra, hogy a két isten folyton-folyvást civakodott és harcban állt egymással. Samuel N. Kramer az egyik ránk maradt ékírásos szövegnek találóan az "Enki és az ő kisebbrendűségi komplexusa" címet adta. A későbbiekben látni fogjuk, hogy számos bibliai történet - Éva és az [111] édenkerti kígyó, vagy a Vízözön történetének - eredeti sumer változatából kiderül, hogy Enki szembeszegült bátyja döntésével.

Enki végül úgy döntött, nincs értelme annak, hogy tovább küzdjön az isteni trónért; ezért inkább azzal próbálkozott, hogy az ő fia és ne Enlil leszármazotta legyen a harmadik nemzedékben az utód. Ezt először leánytestvére, Ninhurszag („a Hegycsúcs Úrnője") révén próbálta meg elérni. [Némely forrás „csak" a Domb Úrnője néven említi - A szerk.]

Ninhurszag is Anu lánya volt, ám nem Antutól született: itt válik fontossá az utódlás egy másik szabálya. A történészek sokáig nem értették, mi lehetett az oka annak, hogy mind Ábrahám, mind Izsák büszkén vallotta, hogy felesége egyben a testvére is - hiszen

ez aligha összeegyeztethető a testvérek közötti szexuális kapcsolatra vonatkozó biblikus tilalommal. Ám a Máriban és Nuziban előkerült jogi iratokból kiderült, hogy a féltestvérek közötti házasságot nem sújtja semmiféle tilalom. Sőt mi több, ha valamennyi feleség valamennyi gyereke számításba jött, az ilyen feleségtől született elsőszülött fiú volt a jog szerinti utód - mivel ötven százalékkal több volt benne a „tiszta magból", mint egy nem rokon feleség fiában -, akár ő volt az elsőszülött fiú, akár nem. Ezért alakult ki az a szokás Máriban és Nuziban, hogy a férj a nővérévé fogadta legkedvesebb feleségét, s ezáltal biztosította, hogy az ő fia legyen a megtámadhatatlan, jog szerinti utód.

Egy ilyen féltestvértől, Ninhurszagtól akart Enki fiút. Ninhurszag is az égből érkezett a földre „a hajdankorban". Számos ránk maradt szöveg szerint, amikor az istenek felosztották egymás között Tilmunt, „a szűzi földet..., a szűzi országot..., a fénylő országot" Ninhurszag kapta. (Ez a terület ma Bahrein néven ismeretes, a Perzsa-öbölben - A szerk.) Az "Enki és Ninhurszag" címet viselő szöveg elbeszéli, miként kereste fel Enki Tilmunt, hogy testvérével háljon. Ninhurszag - ezt a szöveg többször hangsúlyozza - „társtalan volt": egy társ nélküli vénkisasszony. S annak ellenére, hogy későbbi korszakokban vénkisasszonynak ábrázolják, hajadon korában igen bájos lehetett, mivel a szóban forgó szöveg köntörfalazás nélkül tudatja, hogy Ninhurszag puszta látásától Enki „vesszejéből a mag a csatornába árad... vesszeje a fenséges szőrzet alatt felmered".

Enki, miután meghagyta, hogy ne zavarják őket „magvát Ninhurszag [112] méhébe lökte, Ninhurszag a magot méhébe fogadja, Enki magját". Majd eljött „kilencedik hónapja, asszonyi sorsának hava... s gyermeket szült a vizek partján". Ám a gyermek lány volt.

Miután képtelennek bizonyult fiú utódot nemzeni, Enki a saját lányával hált. „Melléhez szorította, megcsókolta, vesszeje a leánynak feltöri testét... magját méhébe lökte", de ezúttal is leány született. Enki ezek után unokáját ejtette teherbe, ám megint leánygyermek született. Ninhurszag ekkor eltökélte, hogy véget vet Enki próbálkozásainak és megátkozta; Enki pedig valamiféle általa elfogyasztott növénytől halálosan beteg lett. A többi isten azonban kényszerítette Ninhurszagot, hogy vonja vissza átkát s gyógyítsa meg Enkit.

Míg ezek az események fontosnak bizonyultak az istenek ügyeiben, más elbeszélések és történetek arra utalnak, hogy Enki és Ninhurszag komoly szerepet játszott az emberek ügyes-bajos dolgaiban is, mivel a sumer szövegek szerint az embert Ninhurszag teremtette Enki útmutatásai alapján. Ő volt a "főnővér", aki a gyógyászati berendezésért felelt - ezért is nevezték az istennőt más néven NIN.TI-nek („az élet úrnőjének") (47. ábra).

Egyes kutatók szerint Adapa - az Enki által teremtett „ős-ember" vagy „modell-ember" - a bibliai Adama-nak vagy Ádámnak felel meg. A sumer TI kettős jelentése is bibliai párhuzamokat idéz, mivel egyaránt jelenthet „életet" és „bordát". Vagyis Ninti nevének egyik olvasata lehet „az élet úrnője", illetve „a borda úrnője". A bibliai Évát - nevének jelentése: „élet" - Ádám oldalbordájából teremtették, vagyis Éva is az „élet úrnőjének", illetve a „borda úrnőjének" tekinthető.

47. ábra

Ninhurszagot, aki mind az istenek, mind az emberek szülőanyja, anyaistennőnek is nevezik. Beceneve „Mammu" volt - „mama" vagy „mami" szavunk is ebből származik - és

jelképe a vágókés volt: az a szerszám, amivel az ókori világban a bábák szülés után elvágták a köldökzsinórt (48. ábra).

Enlilnek, Enki bátyjának és vetélytársának nagyobb szerencséje volt: Ninhurszag „jog szerinti utódot" szült neki, a földi istenek legfiatalabbikát, aki még az égben született és NIN.UR.TA-nak (más változatban: Nigurszu-nak - A szerk.) hívták („úr, ki befejezi az alapokat"). Ő volt „Enlil hős fia, ki hálóval és fénysugarakkal küzd apjáért... a bosszúálló fiú..., aki fénynyalábokat lövellt" (49. ábra). Hitvese BA.U [113] (más

48. ábra

49. ábra

olvasatban: Bawu, vagy Baba termékenység-istennő - A szerk.) szintén jártas volt az orvosi tudományokban, hiszen a jelzője: „az úrnő, aki életre kelti a halottakat".

Ninurtát általában különleges fegyverrel ábrázolják - minden bizonnyal azzal a fegyverrel, amellyel fénynyalábokat lövellt. A ránk maradt szövegek szerint nagyhatalmú vadász és felettébb harcias isten; leghősiesebb harcát azonban mégsem apja, hanem a saját dicsőségéért vívta egy Zú („bölcs") nevű gonosz istennel, s a küzdelem tétje nem kisebb volt, minthogy melyik istené legyen a vezető szerep a földön. Zú ugyanis megkaparintotta azokat a jelvényeket és tárgyakat, amelyeket Enlil mint az istenek vezetője őrzött. [114]

A történetet elbeszélő tábla eleje töredékes, és csak attól a ponttól olvasható, amikor Zú Enlil templomához, az Ékurhoz érkezik. Feltehetően nem az ismeretlenségből bukkant elő és néminemű hírnevet is szerezhetett már, mivel Enlil fogadja, és „rábízza a szentély kapu-oszlopának őrzését". De a "gonosz Zú" árulással viszonozza a bizalmat, hiszen „olthatatlanul égette szívét a gonosz szándék, a rossz kívánság" s titokban azt tervezi, hogy „elragadja az enlilséget" - vagyis az isteni hatalmat.

Ehhez azonban bizonyos tárgyakat meg kellett szereznie, így a bűvös hatalmú sorstáblákat. A ravasz Zú azt a pillanatot használja ki, amikor Enlil „forrás hűs vizében mosdik", holmiját pedig őrizetlen hagyja.

Szállott a szentély kapuja mellé,
kapu-oszlopnál, felborzolt tollal,
gubbasztott a Nap támadtáig.
Mosdik Enlil forrás hűs vizében
naptámadatkor, trónról leszállván;
hever a földön fém-diadémja,
földön hevernek a sorstáblák is...

Zú megragadta a sorstáblákat,
magához ragadta az enlilséget...

Zú egy távoli rejtekhelyre menekült MU-ján (melyet általában "név"-nek fordítanak, ám valójában valamiféle repülő alkalmatosságot jelent). Vakmerő tettének következményei azonnal érezhetőek.

Megszűntek a parancsolatok...
s csönd támadt, rettenetes csönd...
megfakult a szent terem ragyogása...

„Enlil atya elnémult... Az ország istenei összegyűltek a hírre." A helyzet oly súlyos volt, hogy még Anut is értesítették égi hajlékában. Ő végiggondolta a helyzetet és arra a következtetésre jutott, hogy Zút el kell fogni annak érdekében, hogy a parancsolatokat visszaállíthassák. „Az istenekhez, gyermekeihez" fordul s megkérdezi: „Akad-é köztünk egyetlen is bár, aki a táblák elragadóját megölni nem fél? Nagy dicsőségben lesz része annak." [115]
Számos, bátorságáról már tanúbizonyságot tett istent próbáltak rávenni arra, hogy induljanak Zú ellen, de mindannyian rámutattak arra, hogy Zú a sorstáblák megszerzése által immár ugyanakkora erővel rendelkezik, mint Enlil, s „képlékeny agyaggá válik mind, ki szembeszáll vele". Éának remek ötlete támadt. Bízzák Ninurtára a reménytelennek tűnő harcot.
Az összesereglett istenek figyelmét aligha kerülte el Éa leleményessége, hiszen jelentősen megnő annak az esélye, hogy saját leszármazottja legyen az utód, amennyiben Zút legyőzik, de ugyanígy abból is hasznot húz, ha Ninurta odavész. Az istenek elképedésére Ninhurszag (akit itt NIN.MAH-nak, Hatalmas Úrnőnek neveznek) beleegyezett a tervbe. Fiához, Ninurtához fordul s elmagyarázza neki, hogy Zú nemcsak Enlilt, hanem őt, Ninurtát is megfosztotta az enlilségtől... „Fájdalmas sikollyal szültelek", kiáltotta Ninhurszag, s így folytatta: „én voltam az, ki biztosítottam bátyám és Anu számára az égi királyságot". Éppen ezért, induljon hát Ninurta, s győzze le harcban Zút:

Sohase fékezd haragod... nosza fordulj a Zú madár ellen...
engedd szabadjára rémisztő haragod.
Metszd el torkát, győzd le Zút...
Ereszd rá a hét gonosz szelet...
Forgószél s szélvihar támadjon ellene...
Fordítsd ellene ragyogásod...
Szeleid ragadják szárnyait rejtett helyre.
S az uralkodás térjen vissza Ekurba...
Az isteni parancsolatok térjenek vissza
az atyához, ki nemzett.

Az eposz különféle variánsai hátborzongató részletességgel írják le a csatát. Ninurta „nyilakat lőtt ki" Zúra, „ám azok nem érhették Zú testét... míg kezében tartotta a sorstáblákat". A rálőtt fegyverek „félúton megálltak". A csata eredménytelenül folytatódott, mígnem Éa azt tanácsolta Ninurtának, hogy vegye kézbe a *til-lum* fegyvert és lőjön a szárnytollakba vagy Zú „szárnyainak kis fogaskerekeibe". Ninurta megfogadta a tanácsot, és ellőtte a *til-lum*ot Zú szárnytollaiba. Zú „szárnyai" [116] pörögve lezuhantak, őt magát legyőzték, a sorstáblák pedig visszakerültek Enlilhez...

*

Ki volt Zú? Valóban nem más, mint afféle mitikus lény, mint ezt egyes kutatók állítják?
Nyilvánvalóan tudott repülni. De erre ma bárki képes, aki repülőgépre száll, nem beszélve az űrhajósokról, akik űrhajójukon derítik fel a világűrt. Ninurta is tudott

repülni, legalább olyan ügyesen, mint Zú, ha nem jobban. Pedig ő maga nem volt madár, amint ezt egyértelműen jelzik a róla és hitveséről, BA.U-ról (másik nevén GU.LA-ról, ebben az értelemben: az istenek orvosáról - A szerk.) fennmaradt ábrázolások. Úgy tűnik, hogy egy figyelemre méltó „madár" segítségével repült, melyet Lagas városának szentélykörzetében, a GIR.SZU-ban őriztek.

Am Zú sem volt valódi madár: minden bizonnyal ő is rendelkezett egy „madárral", amellyel rejtekhelyére repülhetett. Efféle „madarak" csaptak össze a két isten égi csatájában, és aligha kétséges, hogy miféle fegyverrel győzték le Zú madarát. Sumerül TIL, asszírul pedig *til-lum*, piktogramja pedig a következő: jelentése pedig minden bizonnyal megegyezett a *til* szó mai héber jelentésével: „rakéta".

Zú ezek szerint isten volt, mégpedig azon istenek egyike, akik magukhoz akarták ragadni az enlilséget. Ninurtának, a jog szerinti utódnak, pedig minden oka megvolt rá, hogy felvegye ellene a küzdelmet.

MAR.DUK ("a tiszta halom fia") lett volna Enki (azaz: Éa) és hitvese, DAM.KI.NA elsőszülött fia, aki csellel akarta magához ragadni azt, amit a törvény nem tett lehetővé?

Okkal feltételezhető, hogy Enki - mivel húgával sem sikerült fiútódot nemzenie, aki jogos várományosa lett volna az enlilségnek - Marduk fiába vetette minden reményét. S valóban: amikor az i. e. II. évezred elején Babilónt hatalmas társadalmi és katonai felfordulás rázta meg, Marduk lett Babilonban Sumer és Akkád nemzeti istene. Átvéve Enlil helyét, ő lett az istenek királya: valamennyi isten hűségesküt tett és Babilónba költözött, ahol jobban rajtuk tudta tartani a szemét (50. ábra). [117]

50. ábra

Az enlilség eme bitorlása - jóval a Zúval történt események után -, a régi szövegek meghamisításának kísérletével párosult. A legfontosabb szövegeket újjáírták és megváltoztatták, mintha nem Anu, Enlil vagy Ninurta, hanem Marduk lett volna az Ég Ura, a Jótevő, a Teremtő és a Hős. Az ily módon átírt szövegek között szerepel Zú története is, és a babilóni változat szerint nem Ninurta, hanem Marduk volt az, aki megküzdött Zúval. Ebben a változatban Marduk így dicsekedett: *Mahaszti moh il Zu* - „bezúztam Zú isten koponyáját". Vagyis Zú aligha azonosítható Mardukkal.

Az sem logikus, hogy Enki, a tudományok istene, miért okosította volna ki Ninurtát atekintetben, milyen fegyvert válasszon saját fia, Marduk ellen. Úgy tűnik, hogy Enki csakis nyerhetett a küzdelemből, bárki legyen is a győztes; valószínűleg ezért bíztatta Ninurtát, hogy „metssze el Zú torkát". Vagyis minden jel arra utal, hogy Zú bizonyos fokig jogosan pályázott az enlilségre.

Ez pedig egy bizonyos istenre utal: Nannára, aki Enlil elsőszülött fia volt hivatalos hitvesétől, Ninliltől... Hiszen ha Ninurta kiesik, Nanna következne az utódlási sorban. [118]

Nanna (a NAN.NAR ["fényes"] név rövidített alakja) jobban ismert akkád - vagy „sémi" - nevén: Szín.

Mint Enlil egyik elsőszülöttje, ő uralkodott a legismertebb sumer városállamban: UR-ban („a város"-ban). Templomát E.GISH.NU.GAL-nak nevezték (jelentése: „a trón magjának háza"). Innen intézte Nanna és hitvese, NIN.GAL („hatalmas úrnő") a város és népének ügyes-bajos dolgait. Ur népe a rajongásig szerette és tisztelte az isteni uralkodópárt; „Nanna atyának" nevezte istenét.

Ur virágzását a város népe Nannának tulajdonította. Sulgi magasztaló éneke szerint - ő maga Nanna isten kegyelméből volt Ur uralkodója az i. e. III. évezred végén - Nanna házába „bőséget rendelt", bővében volt kenyéráldozat, a juhok szinte maguktól sokasodtak, szarvasmarhákat vágtak, és édes zene szólt: „dobon, üstdobon vidám ütemet vertem, lanton édes dallamot játszottam".

Isteni védelmezője, Nanna irányítása alatt Ur Sumer magtára lett. Innen látták el gabonával, juhval és szarvasmarhákkal más városok templomait. A „Sirató Ur város fölött" című szöveg pontosan leírja, milyen volt Ur, miután a várost elérte a balsors.

Nanna magtáraiból elfogyott a gabona.
Az istenek esti étkezései elmaradtak:
a hatalmas csarnokban nem folyt már sem bor, sem méz...
Templomának kemencéjében nem sül sem juh, sem ökör.
Elhalt a szó Nanna hatalmas Béklyós Helyén:
A házban, ahol harsogtak az ökörhajtók szavai
nyomasztó a csend...
Az őrlőmozsár és ütője mozdulatlan hever...
A díszes bárkákon nem érkeznek már ajándékok...
Nem hoznak áldozati cipókat Enlilnek Nippurban
Ur folyója kihalt, nem ringanak rajta bárkák...
Nem sétál senki partján, felverte a hosszú fű.

Egy másik siratóének arról panaszkodik, hogy „a karámokban a szél süvít", üresen állnak a karámok, aklok és istállók, és eltűntek a pásztorok: e siratóéneket nem Ur népe, hanem maga Nanna isten és hitvese, Ningal írta. Ez és a többi, Ur pusztulása felett mondott siratóének egy [119] igencsak szokatlan esemény okozta traumát tükröz. A sumer szövegek szerint Nanna és Ningal elhagyták a várost, mielőtt beteljesedett rajta a végzet. Az istenek sietve hagyták el várost:

Nanna, ki szerette városát,
elhagyta a várost.
Szín, ki szerette Ur városát,
elhagyta házát.
Ningal...
útja ellenséges vidéken át vezetett,
sietve öltötte fel köntösét,
s elhagyta házát.

Ur városának bukása s isteneinek száműzetése Anu és Enlil döntésének következménye. Nanna hozzájuk fordul, hogy enyhítse a szigorú büntetést:

Mikor mondja Anu, az istenek királya,
"Elég!"
Enlil, az ország királya
rendeljen kedvezőbb sorsot!

Szín személyesen Enlilhez fordult: "szíve szenvedését atyja elé tárta; meghajolt nemzőatyja, Enlil előtt" és így könyörgött:

Nemzőatyám te vagy...
meddig tart még, hogy ellenségesen tekintesz
vezeklésemre?
Meddig?
Kérlek, tekints kegyesen
az elnyomott szívre,
melyetlángként lobogtatsz.

Ezekből a siratókból nem derül ki Anu és Enlil haragjának oka. Am ha Nanna valóban azonos Zúval, a büntetés jogos lett volna a bűnéhez képest. Ő lenne hát Zú? [120]
Minden bizonnyal azonos Zúval, hiszen tudjuk, hogy Zú birtokolt valamiféle repülő szerkezetet: a „madarat", amelyen elmenekült és amellyel harcolt Ninurta ellen. A sumer istenhimnuszok ámulattal szólnak Nanna „égi bárkájáról".

Nanna atya, Ur ura...
Kinek dicsőségében van az ég szent hajója.
Hatalmas úr, Enlil elsőszülött fia.
Sugárzó fenség,
amikor fellépsz égi bárkádra.
Enlil ékesítette kezed
örök jogarral,
amikor Ur fölött elúszol szent bárkádon.

Nanna és Zú azonosságát más adatok is alátámasztják. Nanna másik neve Szín, amely a SZU.EN-ből származik, ez pedig a ZU.EN szó másik lehetséges kiejtése. A két szótagból álló szavak megőrzik jelentésüket abban az esetben is, ha a szótagokat felcseréljük, s így a ZU.EN és az EN.ZU egymás tükörszavai. Nanna/Szín, vagyis ZU.EN nem más, mint EN.ZU (Zú úr). Egyértelmű tehát, hogy ő volt az, aki megpróbálta magához ragadni az enlilséget.

Így az is érthetővé válik, hogy Éa javaslatával ellentétben Zút (Színt) nem végezték ki, csupán száműzték. A sumer szövegek és a régészeti leletek tanúsága szerint Szín és hitvese Háránba menekült, a hegyvidéken fekvő, több folyó által is védett hurri városba. Nem árt felidézni, hogy amikor Ábrahám nemzetsége, atyjának, Terahnak vezetésével elhagyta Urt, szintén Hárán felé vették az irányt, és több évig időztek e városban, mielőtt tovább indultak volna az ígéret Földje felé.
Bár Ur mindörökre megmaradt Nanna/Szín városának, Hárán hosszú időn át volt a székhelye, mivel e város templomai, épületei, utcái Ur városát idézik. André Parrot (Abraham et son temps [Ábrahám és kora]) szerint „minden jel arra utal, hogy a háráni kultuszhely valójában az Ur városában fellelhető szent hely pontos mása".
Amikor Szín háráni templomát (amelyet évezredeken át újra és újra átépítettek) feltárták a mintegy ötven éven át folyó ásatások során, a leletek közt volt két sztélé, melyekre különleges szöveget véstek. A [121] szöveget Adadguppi, Szín egyik papnője diktálta; maga a szöveg arról szól, miként imádkozott azért, hogy Szín visszatérjen, mivel egy bizonyos korábbi korban

Szín, minden istenek királya,
megharagudott városára és templomára
és felment az égbe.

Azt a tényt, hogy Szín dühében vagy felháborodásában se szó, se beszéd, „összecsomagolt" és „felment az égbe", más ránk maradt szövegek is tanúsítják, amelyek elbeszélik, hogy Asszíria királya, Assur-bán-apli visszaszerzett - közelebbről meg nem nevezett ellenségeitől - egy szent, drága jáspisból faragott pecséthengert, melyre „rávésette Szín képmását". Majd ráíratta Szín isten dicséretét és Szín isten szobrának nyakába akasztotta. Ez a drágakőből faragott pecsétlő jóval korábbi korból származhatott, mivel a király feliratának tanúsága szerint „ez az [a pecséthenger], amely megrongálódott azokban a napokban, az ellenség dúlásának s rombolásának idején".

A főpapnőnek, aki Assur-bán-apli uralkodása alatt született, feltehetően királyi vér csörgedezett ereiben. Amikor Színhez fohászkodik, afféle gyakorlati „alkut" kínál. Szín visszanyeri hatalmát ellenségei felett, s ennek fejében segítségére lesz abban, hogy a főpapnő fia, Nabúnaid legyen Sumer és Akkád uralkodója. A ránk maradt szövegek szerint i. e. 555-ben Nabúnaidot, aki abban az időben a babilóni hadsereg parancsnoka volt, tiszttársai a trónra emelték. Mint állította, ebben Szín segítette. Nabúnaid a feliratait beszámol arról, hogy „megjelenésének első napján" Szín „Anu fegyverével... a fénysugárral megérintette az eget" és szétzúzta az ellenséget lenn a földön.

Nabúnaid betartotta anyja ígéretét, melyet az istennek tett. Újjáépítette Szín templomát, az E.HUL.HUL-t („a vígság háza") és Színt nyilvánította a legfőbb istennek. Szín ekkor ragadta magához „az Anu-tisztség hatalmát, gyakorolta az Enlil-tisztség hatalmát, átvette az Éa-tisztség hatalmát - s ily módon saját kezében összpontosította az összes égi hatalmat". Szín ekképpen legyőzte a trónbitorló Mardukot, s még Marduk apjának, Éának a hatalmát is megszerezte; felvette az „Isteni Félhold" címet, és holdistenként vált híressé. [122]

Miképpen lehetséges, hogy Szín, aki felháborodásában felment az égbe, képes volt e tetteket véghezvinni lenn a földön?

Nabúnaid szerint Szín idővel „feledte dühös parancsát... úgy döntött, hogy visszatér az Ehulhul templomba" s ezáltal megtörtént a csoda: olyan csoda, amely „a hajdankor" óta nem esett meg - egy istenség lejött az égből.

Ez Szín nagy csodája,
amely nem esett meg az Országban
a hajdankor óta:
az Ország népe
azóta nem látta, azóta nem jegyezte le
agyagtáblákra örök időkre:
Szín,
valamennyi isten s istennő ura,
ki az égben lakik,
lejött az égből.

Sajnos nem derül ki, hol és miképpen szállt le Szín a földre. Azt azonban tudjuk, hogy Jákob, mikor feleségért indult Kánaánból az „óhazába", a Hárán városának határában fekvő mezőkön pillantotta meg azt a „lajtorját a földön, amelynek a csúcsa az égbe ért, és az Ur angyalai jártak föl-le rajta".

*

Amikor Nabúnaid helyreállította Nanna/Szín templomát és hatalmát, egyúttal helyreállította Szín ikreinek: INANNA („Anu úrnője") és UTU („a ragyogó") templomát és tiszteletét is.

Szín hivatalos hitvesétől, Ningaltól születtek és így születésüknél fogva az isteni dinasztia tagjai voltak. Technikailag Inanna volt az elsőszülött, de mivel ikertestvére,

Utu volt az elsőszülött fiú, ő lett a jog szerinti utód. Ellentétben azzal az örökös rivalizálással, amely Ézsau és Jákob viszonyát jellemezte, a két isteni gyermeket szoros barátság fűzte egymáshoz. Megosztották egymással tapasztalataikat, együtt indultak különféle [123] kalandokra, mindenben segítették egymást, és amikor Inannának két isten közül kellett férjet választania, a testvérétől kért tanácsot.

Inanna és Utu valamikor az ősidőkben születtek, amikor még csak az istenek lakták a Földet. Utu városa, Szippar, egyike az istenek által alapított korai városoknak. Nabúnaid egyik feliratában elmondja, hogy amikor újjáépítette Utu szippari templomát, az E.BABBARA-t („ragyogó ház"):

Megkerestem ősi alapzatát,
tizennyolc könyökre ástam le a talajba.
Utu, az Ebabbara nagyhatalmú ura...
maga mutatta meg
Sarrukín fiának, Narám-Szín templomának alapzatát,
melyet háromezer-kétszáz éven át
egyetlen király sem látott énelőttem.

Amikor kiteljesedett a sumer civilizáció és az ember együtt járt az istenekkel a Folyamközben, Utu nevét elsősorban a törvényességgel és igazságossággal kapcsolatban említik. Számos korai törvénykönyv Anut és Enlilt idézi; a bevezető szakaszban az a megjegyzés olvasható, hogy a törvénykönyvben lefektetett törvényeket azért kell elfogadni és tiszteletben tartani mert „Utu igaz szavát tartalmazzák". Babilón uralkodója, Hammurapi saját törvényeit egy sztélére véste, melynek felső része maga a királyt ábrázolja, amint egy istentől átveszi a törvényeket (51. ábra).

51. ábra

A Szipparban talált agyagtáblákból világosan kiderül, hogy e várost miért tartották az igazságos és méltányos törvények hazájának az ókorban. Egyes szövegek szerint maga Utu is ítélkezett az istenek s az emberek dolgában. Szippar voltaképp Sumer „legfelsőbb bíróságának" tekinthető.

Az Utunak tetsző igazságosság sokban emlékeztet az újszövetségi Hegyibeszédre. A „bölcsességtábla" a következő, Utunak is tetsző magatartást tanácsolja:

Ne tégy rosszat ellenségeddel!
Rossz tett helyébe jót cselekedjél!
Ellenséged iránt irgalmas légy! [124]
Igazságos légy még azok iránt is,
akik bántanak és szorongatnak!
Soha ne járj a rosszak tanácsán!

Kenyeret szelj az éhezőnek,
bort tölts a szomjúhozónak,
a szűkölködőt fölruházzad,
tiszteld az alamizsna kérőt.
Segíts a segitséget-kérőn,
tégy jót mindig-örökké!

Mivel biztosította az igazságosságot és ellenezte az elnyomást - s talán, mint alább látni fogjuk, más okokból is -, Utut tartották az utazók védelmezőjének. Ám Utu leggyakoribb jelzője a ragyogással, a fényességgel kapcsolatos. A legősibb időktől kezdve Babbarnak („ragyogó"-nak) nevezték. Ő volt „Utu, ki fénycsóvát vet... s ki beragyogja az eget s a földet".

Saját feliratán Hammurapi azt az istent, akitől a törvényeket kapja, akkád nevén szolítja és Samasnak nevezi, ami a sémi nyelveken Napot [125] jelent. Éppen ezért joggal feltételezhető, hogy Utu/Samas volt a mezopotámiai napisten. A későbbiekben kiderül, hogy ennek az istennek ugyan a Nap volt az égitest megfelelője, annak az állításnak, hogy „fénycsóvát vet", más jelentés is tulajdonítható; e jelentés pedig azoknak a különleges feladatoknak a végrehajtásával kapcsolatos, amelyekkel nagyapja, Enlil bízta meg.

*

Ugyanúgy, ahogy a törvénykönyvek és a bírósági iratok bizonyítják egy Utu/Samas nevű isten jelenvalóságát Mezopotámia ókori népei között, éppúgy számtalan feliratot, szöveget, varázsigét, jóslatot, imát és ábrázolást ismerünk, melyek egy Inanna (akkádul Istár) nevű istennő létét bizonyítják. Egy mezopotámiai király, aki az i. e. XIII. században uralkodott, azt állította, hogy újjáépítette templomát Szipparban, amely az ő uralkodásának idején nyolcszáz éves alapzaton állt.

A rómaiak Vénusz, a görögök Aphrodité, a kánaániták és a zsidók Astarte néven ismerték; az asszírok, a babilóniak, a hettiták és más ókori népek Istár vagy Esdár néven tisztelték, míg az akkádok és a sumerek Inanna, Innin, Ninni vagy más neveinek valamelyikén. A háborúskodás és a szerelem istennője ő: féktelenül szilaj, gyönyörű nő, aki Anu dédunokája volt és fontos helyet vívott ki magának az ég s a föld Nagy Istenei között.

Ifjonti istennőként Sumertői keletre, távoli vidéken jelölték ki birodalmát, Aratta földjén. Itt állt „a fénylő Inanna, minden országok úrnőjének... háza". De Inannának ez kevés volt. Uruk városában állt Anu nagy temploma, melyet Anu csak akkor keresett fel, ha nagyritkán államügyekben a Földre látogatott; Inanna ezt a várost szemelte ki magának.

A sumer királylisták szerint Uruk első nem-isteni, halandó uralkodója, Meskiaggaser, aki Utu és egy földi asszony nászából született; őt fia, Enmerkar követte, Sumer egyik legnagyszerűbb királya. Inanna tehát Enmerkar dédnagynénje volt, s aligha okozhatott számára számottevő nehézséget, hogy meggyőzze az uralkodót annak előnyeiről, ha Uruk, s nem Aratta távoli országának istennője.

Egy hosszú, érdekes szöveg, melynek címe „Enmerkar versengése Aratta urával" leírja, miként küldött Enmerkar követeket Arattába, és [126] miként használt fel minden lehetséges érvet egy afféle „idegháborúban", hogy rákényszerítse akaratát Arattára, mert „az úr, Enmerkar, ki Inannát szolgálja, Anu házának királynőjévé tette". A szöveg vége nem világos, de boldog végkifejletet sejtet. Inanna ugyan Urukba költözött, de „nem hagyta el Aratta országában lévő házát". Minden bizonnyal afféle „ingázó" istennő lett: más szövegekből kiderül, hogy Inanna/Istár szívesen indult kisebb-nagyobb utazásokra.

Inanna aligha foglalhatta el Anu Uruk-béli templomát Anu tudta és beleegyezése nélkül; a ránk maradt szövegek afelől sem hagynak semmi kétséget, hogy ezt miként

érte el. Inannát kis idő múltán „Anunitum" néven is ismerték: a név jelentése „Anu kedveltje". Gyakran „Anu szent szeretőjének" nevezik, s ebből következik, hogy Anu nemcsak a templomát, hanem az ágyát is megosztotta Inannával valahányszor Urukba látogatott.

Miután sikerült elérnie, hogy ő legyen Uruk istennője és Anu templomának úrnője, Istár minden képességét latba vetette (sőt még fortélyos cseltől sem riadt vissza), hogy növelje Uruk és saját hatalmát. Uruktól délre, szintén az Eufrátesz partján állt Eridu, Enki városa. Tudván, hogy mennyire jártas Enki a művészetekben és a tudományokban, Inanna elhatározta, hogy mindenáron megszerzi titkait. Inanna úgy döntött, hogy „személyes varázsát" használja fel és meglátogatta Enkit, aki utasította házvezetőjét, hogy két személyre készítsen vacsorát.

Jer házvezetőm, Iszimud, halld utasításaim;
a szót, mit mondok neked, jól figyelj szavamra:
a hajadon, egymagában, az Abzu felé irányította lépteit...
Ha a hajadon belép az eridui Abzuba,
kínáld köles lepénnyel s vajjal,
önts neki hideg vizet, mely felfrissíti szívét,
kínáld sörrel...

Enki kissé felöntött a garatra és szó nélkül teljesítette Inanna kívánságát, aki merészen azokat az isteni „varázsigéket" kérte, amelyek a magas civilizáció alapját képezték. Enki mintegy száz ilyen „varázsigét" tanított meg Inannának, köztük a legfelsőbb uralkodásra, királyságra, papi tisztségekre, fegyverekre, bírósági eljárásokra, írnokságra, ácsmunkákra [127] vonatkozókat, illetve a hangszerek és a zene tudományát, valamint a templomi prostitúció művészetét is. Mire Enki felébredt és rádöbbent, mit is tett, Inanna már úton volt Uruk felé. Enki utána küldte „félelmetes fegyvereit", de mindhiába: Inanna „égi bárkáján" száguldott Urukba.

Istárt gyakorta ábrázolják mezítelenül, amint szemérmetlenül országvilág elé tárta bájait (52. ábra).

52. ábra

Gilgamest, a félig isten, félig ember királyt, aki i. e. 2900 körül uralkodott Urukban, szintén rabul ejtette Inanna szépsége, bár az istennőnek akkor már volt hites ura. Egy csatából megtérve Gilgames „mosakodik tetőtől talpig, tisztálkodik forrás vizében... fölveszi a patyolat-inget, ünneplőjét fölébehúzza, kendőket köt keresztbe mellén".

Meglátja őt felséges Istár s szépségétől gyúl szerelemre.
Szeress engem, ó, hős Gilgames! Éljünk férjként és feleségként!

Tied legyen ölem gyümölcse, enyém legyen ágyékod magja! [128]

53. ábra

54. ábra

Ám az istennőt megelőzte hírneve, amely Gilgameshez is eljutott. „Volt-e férjed, kit nem hagytál el? Volt-e szeretőd, kit nem csaltál meg?" - kérdezte, majd felsorolta balul végződő szerelmi ügyeit s kikosarazta az istennőt.

Istár idővel egyre magasabbra hágott a pantheonban, és az államügyekkel járó felelősségből is részt kapott; s ezzel párhuzamosan egyre harciasabb lett: gyakorta ábrázolják tetőtől talpig fegyverben, a háború istennőjeként is (53. ábra).

Az asszír uralkodók feliratai elbeszélik, miként indultak hadba Istár parancsára és az istennő vezetésével, aki személyesen adott tanácsokat arra vonatkozóan, mikor várakozzanak és mikor támadjanak; elbeszélik, miként menetelt néha maga is a seregek élén, sőt egy ízben meg is jelent a sereg előtt, s mindenki láthatta. Hűségük jutalmáért hosszú életet és hadi sikereket ígért az asszír királyoknak. „Az ég Arany Kamrájából figyelemmel kísérem utadat" - ígérte.

Elképzelhető, hogy harciasságát azok a küzdelmes idők váltották ki, melyek Marduk hatalomra kerülését kísérték? Nabúnaid egyik felirata szerint „az uruki Inannának, a fenséges hercegnőnek, ki arany kamrában lakozik, kinek harci szekerét hét oroszlán húzta... Uruk népe megváltoztatta kultuszát Erba-Marduk király uralkodása alatt, eltávolították fülkéjét, és pihentették fogatát." Nabúnaid szerint „Inanna haragra gyúlt s elhagyta az É-Annát, s attól fogva hozzá méltatlan helyen tartózkodott" (melyet nem nevez meg) (54. ábra).

Inanna, aki aligha szűkölködött kérőkben, Enki kisebbik fiát, DU.MU.ZIt választotta férjéül, nem utolsósorban talán azért, hogy a szerelem mellé némi hatalmat is kapjon. Számtalan agyagtábla őrzi kettejük szerelmének és civódásainak történetét, s ezek között akadnak a csodálatos, érzéki szerelmet is megörökítő dalok. Egyes elbeszélések viszont arról számolnak be, hogy Istár, hazatérve valamelyik útjáról, rajtakapta Dumuzit, amint éppen kihasználta hitvese távollétét. Istár első dühében elfogatta férjét és száműzette az Alanti Világba, ahol testvére, E.RES.KI.GAL és hitvese, NER.GAL uralkodott. A legismertebb sumer és akkád szövegek közé azok tartoznak, melyek elbeszélik miként utazott Istár az Alanti Világba, hogy megkeresse és kiváltsa száműzött férjét. [130]

Enki hat ismert fia közül három tűnik fel a sumer elbeszélésekben: Marduk, az elsőszülött, aki végül magához ragadta az elsőbbséget; Nergal, az Alanti Világ uralkodója; és végül Dumuzi, aki feleségül vette Inanna/Istárt.

Enlil fiai közül szintén hárman játszottak fontos szerepet az istenek és az emberek életében: Ninurta, akit testvérétől, Ninhurszagtól született s aki a jog szerinti utód lett; Nanna/Szín, akinek Ninlil, Enlil hivatalos hitvese volt az anyja; és szintén Ninlil szült egy fiatalabb fiút: IS.KURt („hegyvidéki", „távoli, hegyvidéki ország"), akit azonban leggyakrabban Adadnak hívtak („kedvelt", „szeretett").

Adad, aki Szín testvére, illetve Utu és Inanna nagybátyja, szemmel láthatóan jobban érezte magát velük, mint saját hajlékában. A sumer szövegek rendre együtt említik őket. Azokban a szertartásokban, amelyek Anu uruki látogatásához kapcsolódtak, szintén együtt tűnnek fel. Anu templomának és hajlékának leírása szerint a trónterembe „Szín,

55. ábra

Samas, Adad és Istár kapuján" át vezetett az út. Egy másik szövegben, amelyet először V. K. Silejko (orosz akadémikus - A szerk.) tett közzé, költői leírást olvashatunk arról, hogy éjszaka együtt tértek nyugovóra.

Adad és Istár minden jel szerint igen közel álltak egymáshoz, s gyakran ábrázolják őket együtt, mint például azon a domborművön, amelyen egy asszír uralkodót láthatunk, amint Adad (kezében gyűrűvel és villámköteggel) és Istár (kezében íjjal) megáldják. A domborművön látható harmadik isten nem azonosítható (55. ábra).

Ismerve Istár „rossz hírét", nagyonis elképzelhető, hogy holmi plátói szerelemnél erősebb szálak fűzték őket egymáshoz. Érdekességként említjük, hogy a bibliai Énekek Énekében a szerelmes leány *dod*nak nevezi kedvesét, amely héberül egyaránt jelent „szeretőt" és "nagybácsit". Elképzelhető-e, hogy Iskurt azért nevezték Adadnak - a szó

egyébként a sumer DA.DAból származik - mert ő volt az a nagybácsi, aki egyúttal szerető is?
Iskur azonban nem csupán afféle playboy volt, hanem egyúttal nagyhatalmú isten is, akit apja, Enlil egy viharisten erejével és kiváltságaival ruházott föl. Ebben a minőségében Tesub néven („a szélfúvó") tisztelték a hurrik és a hettiták, illetve Tesubu néven az urartuiak, Ramanu néven („a mennydörgő") az amoriták, Ragimu néven („mennyköveket dobó") a kánaániták, Burias néven („felragyogtató") az indoeurópaiak és Meir néven („aki fénnyel árasztja el az eget") a sémi népek (56. ábra).

56. ábra

Hans Schlobies (Der Akkadische Wettergott in Mesopotamien [Az akkád viharisten Mezopotámiában]) rámutatott arra, hogy egy, a British Museumban őrzött istenlistából egyértelműen kiderül, hogy Sumertői és Akkádtól távoleső országokban, birodalmakban Iskur volt az egyik legfőbb isten. A sumer szövegekből az is kiderül, hogy Enlil választása nem véletlenül esett a legkisebb, legkedvesebb fiára - aligha véletlen, hogy őt szemelte ki arra, hogy a Mezopotámiától északra és nyugatra fekvő hegyvidéken képviselje őt.

57. ábra

De vajon mi lehet az oka annak, hogy Enlil elküldte legkisebb, legkedveltebb fiát Nippurból?

Számos sumer epikus elbeszélés dolgozza fel a fiatalabb istenek között dúló vitákat, melyek nem egy esetben véres küzdelmekké fajultak. Számtalan pecséthengerre vésték olyan jeleneteket, amelyek az istenek egymás elleni harcát ábrázolták. (57. ábra).

Úgy tűnik, hogy Enki és Enlil eredeti rivalizálása folytatódott, sőt talán még fokozódott is a fiaik között: még a testvérek is néha egymás ellen fordultak. Nem más ez, mint Káin és Ábel történetének megfelelője az istenek világában. A küzdelmek egy része egy Kur nevű isten ellen folyt, aki nagy valószínűséggel Iskur/Adaddal azonosítható, s talán ez magyarázza, hogy Enlil miért tartotta szerencsésebbnek fiát egy távoli ország uralkodójának kinevezni: hogy távol tartsa és kivonja az utódlásért vívott cseppet sem veszélytelen küzdelmekből.

Anu, Enlil és Enki fiainak, illetve azok leszármazottainak dinasztikus rangját híven tükrözi az egyes istenekhez rendelt sorszám, egy egyedülállóan sumer találmány. Ebből a rendszerből az is kiderül, hogy hány isten tartozott a sumer civilizáció virágkorában

az égi és földi istenek nagy köréhez. A későbbiekben látni fogjuk, hogy a Legfelsőbb Pantheon pontosan *tizenkét* istenből állt. [133]

A vallástörténészek akkor jöttek rá, hogy a Nagy Istenekhez egy rejtjeles számrendszer is kapcsolódik, amikor kiderült, hogy Szín, Samas és Istár nevét a szövegekben olykor számokkal helyettesítik (30, 20, illetve 15). A sumer hatvanas számrendszer legmagasabb számával - a hatvanassal - Anut jelölték. Enlil száma az ötvenes, Enkié a negyvenes, Adadé pedig a tizes. A tizes szám szorzatai a *férfi* isteneket jelölték, és valószínűnek tűnik, hogy az 5-ös számjeggyel végződőekkel a *női* istenségeket Ebből az alábbi táblázat állítható össze:

Férfi	*Női*
60 - Anu	55 - Antu
50 - Enlil	45 - Ninlil
40 - Éa/Enki	35 - Ninki
30 - Nanna/Szín	25 - Ningal
20 - Utu/Samas	15 - Inanna/Istár
10 - Iskur/Adad	5 - Ninhurszag
Hat isten	Hat istennő

Aligha meglepő, hogy Ninurtához, akárcsak az apjához, az ötvenes számot rendelték: vagyis a dinasztikus rangját ily módon is jelezték. Ha Enlil bármi oknál fogva távozik, Ninurta lép örökébe; ám addig nem lehet a tizenkettes kör tagja, mivel az ötvenes számnak megfelelő hely foglalt.

Éppen ezért az is érthető, hogy amikor Marduk magához ragadta az enlilséget, ragaszkodott ahhoz, hogy az istenek *"ötven* névvel" ruházzák fel, s ezzel is kifejezzék, hogy az 50-es számnak megfelelő hely és rang immár az övé.

Sumerben számos más isten is élt: a Nagy Istenek gyermekei, unokái és különféle rokonai, valamint az *anunnaki*knak nevezett egyszerű istenek, [134] akik - úgymond - általános feladatokat láttak el. A Nagy Kört azonban *tizenkét* isten alkotta. Az alábbi táblázat érzékelteti a rokonsági fokokat és a dinasztikus leszármazási vonalukat. [135]

ÖTÖDIK FEJEZET

A nefilimek: a tüzes rakéták népe

A sumer és akkád szövegek semmi kétséget nem hagynak afelől, hogy az Ókori Kelet népei tudták: az égi és földi istenek képesek felemelkedni a földről és felszállni az égbe, s arra is, hogy kedvükre bolyongjanak az égben.

Az egyik ránk maradt szöveg Inanna/Istár megerőszakolásáról szól:

E napon úrnőm az eget
járta, a földet járta,
Inanna az eget járta,
a földet járta.
Midőn Elamot bejárta, Szubir országát bejárta,
miután átkelt...
A jármű oda tér be, lehúzza fáradtsága, s
álom lepi meg.
Kertem szögletéből megpillantottam őt;
vesszőmmel feltörtem testét, megcsókoltam őt.

A fenti elbeszélés szerint Inanna egymástól távolfekvő országok egén bukkan fel - s ez csakis abban az esetben lehetséges, ha *légi úton* közlekedett, amit maga Inanna is megerősít. Egy másik szövegben, amelyet S. Langdon tett közzé (Revue d'Assyriologie et d'Archéologie Orientale) s melynek a „Klasszikus liturgia Ininnihez" címet adta, az istennő saját városából való kiűzetése felett kesereg. Enlil követe „elhozta az ég üzenetét", belépett Istár tróntermébe, „mosdatlan kezével érintette", s más méltatlanságok elviselése után az istennő így siránkozik: [137]

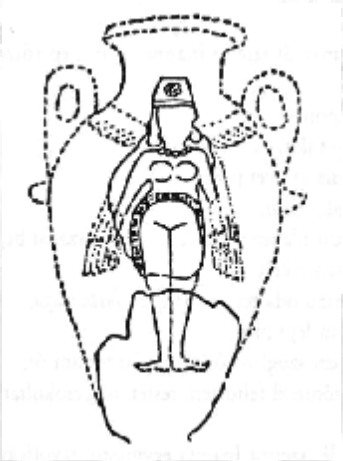

58. ábra

Elűztek engem saját templomomból,
menekülnöm, repülnöm kellett;
én, a királynő, saját városomból
menekültem, elrepültem, akár a madár.

Az ókorban Inanna és a többi főisten eme rendkívüli képességét úgy érzékeltették, hogy a minden más tekintetben antropomorfikusan, emberi alakban megjelenített isteneket szárnyakkal ábrázolták. Ezeken az ábrázolásokon világosan látható, hogy a

szárnyak nem a test részei - vagyis mesterséges szárnyak voltak -, hanem inkább az isten ruházatának pompázatos és mutatós kiegészítői (58. ábra).

Inanna/Istár, akinek gyakori utazásait számtalan ránk maradt szöveg említi, úgymond „ingázott" saját, távoli birodalma. Aratta országa, és szívének kedves hajléka, Uruk között. Felkereste Enkit Eriduban, Enlilt Nippurban, és meglátogatta Utu testvérét, annak szippari központjában. Ám legjobban ismert útja az Alanti Világba vezetett, nővére, Ereskigal birodalmába. Ez az utazás számos epikus költeményt ihletett meg, és számtalan pecséthengerbe vésett ábrázolásnak is ez a témája. Az itt [138] bemutatott pecséthengeren az istennőt szárnyakkal ábrázolták, ezáltal is hangsúlyozva, hogy Inanna repülve tette meg az utat Sumerből az Alanti Világba (59. ábra).

59. ábra

A kockázatos utazást leíró szövegek megörökítették azt is, hogy Inanna hét tárgyat vett magához az út megkezdése előtt, s azt is, miként kellett megválnia ezektől a nővére birodalmába vezető hét kapunál. Ugyanezt a hét tárgyat más szövegek is említik, amelyek mind az istennő utazásait írják le.

(1) A SU.GAR.RA, melyet fejére illesztett.
(2) A „mérőfüggő", melyet fülébe tesz.
(3) Apró, kék kövekből fűzött lánc, melyet nyakába akaszt.
(4) Egy-egy „villogó kő", melyet vállára helyez.
(5) Egy aranyhenger, melyet karjára húz.
(6) Keresztbevetett szíjak, melyeket mellére illeszt.
(7) A PALA köntös, melyet ruhájára ölt.

Annak ellenére, hogy eleddig még nem adtak elfogadható magyarázatot e hét tárgy mibenlétére és jelentőségére, mi úgy véljük, hogy a megoldás meglehetősen kézenfekvő. Walter Andrae, aki 1903 és 1914 között végzett ásatásokat az asszír fővárosban, Assurban, az Istár templomban egy nagyon töredékes szoborra bukkant. A szobor az istennőt ábrázolta: mellén és hátán azonban különféle furcsa „szerkezetek" voltak. A Máriban dolgozó régészek hasonló, teljesen ép szoborra bukkantak, [139] amely egy gyönyörű nő életnagyságú képmása volt. Szokatlan fejdíszét két szarv díszítette: ezzel jelezték, hogy a szobor istennőt ábrázol. A négyezer éves szobrot körülálló régészeket meglepte a szobor élethűsége. (Egy korabeli felvételen alig-alig lehet megkülönböztetni a szobrot az élő emberektől.) A szobrot „Vázát tartó istennőnek" nevezték el, mivel a kezében egy henger alakú tárgyat tart (60. ábra).

A domborművek lapos reliefjeivel szemben, ez az életnagyságú, három dimenziós szobor számos érdekes részletet elárul az istennő ruházatáról. Fejét nem holmi női kalapka fedi, hanem egy különleges sisak, melynek mindkét oldalán olyan kidudorodások láthatóak, amelyek a pilóták fülhallgatóira emlékeztetnek. Nyakán és mellén az istennő kisméretű, feltehetően értékes drágakövekből fűzött nyakláncot hord, kezében pedig valamiféle hengeres tárgyat tart, amely túlságosan nagyméretűnek és súlyosnak tűnik ahhoz, hogy vizet tartó korsó vagy más edény legyen.

Az áttetsző anyagból készült tunikán két párhuzamos szíj fút keresztbe a mellén és a hátán, melyek egy négyszögletes dobozkát rögzítenek. A doboz az istennő tarkójához simul és egy vízszintes szíj rögzíti a sisakhoz. Bármit is tartottak e dobozban, annak igencsak súlyosnak kellett lennie, mivel két széles "válltöméssel" is megtámasztották. A doboz súlyát csak növelhette az a tömlő, melyet kerek csattal rögzítettek hozzá. A teljes műszercsomagot - mert aligha kétséges, hogy erről van szó - két másik, az istennő nyakán és mellén keresztbe futó szíj is tartotta.

Nyilvánvaló a párhuzam a Máriban talált, az istennőt ábrázoló szobron látható ruházat, illetve az azt kiegészítő tárgyak és a fentebb felsorolt hét tárgy között, melyekre Inannának az égi útjaihoz volt szüksége. Láthatjuk a „mérőfüggőt", vagyis a fejhallgatókat fülén, a kis kövekből fűzött „láncokat" a nyakában, az „iker köveket", vagyis a két válltömést a vállain, az „aranyhengert" a kezében, és a mellén keresztbefutó szíjakat. Valóban PALA köntöst („királyi köntöst") visel, és fején ott a SU.GAR.RA sisak, amelynek szó szerinti jelentése: „ami messze eljuttat a világűrbe".

Vagyis Inanna ruházata valójában egy űrhajós űrruhájának felel meg.

Az Ószövetség az Örökkévaló „angyalait" *malachim*nek nevezi, vagyis szó szerint „követeknek", akik közvetítik és végrehajtják az isteni parancsokat. Számos példát idézhetnénk az égi pilótákra: Jákob is látta őket fölmenni az égbe a lajtorján; Hágárhoz, Ábrahám ágyasához az égből [140] szóltak; és ők pusztították el Szodomát

60. ábra

és Gomorrát, minden valószínűség szerint az égből.

A két bűnös város elpusztításának bibliai elbeszélése arra utal, hogy annak ellenére, hogy e követek emberi alakot öltöttek, mindenki tudta, amint felbukkantak, hogy angyalok. A bibliai elbeszélésből kitűnik, hogy váratlanul bukkantak föl. Ábrahám „fölemelte szemeit és látta, s íme három férfiú áll előtte". Ábrahám meghajolt és így szólt: „Uram, ha ugyan kegyet találtam szemeidben, ne menj tova szolgád fölül. Hozzanak csak egy kis vizet, mossátok meg lábaitokat és dőljetek le a fa alatt; s hadd vegyek egy darab kenyeret, hogy erősítsétek szívetek, azután tova mehettek."

Miután eleget tettek Ábrahám kérésének, a két angyal (a harmadik "férfiúról" ugyanis kiderült, hogy maga az Örökkévaló) tovább folytatta útját Szodoma felé. Lót, Ábrahám unokaöccse „Szodoma kapujában ült; s midőn Lót látta, fölkelt eléjük és meghajtotta magát arccal földig. És mondta: íme, kérlek, uraim, térjetek be csak szolgátok házába, háljatok meg, mossátok meg lábaitokat és reggelre kelve menjetek utatokra." Majd „készített nekik lakomát... és ettek". Amikor híre terjedt a városban, hogy jövevények érkeztek „a város emberei, Szodoma emberei körülvették a házat, ifjától öregéig, az egész nép minden végről, s odaszóltak Lóthoz: Hol vannak a férfiak, kik hozzád jöttek az éjjel?"

Hogyan ismerhették fel ezekben az emberekben - akik ettek, ittak, aludtak és megmosták fáradt lábaikat - mégis rögtön az Örökkévaló angyalait? Csakis ruházatuk - a sisak vagy valamiféle egyenruha -, vagy esetleg a kezükben tartott tárgyak: talán fegyvereik alapján. Mindenképp valószínűnek tűnik, hogy jól felismerhető fegyvereik voltak. A két „férfiú", még mielőtt a szodomaiak meglincselhették volna őket, „az embereket, kik a ház bejáratánál voltak, megverték vakséggal, aprajától a nagyjáig; és hiába fáradtak megtalálni a bejáratot." Egy másik angyal, aki Gideónnak jelent meg, amikor Izrael bírájává választották, így adott neki isteni jelt, hogy az Örökkévaló üzenetét hozta számára: „pálcájával megérintette a sziklát... ekkor felszállt a tűz a sziklából".

Az Andrae által vezetett kutatócsoport egy másik szokatlan Istár- ábrázolást is talált az istennő assuri templomában. Ez inkább szobor, semmint a szó szoros értelmében vett dombormű, és az istennőt díszes, szorosan a fejéhez simuló sisakban ábrázolja. A „fejhallgatókat" talán [142] lapos antennákkal látták el és a sisakhoz egy szemüveg is tartozik (61. ábra).

Eléggé valószínűnek tűnik, hogy bárki, aki ilyen ruhába öltözött férfit vagy nőt látott, azonnal felismerte, hogy egy isteni űrhajóssal áll szemben.

A különféle sumer lelőhelyeken előkerült, mintegy 5500 évesre becsült agyagszobrocskák talán efféle, kezükben pálcaszerű fegyvert tartó *malachim*ok egyszerű ábrázolásai. Az egyik szobrocskán, a sisak ellenére, még az arcvonások is kivehetőek. Egy másik szobron pedig a „követ" a jellegzetes isteni csúcsos fejfedőt viseli, és ruháját ismeretlen rendeltetésű, kerek tárgyak borítják (62.-63. ábra).

E szobrocskák legérdekesebb vonása a szemnyílás vagy a „szemüveg". Az i. e. IV. évezredben az Ókori Keletet a szó szoros értelmében elárasztották azok az apró szobrocskák, amelyek erőteljesen stilizálva bár, de az istenek felsőtestét ábrázolták, kiemelve legjellegzetesebb vonásaikat: a csúcsos fejfedőt, melyet ovális nézőkével vagy szemüveggel láttak el (64. ábra). Ilyen szobrocskák igen nagy számban kerültek elő Tell Brákon, a Habur folyó partján fekvő korai település feltárása során. Ezékiel ennek a folyónak a partján látta néhány évezreddel később az isteni szekeret.

Aligha véletlen egybeesés, hogy a hettiták, akik a Habúr vidékén át kapcsolódtak Sumerhez és Akkádhoz, az „isten" szóra a következő jelet használták: amely egyértelműen a szobrocskák „szemére" utal. Azon sem kell csodálkoznunk, hogy az „isteni lény" jelölésére használt jel vagy hieroglifa nemcsak Kisázsiában gyakori, hanem a korai görögség művészetében is a minószi és a mükénéi korban (65. ábra).

Az ókori szövegek szerint az istenek nem csupán a föld égboltján való repüléseikhez öltötték fel ezt a különleges felszerelést, hanem akkor is, amikor a távoli világűrbe

indultak. Inanna maga árulja el, hogy valahányszor felkereste Anut égi hajlékában, „Enlil maga adta rám az isteni ME ruházatot." Az egyik szöveg idézi is Enlilt, aki így szól hozzá: [143]

61. ábra

62. ábra

63. ábra

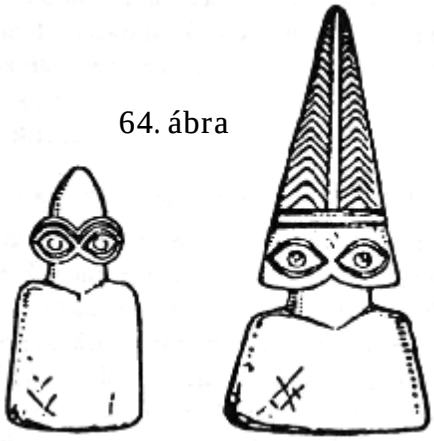

64. ábra

65. ábra

Felemelted a MEt,
kezedhez erősítetted a MEt,
összegyűjtötted a MEt,
a melledre illesztetted a MEt,
minden ME Királynője, ragyogó fény,
ki kezével megragadja a hét MEt.

Egy korai sumer uralkodót, akinek az istenek lehetővé tették, hogy felszálljon az égbe, EN.ME.DUR.AN.KI-nak neveztek; nevének szó szerinti jelentése: „az uralkodó, akinek *me*-je összeköti az eget s a földet". II.Nabú-kudurri-uszur (a bibliai Nebukadneccar) erősített a testéhez. Az ókori keleti írott források és ábrázolások tanúsága szerint azonban az isteneket ugyan szárnyakkal ábrázolták - ezzel is jelezve, hogy képesek a

repülésre -, vagy nagyritkán „szárnyas" egyenruhát öltöttek, ám valójában sohasem próbálkoztak efféle szárnyakkal repülni. Inkább repülő alkalmatosságokat használtak erre a célra.

Az Ószövetségből tudjuk, hogy Jákob pátriárka Hárán mellett a mezőn töltötte az éjszakát „és álmodott: íme egy lajtorja fölállítva a földön, csúcsa pedig az égbe nyúl; s íme az Örökkévaló angyalai fel és alá járnak rajta". Fölötte pedig maga az Örökkévaló állt. A megrettent Jákob „fölébredt álmából és így szólt": [145]

Valóban az Örökkévaló van ezen a helyen
és én nem tudtam...
Mily félelmetes ez a hely;
nem más ez, mint Isten háza
és ez az ég kapuja.

A történetnek két érdekessége is van. Az első, hogy az isteni lények, akik fel-alá járkálnak a „ég kapujában" egy mechanikus szerkezetet, egy „lajtorját" használnak; a másik pedig, hogy a látvány maga meglepetésként érte Jákobot. „Isten házának", a „lajtorjának" és az „Örökkévaló angyalainak" híre-hamva sem volt, amikor Jákob álomra hajtotta fejét a mezőn. Hirtelen, a semmiből bontakozott ki a félelmetes látvány. Reggelre pedig a „ház" is, a „lajtorja" is eltűnt.

Arra következtethetünk ebből, hogy az isteni lények által használt felszerelés valamiféle repülőalkalmatosság volt, amely megjelent valahol, ott lebegett, majd ismét eltűnt szem elől.

Az Ószövetség elbeszélése szerint Ézsaiás próféta nem a Földön halt meg, hanem „forgószél vitte föl az égbe." Mindez nem váratlan, hirtelen esemény volt: Ézsaiás felemelkedése az égbe előre el volt rendezve. Megmondták neki, hogy egy megadott napon menjen Béthelbe („az Örökkévaló házába"). Addigra tanítványai között már elterjedt a hír, hogy felviszik az égbe. Amikor megérdeklődték legkedvesebb tanítványától, vajon igaz-e, amit beszélnek, ő így felelt: „az Örökkévaló ma elveszi az én uramat". Majd

íme, tüzes szekerek
és tüzes lovak...
így fölszállt Ésaiás
viharban az égbe.

Még híresebb az az égi szekér, amelyet Ezékiel próféta látott, és jobb leírás is maradt fenn róla. Ezékiel a Habur folyó mellett, a fogságba hurcolt zsidók között élt Észak-Mezopotámiában.

Megnyílt az ég
és láttam az Örökkévalót megjelenni. [146]

Ezékiel valamiféle „ember alakú" lényt látott, akit fény és ragyogás vett körül. Trónszéken ült, amely fém „talapzaton" állt a szekéren. Maga a jármű minden irányba tudott közlekedni és függőlegesen emelkedett fel a földről. A próféta fényesen ragyogó forgószélhez hasonlítja.

Láttam íme
szélvihar jött északról,
nagy felhő egyre cikázó tűzzel,
és fény körülötte;
közepéből pedig mintegy csillogó érc színe a

tűz közepiből.

A bibliai leírások néhány újabb kutatója, mint például Josef F. Blumrich, az amerikai Nemzeti Repülési és Űrkutatási Hatóság (NASA - National Aeronautics and Space Administration) munkatársa arra a következtetésre jutott, hogy az Ezékiel által látott „szekér" egy helikopter volt, melynek fülkéje négy oszlopon állt és mindegyik forgószárnnyal volt ellátva - melyek valóban képesek egy kisebbfajta „forgószelet" előidézni.

Mintegy kétezer évvel korábban, amikor Gudea, a sumer uralkodó templomot emelt istene, Ninurta számára, azt állította, hogy felbukkant előtte „egy ember, aki úgy ragyogott, akár az ég... s a fején levő sisakból ítélve, isten volt". Amikor Ninurta és két isteni társa megjelentek Gudeának, Ninurta „isteni fekete szélmadara" mellett álltak. A templom építésének fő célja egyébként nem más, mint hogy a területén egy különleges és biztonságosan elkerített részt alakítsanak ki ennek az „isteni madárnak".

Gudea feljegyezte, hogy a belső elkerített rész építéséhez hatalmas fagerendák kellettek és távoli földekről odaszállított kőtömbök. A templom építése voltaképp akkor fejeződött be, amikor az „isteni madarat" elhelyezték ebben az elkerített részben. Mihelyt a helyére került, az „isteni madár... megragadhatta az eget", és lehetővé vált „az ég és a föld összekötése". E tárgy olyannyira fontos - „szent" - volt, hogy állandóan két „isteni fegyver" őrizte: a „leghatalmasabb vadász" és a „leghatalmasabb öldöklő" - mindkettő olyan fegyver volt, amely fényt és halálos sugarakat bocsátott ki. [147]

Egyértelmű a hasonlóság a járművek és utasaik bibliai és sumer leírása között. Mivel e szerkezeteket „madárnak", „szélmadárnak", illetve „forgószélnek" nevezik, amely fényes ragyogással emelkedik az égbe, aligha kétséges, hogy valamiféle repülő szerkezetről van szó.

Tell Ghasszulon, egy a Holt-tengertől keletre fekvő lelőhelyen, melynek ókori neve ismeretlen, rejtélyes falfreskókat találtak, amelyek közelebb visznek e talány megoldásához. A körülbelül i. e. 3500-ból származó freskók egy hatalmas, nyolcágú „iránytűt", egy sisakot viselő emberi alakot, aki egy harang alakú kamrában áll, és két olyan szerkezetet ábrázolnak, amelyek akár az ókor „forgószelei" is lehettek (66. ábra).

66. ábra

A ránk maradt szövegek beszámolnak egy olyan járműről is, amely az űrhajósokat az égbe repítette. Gudea nem kevesebbet állít, mint hogy amikor az „isteni madár" felemelkedett, hogy kört írjon le az ország fölött, „ragyogása rávetült a megemelt téglafalra". A védett területet MU.NA.DA.TUR.TUR-nak nevezték („a MU hatalmas, kőből rakott pihenőhelye"). Urukagina, Lagas uralkodója, így beszélt az „isteni, fekete szélmadárról": „a MU felragyog, akár a tűz, melyet jól megraktam." Lu-Utu, aki az i. e. III. évezredben uralkodott Ummában, szintén pihenőhelyet építtetett a *mu*nak, amely „tűz közepette tör fel" Utu istenhez, „temploma kijelölt helyén."

II. Nabú-kudurri-uszur babilóni uralkodó leírja Marduk szentélykörzetének újjáépítését, s megemlíti, hogy az égetett agyagtéglákból és fényesen ragyogó ónix márványból emelt magas falak mögött [148]

Megemeltem az ID.GE.UL bárka fejét,
Marduk szekerének előkelőségét;

a ZAG.MU.KU bárkát, melynek közeledtét figyeljük,
a leghatalmasabb vándor ég és föld között,
a csarnok közepén elkerítettem,
s oldalait eltakartam.

Az ID.GE.UL szó, a „leghatalmasabb vándor" vagy „Marduk szekere" kifejezés mellett álló első jelző szó szerinti jelentése: „égbe magasodó, éjszaka ragyogva fénylő". A szóban forgó jármű - egy különleges csarnokban pihenő „bárka" - második jelzője, a ZAG.MU.KU jelentése „a távolból érkezett, fényesen ragyogó MU".

Egyértelműen bizonyítható, hogy a *mu*kat - ezeket az ovális tetejű, henger alakú szerkezeteket - az égi és földi Nagy Istenek szentélykörzeteinek belső, szent területén állították fel. A mai Libanon területén, a Földközi-tenger partján fekvő Bübloszban (a bibliai Gebalban) előkerült ókori érme Istár templomát ábrázolja. Tudnivaló, hogy az ókorban a templomokat szinte kivétel nélkül az eredeti tervek alapján építették újjá; éppen ezért, annak dacára, hogy az érme a templom i. e. I. évezredbeli állapotát mutatja, az ábrázolás a néhány évezreddel korábban emelt bübloszi templom eredeti elrendezését tükrözi.

Az érme egy két részből álló templomot ábrázol. Elől az épületegyüttes legfontosabb egysége, a lenyűgözően impozáns templom látható, az oszlopos kapuval. Emögött egy belső udvar található, a „szent terület", melyet magas fal véd és rejt el a kíváncsi tekintetek elől. Ez a terület valamivel magasabban fekszik, mivel lépcsősor vezet fel hozzá (67. ábra).

A szent terület közepén egy különleges emelvény áll, melynek keresztgerendás szerkezete az Eiffel-tornyot idézi, mintha azzal a céllal építették volna, hogy hatalmas súlyt is elbírjon. Az emelvényen pedig az a szerkezet látható, amelyet ennyire féltő gonddal és óvatossággal őriztek: ez pedig nem lehet más, mint a *mu*.

A legtöbb sumer egyszótagú szóhoz hasonlóan a mu is több jelentéssel rendelkezik: első jelentése „a függőlegesen emelkedő". A *mu* szó mintegy harmincra tehető jelentésárnyalata között előfordul a „magasság", a „tűz", a „parancs", a „mért korszak" is, és - a későbbi időkben – az [149] „amely fenntartja az ember emlékét" jelentés is. Ha e szó írásjelének eredeti sumer piktogramját megnézzük - melyből az asszír és babilóni stilizált ékírásos jel kifejlődött -, a következő képi bizonyíték tárul elénk:

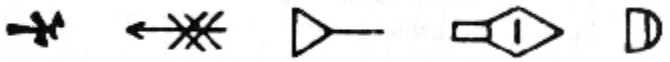

Tisztán kivehető a kúp alakú kamra, amelyet vagy magában ábrázoltak, vagy egy hozzá csatlakoztatott keskeny résszel. „Az ég Arany Kamrájából figyelemmel kísérem utadat", ígérte Inanna az asszír királynak. Ez a *mu* lett volna az „égi kamra"?

Egy Inanna/Istár himnuszból, amely leírja az istennő utazásait égi bárkáján, egyértelműen kiderül, hogy a *mu* az a jármű, amellyel az istenek bejárták az ég legtávolibb tartományait:

Az ég úrnője:
magára ölti égi köntösét,
bátran fölszáll az égbe,
az országok s népeik felett
elszáll MUjában,
az Úrnő, ki a MUban
örvendezve repül az ég magasába.
Az összes hely fölött
elrepül MUjában.

Számos bizonyíték áll rendelkezésre arra vonatkozóan, hogy a Földközi-tenger keleti partvidékét lakó népek nemcsak a templomok elkerített részében, hanem az égen is láttak, megfigyeltek efféle rakétaszerű repülő szerkezeteket. Hettita pecsétlők például csillagos égbolton repülő rakétákat, kilövő állványon levő rakétákat és egy valamiféle sugárzást kibocsátó kamrában lévő istent ábrázolnak (68. ábra).

H. Frankfort professzor (Cylinder Seals [Pecséthengerek]) meggyőzően mutatja be miként terjedt el az ókori világban a mezopotámiai pecséthengerek készítésének művészete, illetve miként váltak a pecséthengereket díszítő ábrázolások és motívumok közkinccsé, és közli egy i. e. 1300- ból származó krétai pecsét rajzát.

67. ábra

A pecsét szemmel láthatóan egy égen haladó rakétát ábrázol, melynek hátsó részéből lángnyelvek csapnak ki (69. ábra).

68. ábra

A szárnyas lovak, az egymásba fonódó állatok, a szárnyas égi korong, és a szarvakkal ellátott sisakot viselő istenség jól ismert mezopotámiai motívumok. Vagyis szinte biztosra vehető, hogy a krétai pecséten ábrázolt tüzes rakéta meglehetősen ismert volt az Ókori Keleten.

És valóban: „szárnyas" vagy „uszonyos" rakéták - melyeket „lajtorján" lehetett megközelíteni - láthatók egy agyagtáblán lévő pecsétlenyomaton, amelyet a Jeruzsálemtől nyugatra fekvő Gezerben, Kánaán egyik fontos ókori városában leltek. Ugyanez a pecsétlenyomat egy pálmafa [151] árnyékában álló rakétát

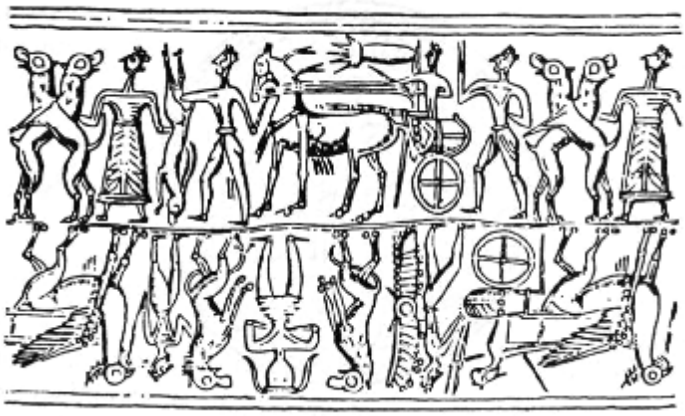

69. ábra

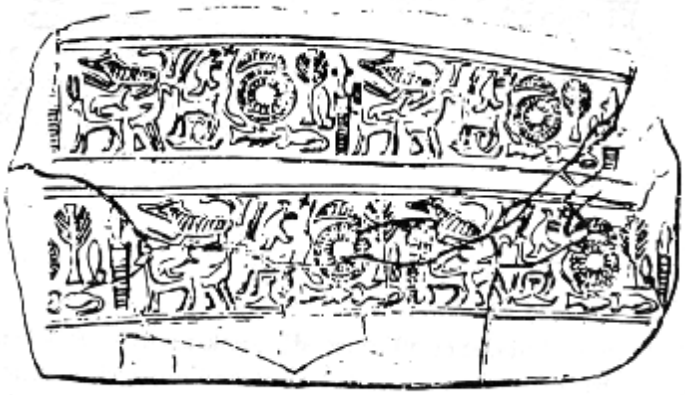

70. ábra

is ábrázol. E tárgy égi jellegére vagy rendeltetésére a pecsétet díszítő Nap, Hold és állatövi jegyek utalnak (70. ábra). A mezopotámiai írásos emlékek a templomok belső, elkerített részére, az istenek égi utazásaira, illetve a néhány kiválasztott halandónak az égben tett látogatására vagy a sumer *mu* szót használják, vagy sémi derivátumait: a *su-mu* („az, ami egy *mu"),* a *sam* vagy *sém* szót. Mivel ez a fogalom egyúttal olyan tárgyat is jelölt „amely fenntartja az ember emlékét", e szóhoz társították a „név" fogalmát is. Ám azáltal, hogy a korai mezopotámiai szövegek fordításakor a „név" szót használták abban az esetben is, araikor egy repülő szerkezetről volt szó, igencsak elhomályosult a régi írások valós jelentése.

Így például G. A. Barton (The Royal Inscriptions of Sumer and Akkad [Sumer és Akkád királyi feliratai]) Gudea egyik templomi feliratának egy mondatát - „MUja láthatártól láthatárig magához öleli a földet" - a következőképpen fordítja: „*neve* betölti a földet". Egy Iskurt dicsőítő himnusz az isten „sugarakat kibocsátó MUját" magasztalja, amellyel eléri az égi magasságokat, ám a fordításban ehelyett ez olvasható: „*neved* fényesen ragyog, s eléri az ég zenitjét." Néhány kutató azonban ráérzett arra, hogy a *mu,* illetve a *sém* szó nem „nevet" jelent, hanem valamiféle tárgyat vagy szerkezetet, s ezért ragnak vagy fordítást nem igénylő nyelvtani jelenségnek tekintették, amivel éppen ezért nem is kell különösebben foglalkozni.

A név etimológiájának kiderítése nem okoz különösebb nehézséget, mint ahogy az sem, miként módosult a szó „ég kamrája" alapjelentése „névvé". Előkerültek ugyanis olyan szobrok, amelyek egy rakéta alakú kamrában álló istent ábrázolnak, mint például az a roppant korai időkből származó szobrocska, amely jelenleg a philadelphiai Egyetemi Múzeum tulajdonában van; a kamra égi jellegét a tizenkét bolygó jelzi (71. ábra).

Számtalan pecsétlőn hasonlóképpen ábrázolják az istenséget (néha kettesével is): egy ehhez hasonló ovális, „isteni kamrában" állnak; a legtöbb esetben a szent, ovális fülkében lévő istenek a tisztelet tárgyaként állnak előttünk.

Az ókor embere, aki nem csupán hivatalos "házaiban" kívánta tisztelni isteneit, hanem másutt is az országban, elkezdte különösen kedvelt isteneinek hasonmását „égi kamráikban" megörökíteni. A különös [153] gonddal kiválasztott helyeken

71. ábra

72. ábra

az ovális repülő szerkezet formáját utánzó kőoszlopokat állítottak föl, amelyekre rávésték az isten képét, ezzel jelezve, hogy hitük szerint ott tartózkodik.

Már csak idő kérdése volt, hogy a királyok és uralkodók - akik ezeket az oszlopokat, más néven sztéléket, az égi hajlékba való felemelkedés képességével azonosították -, saját képmásukat vésessék a sztélékre, s ily módon jelezzék: saját magukat is kapcsolatba hozzák az égi hajlékkal. Ha már a halált, a fizikai megsemmisülést semmiképp sem tudták elkerülni, mindenképp fontosnak tartották, hogy legalább a „nevüket" megörökítsék (72. ábra).

E sztélék ókori neve is alátámasztja, hogy e kőből faragott emlékoszlopok célja egy *tüzes* űrhajó megörökítése volt. A sumerek NA.RU-nak hívták ("felemelkedésre képes kő"). Az akkádok, babilóniak és asszírok *naru*nak. nevezték („fényt kibocsátó tárgy"). Az amurruk *nurák*nak hívták („tüzes tárgy"; héberül a *nér* mind a mai napig olyan oszlopot

jelent, amely fényt bocsát ki, és ezzel a szóval illetik a gyertyát). Az indoeurópai nyelvet beszélő hurrik és hettiták az efféle sztéléket *hu-u-asi*nak. nevezték („tüzes kőmadár").

A szó bibliai előfordulásai hasonlóságot jeleznek a két fajta emlékmű, a *jád* és a *sém* között. Ésaiás próféta továbbította Júdea szenvedő népének az Örökkévaló ígéretét egy jobb és biztosabb jövő felől:

S adok nekik
az én házamban az én falaim közt
*jád*ot és *sém*et.

Szó szerint fordítva ez azt jelentené, hogy az Örökkévaló „kezet" és „nevet" ígért népének. A Szentföldön még ma is láthatóak a *jád*nak nevezett ókori emlékek, amelyek világosan mutatják, hogy csak a kisméretű piramisban végződő oszlopokat illették ezzel az elnevezéssel, míg a *sém* egy lekerekített végű emlékoszlop volt. Mindkét emlékoszlop az „égi kamrának", annak a járműnek a jelképe, amellyel az istenek az égi hajlékba emelkedtek. Az ókori Egyiptomban a hívők egy különleges templomba zarándokoltak, amely Heliopoliszban állt, hogy saját szemükkel lássák a *ben-ben*t, azt a kisméretű piramis alakú tárgyat, amellyel az istenek az ősidőkben a földre érkeztek. Az egyiptomi fáraókat a haláluk [155] után a „száj megnyitása" néven ismert szertartásnak vetették alá, amelynek során egy hasonló *jád* vagy *sém* az Örök Élet isteni hajlékába szállította őket (73. ábra).

73. ábra

A Biblia-fordítók a *sém* szót minden esetben makacsul „névnek" fordítják s figyelmen kívül hagyják azt a mintegy száz éve megjelent tanulmányt, amelyben G. M. Redslob (a *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* hasábjain) helyesen rámutatott arra, hogy a *sém* és a *sámájim* (egek) ugyanabból a gyökből: a *sámá*ból származnak, melynek jelentése: „ami felfelé van". Amikor az Ószövetség beszámol arról, hogy Dávid király egy *sém*et készített az arameusok fölötti győzelmét megörökítendő, nem „nevet", hanem egy ég felé mutató emlékművet emelt magának.

Az a tény, hogy számos mezopotámiai szövegben a *mu*, illetve a *sém* szó jelentése nem „név", hanem „égi jármű", lehetővé teszi, hogy közelebb kerüljünk néhány ókori elbeszélés, így az Ószövetségben megörökített Bábel Tornya valódi jelentéséhez.

A Teremtés Könyvének tizenegyedik fejezetében olvashatunk arról, hogy az emberek megkíséreltek *sém*et emelni. A Biblia részleteiben is megbízható leírást ad erről a történelmi eseményről. Ennek ellenére a történészek és a fordítók egymást követő nemzedékei mindenáron allegorikus jelentést tulajdonítottak a történetnek, mivel - értelmezésük [156] szerint - a történet arról szólt, hogy az emberiség „nevet akart szerezni" magának. Ez az értelmezés megfosztotta a történetet valódi jelentésétől; a mi értelmezésünk ezzel szemben - mivel a *sém* szó valódi jelentését vesszük alapul - valós

tartalommal tölti meg e történetet, s közelebb visz ahhoz, hogy számunkra is azt jelentse, amit az ókori világ emberének.

Bábel Tornyának bibliai története olyan eseményt ír le, amely a Vízözön vizeinek visszahúzódása után játszódik, amikor a Föld ismét benépesült: amikor az emberek „keletről elvonultak, találtak egy síkságot Sineár országában és megtelepedtek ott".

Sineár természetesen nem más, mint Sumer földje, a Folyamköz közti síkság. És az emberek, akik már ismerték a téglavetés művészetét, és magas, városi civilizációt tudtak teremteni, így szóltak:

> Nosza, építsünk magunknak egy várost és
> egy tornyot és csúcsa az égig érjen;
> készítsünk magunknak *sém*et,
> nehogy elszéledjünk az egész földön.

Ám az Örökkévalónak cseppet sem volt kedvére való az emberek terve.

> És leszállott az Örökkévaló,
> hogy lássa a várost és a tornyot,
> melyet építettek az emberek fiai.
> És mondta az Örökkévaló:
> Íme, egy nép
> s egy ajkuk van mindnyájuknak
> s ez az, amit ők tenni kezdtek,
> és most nem lesz megvonható tőlük semmi,
> amit majd tenni szándékoznak! [157]

S az Örökkévaló így szólt társaihoz, akiket az Ószövetség nem nevez meg:

> Nosza, szálljunk le
> és zavarjuk ott meg ajkukat,
> hogy ne értse egyik a másiknak az ajkát.
> És elszélesztette őket onnan az Örökkévaló
> az egész föld színére,
> és felhagytak a város építésével.
> Azért nevezték el azt Bábelnek,
> mert ott megzavarta az Örökkévaló az egész föld ajkát...

A *sém* hagyományos fordítása miatt a történet nemzedékek hosszú során át értelmezhetetlen volt. Miért álltak neki az ókori Bábel - Babilón - lakosai „nevet készíteni", miért kellett ezt a „nevet" egy olyan toronyba helyezni, amelynek csúcsa az egekbe ér, és főleg: hogyan akadályozhatja meg egy „név" az emberiség „elszéledését" a Földön?

Ha ezek az emberek valóban nem akartak mást, mint - ahogy ezt a legtöbb kutató állítja - „hírnevet" szerezni maguknak, akkor vajon miért háborodott fel ennyire az Örökkévaló? Miért vélte úgy, hogy amennyiben „nevet" emelnek maguknak, „nem lesz megvonható tőlük semmi, amit majd tenni szándékoznak"? A hagyományos értelmezések nem adnak magyarázatot arra, hogy az Örökkévaló és meg nem nevezett társai miért tartották szükségesnek, hogy csírájában elfojtsák az emberek kísérletét.

Úgy véljük, hogy elfogadható, sőt nagyon is kézenfekvő válasz adható e kérdésekre, amennyiben a Biblia eredeti héber szövegében előforduló *sém* szót „név" helyett „égi járműnek" fordítjuk. Ebben az esetben a történet arról szól, hogy az emberek afelett aggódtak, hogy minél nagyobb területet népesítenek be a földön, annál nagyobb a veszélye annak, hogy elveszítik a kapcsolatot egymással. Ezért döntenek úgy, hogy „égi

járművet" készítenek, és hozzá *kilövő tornyot* emelnek, hogy - Istár istennőhöz hasonlóan - *mu*ban repülhessenek „az országok s népeik felett".

A „Teremtés-eposz" címen ismert babilóni szöveg elmondja, hogy az [158]„Istenek Kapuját" Babilonban az istenek maguk készítették. Az anunnakikat, az „egyszerű" isteneket utasították, hogy

> készítsék el az Istenek Kapuját,
> falat építsenek, falat rakjanak,
> a *sém* pedig a kijelölt helyen magasodjon.

Az anunnakik két éven át keményen dolgoztak, „vállukon hordták kosárban a téglát", míg „az Észagila tornyát, a magasat fölrakták" és „oly magas tornyot építettek, mint a magas ég."

így már érthető, miért volt oly megbocsáthatatlan bűn, hogy az emberek saját kilövő tornyukat ugyanarra a helyre akarták építeni, amelyet eredetileg az istenek használtak erre a célra, hiszen a város nevének, Bábilinek (Babilonnak - A szerk.) szó szerinti jelentése: „az Istenek Kapuja".

Mivel tudjuk alátámasztani a bibliai történet fenti olvasatát és értelmezését?

Bérószosz, a babilóni történész-pap, (görög történetíró - A szerk.) aki az i. e. III. században írt művében összefoglalta az emberiség addigi történelmét így ír: „az ország első lakói, eltelve saját erejüktől... olyan torony építésébe kezdtek, melynek 'csúcsa' az égbe hatol." Ám a tornyot ledöntötte a szélvihar s az istenek haragja, „az istenek pedig sokféle nyelvvel verték meg az embereket, akik addig egyazon nyelvet beszélték".

George Smith *(The Chaldean Account of Genesis* [A Teremtés káldeus története]) idézi Hesztaioszt, a görög történészt, aki művében beszámol arról, hogy az „ősi hagyomány" szerint azok az emberek, akik megmenekültek a Vízözöntől - Szenaárba, Babilónba mentek, ám onnan a nyelvek sokfélesége űzte tovább őket. Alexander Polühisztor, az i. e. I. században élt történész szerint az emberiség hajdanán ugyanazt a nyelvet beszélte. Ám mikor hatalmas, magas tornyot kezdtek építeni, hogy „feljuthassanak az égbe", a legfőbb isten meghiúsította tervüket: forgószelet bocsátott rájuk és mindegyik törzs más nyelvet kapott. „A város, ahol ez történt, Babilón volt."

Aligha kétséges, hogy a bibliai történet, akárcsak a kétezer évvel ezelőtt élt görög történészek, illetve Bérószosz leírásai egyazon - sumer - tőről fakadnak. A. H. Sayce *(The Religion of the Babylonians* [Babilón vallása]) beszámol arról, hogy a British Museumban megtalálta, egy töredékes [159] táblán „Bábel tornyának babilóni változatát". Valamennyi változat közös elemekből építkezik: az emberek kísérletet tesznek arra; hogy az égbe hatoljanak és ezt követi a nyelvek összezavarása. Más sumer szövegek is beszámolnak arról, hogy egy haragvó isten szándékosan keverte össze az emberek nyelvét.

Az emberiség ebben a korai időben valószínűleg nem rendelkezett az űrrepüléshez szükséges technológiával, és szükségük volt egy hozzáértő isten segítségére. Elképzelhető-e, hogy ez a jóindulatú isten szembeszállt a többi isten akaratával, amikor az emberiség segítségére sietett? Egy sumer pecsétlő az istenek egymás közötti fegyveres harcát ábrázolja, melyet feltehetően a pecséten is látható, az emberek által épített torony építése váltott ki (74. ábra).

74. ábra

A párizsi Louvre-ban kiállított sumer sztélé minden valószínűség szerint a Teremtés Könyvében olvasható történetből ismert jelenetet ábrázolja. A sztélét i. e. 2300 tájékán készíttette Narám-Szín, Akkád uralkodója; a legtöbb történész szerint a sztélén látható jelenet az ellenségein diadalmaskodó királyt mutatja be. Ám az erőtől duzzadó, középponti alak valójában nem földi uralkodót, hanem egy istent jelenít meg, amint azt szarvakkal ellátott sisakja mutatja, melyet csakis és kizárólag az istenek viseltek. Az ábrázolás középpontjában lévő férfialak ráadásul nem a [160] nálánál kisebbnek ábrázolt emberek vezetője: épp ellenkezőleg, diadalmasan végigtapos rajtuk. Az emberi alakok pedig nem folytatnak harci tevékenységet, hanem egyszerűen előre menetelnek és egy hatalmas, kúp alakú tárgyat csodálnak, amelyre az istenség figyelme is összpontosul. Maga az isten azonban, aki íjat és dárdát tart kezében, inkább fenyegetően, semmint csodálattal szemléli a tárgyat (75. ábra).

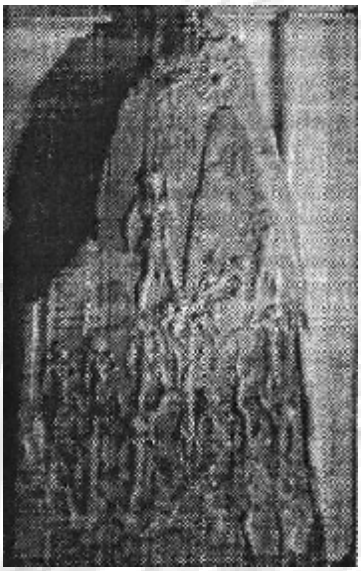

75. ábra

A kúp alakú tárgy három égitest felé tornyosul. Amennyiben mérete, alakja és rendeltetése alapján *sém*nek tekinthető, a jelenet egy haragos és felfegyverzett istenséget ábrázol, aki a *sém* felállítását ünneplő embereken tapos.

Mind a mezopotámiai szövegek, mind a bibliai beszámoló ugyanazt a tanulságot sugallja: a repülő szerkezeteket az istenek, s nem az emberiség használatára szánták.

A mezopotámiai és a bibliai elbeszélések szerint az emberek csakis az istenek kifejezett kívánságára kereshették fel az égi hajlékot. Számtalan történet foglalkozik égi utazásokkal, sőt űrrepülésekkel. [161]

*

Az Ószövetség több esetet is leír, melyekben halandók felemelkedtek az égbe. Az első Énokh volt, a Vízözön előtti pátriárka, akit az Örökkévaló a barátságával tüntetett ki és aki „az Örökkévalóval járt". Ádám után ő volt a hetedik pátriárka, a Vízözön hőse, Noé nagyapja. A Teremtés Könyvének ötödik fejezete megörökíti a pátriárkák genealógiáját, s azt is, hány éves korukban haltak meg. Az egyetlen kivétel Énokh, kit „magához vett az Örökkévaló". A hagyomány szerint az Örökkévaló a földi halandóságtól mentette meg Énokhot azáltal, hogy az égbe emelte. A másik halandó Ésaiás próféta volt, akit „forgószél" ragadott el a Földről.

Kevéssé ismert a harmadik halandó, aki meglátogatta az égi hajlékot, ahol nagy bölcsességgel ruházták fel. E halandó nem más, mint a Földközi-tenger partján fekvő föníciai város, Türosz uralkodója volt. Ezékiel próféta könyvének 28. fejezetében olvasható, hogy az Örökkévaló arra utasította a prófétát, adja hírül a királynak: bölcsessége és tökéletessége jutalmaként felkeresheti az isteneket:

Te megpecsételője a tökéletességnek,
teli bölcsességgel és teljes szépségű,
Édenben, Isten kertjében voltál,
mindenféle drágakő volt a mennyezeted...
Te kerub voltál, terjeszkedő szárnyú,
Isten szent hegyén voltál,
istenekhez hasonlatos,
a tüzes kövek között jártál.

Ám az Örökkévaló megjósolja, hogy „amint a körülmetéletlenek halnak meg, úgy fogsz meghalni, idegenek keze által" még akkor is, ha a király így kiált: „Isten vagyok!", s ennek oka pedig nem más, minthogy a király szíve kevéllyé vált, miután az égi hajlékban járt s megkapta a bölcsességet és gazdagságot rosszul élt bölcsességével és megszentségtelenítette a templomokat [162]

Mivel büszke volt a szived és azt mondtad:
isten vagyok,
isteneknek székhelyét lakom
a tengerek szívében,
holott ember vagy és nem isten,
de olyannak tartod szívedet, mint istenek szíve.

A sumer szövegek is beszámolnak azokról az emberekről, akik abban a kiváltságban részesültek, hogy felemelkedhettek az égbe. Egyikük Adapa volt, az Éa által teremtett „ősember". Éától Adapa "elöröklött minden hatalmat, épp csak örökkévalóságot nem öröklött". Múltak az évek és Éa úgy döntött, megváltoztatja Adapa sorsát: *sém*et bocsájt rendelkezésére, amellyel felkeresheti Anu égi hajlékát, ahol haraphat az élet kenyeréből, és ihat az élet vizéből. Amikor Adapa megérkezik Anu égi hajlékába, Anu tudni kívánta, ki adta Adapának azt a *sém*et, amellyel utazott.

A bibliai és a mezopotámiai elbeszélés számos fontos mozzanatot örökít meg azokról a ritka esetekről, amikor halandók felkereshették az istenek hajlékát. Adapa, akárcsak a türoszi király, az ember afféle „tökéletes mintapéldánya" volt. Mindkettejüknek *sémit*,

azaz egy „tüzes kőre" volt szüksége, hogy feljussanak az égi „Édenkertbe". Egyesek fölmentek, majd visszatértek a földre; mások, mint például a Vízözön mezopotámiai hőse, ott maradt és a továbbiakban az istenek körében múlatta az időt. A sumer Gilgames voltaképp a mezopotámiai „Noé" keresésére indult, hogy megszerezze tőle az élet fájának titkát.

A halandó ember hiábavaló kutakodása az élet fája után a témája annak a csodálatos és megrendítő epikus költeménynek, amellyel a sumer civilizáció gazdagította az emberi kultúrát. Az irodalmárok „Gilgameseposznak" nevezik ezt a költeményt, melynek hőse Uruk uralkodója, aki halandó apától és isteni anyától született: „kétharmadrész belőle isten, egyharmadrész belőle ember". Ez késztette arra, hogy menekülést keressen a halál, a halandók sorsa elől.

A hagyomány szerint egyik őse nem más, mint Utnapistim - a Vízözön hőse -, aki megmenekült a haláltól és hitvesével együtt felköltözhetett az égi hajlékba. Gilgames eltökélte, hogy valamiképp ő is eljut oda és jeles ősétől megszerzi az örök élet titkát. [163]

Gilgames úgy vélte, hogy maga Anu bíztatta arra, hogy nekivágjon az útnak. A költemény pontosan érzékelteti a földről fellőtt rakéta aláhullását a földre. Gilgames ezt így beszéli el anyjának, NIN.SZUN istennőnek.

Anyám!
büszkén járkáltam föl s alá, azon az
éjszakán, az emberek között.
Fölöttem az ég sok-sok csillaga.
Anu pajzsa hullott akkor reám.
Gyürkőztem, no, magasra emeltem –
meg se moccant, súlyosan állott.
Győzködtem, hej, ínszakadásig -
meg se moccant, szilárdan állott.
Uruk népe köréseregett,
lábát csókolgatták a férfiak.
Homlokom nekifeszítettem...
s ölben vittem elődbe, úrnőm!

A szöveg töredékes, és ezért nem világos, miképpen értelmezi Gilgames anyja a hallottakat. Gilgamest mindenesetre az késztette a kalandos útra, hogy megpillantotta a lehulló tárgyat - „Anu pajzsát". Az eposz bevezető szakasza így jellemzi Gilgamest: „mindent látott, hallott, tapasztalt - jelenvalót és régenvoltat; mély kútforrása bölcsességnek: mindent tudott, mindent megértett."

A rejtett írást fölkutatta,
betemetett nyomokra bukkant,
emlékek rönkjét emelé ki
a hajdankor özönvizéből;
veszélyes, messze útra indult...
s midőn megtért,
úti kalandját időtálló kőoszlopra véste.

A „messze út", melyre Gilgames indult, nem más, mint az istenek hajlékának felkeresése, amelyre elkísérte barátja, Enkidu. Uticéljuk Tilmun [164] földje volt, ahol Gilgames *sém*et emelhet magának. A legtöbb fordítás az eredeti szövegben előforduló sumer *mu* vagy az akkád *sumu* szót „névnek" fordítja; mi azonban következetesen megtartjuk a *sém* szót, hogy érzékeltessük e szó eredeti, valós jelentését: „égi jármű".

Gilgames úr
Tilmun országa felé fordította a vágyát.
Társának, Enkidunak így mondja a szót:
Ó Enkidu,
az Országba akarok behatolni,
ott állítom fel *sém*emet.
Földjén, hol mások *sém*et állítottak,
én is ott állítok.

Gilgamest sem Uruk vénei, sem az istenek, akiktől tanácsot kért, nem tudják eltéríteni szándékától, ezért azt tanácsolják neki, hogy először szerezze meg Utu/Samas beleegyezését és segítségét. „Ha belépnél az Országba, értesítsd Utut" - figyelmeztették. „Az Ország Utu birodalma" - hangsúlyozták újra meg újra. Gilgames megfogadja a tanácsot és Utu segítségét kéri.

Engedj belépnem az Országba,
hadd állítom fel *sém*emet.
Földjén, hol mások *sém*et állítottak
ott állítom fel *smemet*...
Vezess a leszálló helyre...
Terjeszd ki rám védelmedet!

Sajnos a tábla töredékes s ezért nem tudjuk, pontosan hol feküdt a „leszálló hely". Ám bárhol is volt, Gilgames és társa végül elérkeztek oda. Félelmetes őrök által vigyázott „tiltott terület" volt. A két álmos, fáradt barát úgy döntött, megpihennek éjszakára, mielőtt folytatják útjukat.

Alig hajtották álomra fejüket, amikor valami felébresztette őket. „Barátom, nem te szólítottál?" - kérdi Gilgames a társát. „Ébren vagyok, vagy csak álmodom?" - tűnődött, mivel oly szokatlan, oly félelmetes [165] látványban volt része, hogy maga sem volt biztos benne ébren van-e, vagy álmodik. így szólt Enkiduhoz:

Álmomban, barátom, ledőlt a hegy, amelyen álltam,
ledőlt és lábaimra omlott...
Rémületes fény lobogott föl...
Akkor egy férfiú jelent meg,
gyönyörű ábrázatú, szép járású...
felém lépett, kivont a hegy alól,
vízzel kínált, nyugtatta szívemet...

Ki lehetett ez a „gyönyörű ábrázatú, szép járású" férfi, aki kimentette Gilgamest a földcsuszamlás alól, majd vízzel kínálta és „nyugtatta szívét." És mi lehetett a „rémületes fény", amely a váratlan földcsuszamlást kísérte?
Gilgames ismét elaludt, de kis idő múltán megint felriad.

Éjfélkor végetért az álom.
Álmát elmondja, nagy fennszóval ekként kiáltva:
Barátom, nem te szólítottál?
Mi riasztott, mire ocsúdtam?
Tán egy isten járt erre?

Gilgames ismét eltűnődik, ki érinthette meg. Ha nem a társa, talán egy „isten", ki épp arra járt? Gilgames ismét elszundikált, de harmadszor is felébred. Barátjának így írja le a félelmetes látványt.

> Harmadszor is álmot láttam, rémest és ijesztőt:
> az ég, mint megsebzett oroszlán ordított,
> hogy vére fagyott meg az élőknek;
> a föld kiáltott,
> mintha iszonyú zuhanással a poklok fenekére hullnék;
> a vihar keselyűin ülve
> szállott fekete szárnycsapással a sötétség és bekerített.
> Az éjjellé sötétült nappal sátorát villám hasogatta,
> a fellegek megsűrűsödtek s halál hullott alá belőlük, [166]
> azután a villám kilobbant s a magasból alázuhant tűz
> hamuvá hűlt lábaimnál.

Nem szükséges különösebb képzelőerő ahhoz, hogy a fenti szövegbe egy űrhajó fellövéséről szóló ókori beszámolót sejtsünk. Először a hatalmas morajlás, amikor a rakéta motorjait begyújtották ("az ég, mint megsebzett oroszlán ordított"), amit a föld érezhető remegése kísért („a föl kiáltott"). A kilövőállomást por és füstfelhő lepte el ("éjjellé sötétült nappal"), melyen áttört a begyújtott motorok ragyogása („a villám hasogatott"), és az űrhajó lassan az ég felé kapaszkodott („a villám kilobbant"). A por- és törmelékfelhő „megsűrűsödött", majd kezdett leereszkedni („halál hullott alá"). Az űrhajó már magasan járt az égen („a magasból alázuhant tűz hamuvá hűlt lábaimnál"), majd eltűnt szem elől.

Bármennyire is megrémült Gilgames, nem tett le arról, hogy elérje célját. Ismét Samashoz fordult segítségért. Egy „szörnyűséges őrt" legyőzve elérte Masú hegyét, ahonnan látni lehetett Samast, amint „felemelkedik az égboltra".

Most már közeledett első céljához, a helyhez, „ahol a *sém*eket felállítják". Ám a sziklába vájt bejáratot harcias őrök vigyázták.

> Arcuk kínzó rettenetesség, szörnyethalás szemük nézése,
> tekintetükből rémítő fény esik a hegyek oldalára.
> Őrködnek Samas felett,
> míg felszáll és visszaereszkedik.

Egy pecséthenger (76. ábra), amelyen Gilgames (balról a második) és társa, Enkidu (a jobb szélen) látható, talán épp azt a pillanatot ábrázolja, amikor a két hős útját elállja egy robotszerű őr, ki fényszóróival végigpásztázza az egész területet s halálos sugarakat bocsát ki. Önkéntelenül is a Teremtés Könyvét idézi, melyben az áll, hogy az Örökkévaló „villogó pallost" helyezett el az Édenkert bejáratánál, hogy elzárja az emberek elől.

Amikor Gilgames elmondja, hogy részben isteni eredetű és felfedi jövetelének célját („Utnapistim ősöm elébe járulnék... elé jutván, megkérdem tőle, mit gondol életről s halálról"), majd azt is hozzáfűzi, hogy Utu/Samas jóváhagyásával vágott neki az útnak, az őrök továbbengedik. [167]

Gilgames „Samas útját követve napnyugatnak ment", s kisvártatva „sötétség folyta körül... előtte s mögötte siket éj, hideg csönd". Számos *beru* megtétele után (a beru idő- vagy hosszmérték) még mindig sötétség veszi körül. Végül „tizenkét *beru*t haladt s a fény újra szemébe tűzött".

A töredékes, és néhol értelmezhetetlen szöveg szerint Gilgames ekkor egy csodálatos kerthez érkezik: „az istenek hűs ligete... [hol] arany- s ezüstlomb nőtt a fákon, drágakőből való gyümölcsök szikrázó húsa csalogatta". Itt lakott Utnapistim. Gilgames az őse elé tárta gondját, de a válaszban csalódnia kellett. „Ami teremtetett, elmúlik. Halál

az élők büntetése", mondja Utnapistim. Am mégis elárulja Gilgamesnek, miként kerülheti ki a halált s felfedte előtte, hol találhatná meg az élet füvét, „melyet ha lenyelsz", mondja Utnapistim, „fiatal maradsz, nem fog rajtad a vénülés őrlő hatalma". Gilgames megszerzi a növényt. Ám a sors mégis úgy akarta, hogy hazafelé balga módon elveszítse, s üres kézzel térjen vissza Urukba.

76. ábra

Eltekintve most az eposz irodalmi és filozófiai értékeitől, Gilgames története elsősorban az „űrutazások" szempontjából érdekes számunkra. Aligha kétséges, hogy a *sém*, amelyre Gilgamesnek szüksége volt, hogy eljusson az istenek égi hajlékába, olyasféle űrhajó lehetett, mint amilyent ő maga is látott a „leszállóhely" közelében. A rakétákat, ezek szerint, egy hegy belsejében őrizték és a terület maga erősen védett, „tiltott zóna" volt.

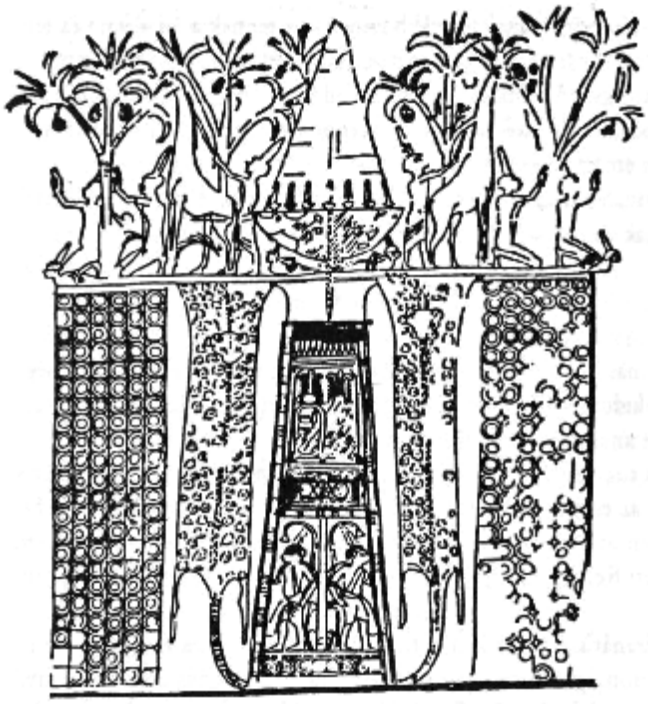

77. ábra

Egyelőre nem ismerjük Gilgames „látomásának" képi ábrázolását. De egy festményen, amely egy távoli ország egyiptomi kormányzójának sírkamráját díszíti, egy rakétafej látható egy datolyapálma-ligetben. A rakéta törzse a föld alatt van, egy mesterséges silóban, melyet párducbőrökkel díszítettek (77. ábra). [168]

Az ókori művész, a mai rajzolókhoz hasonlóan, keresztmetszetben ábrázolja a föld alatti silót. Tisztán kivehető a rajzból, hogy a rakéta több fokozatból állt. Az alsóban két ember látható, felettük pedig három kör alakú rész. A rakétafej, a *ben-ben* méretének és a rakéta belsejében álló két ember magasságának összevetéséből világosan kiderül, hogy a rakétafej - amely megfelel a sumer *mu*nak, „az égi kamrának" - könnyen befogadhat egy vagy két fős személyzetet, vagy utast.

Gilgames TIL.MUN országába indult. E név szó szerinti jelentése: „a rakéták földje". Ez az az „Ország, ahol a *sém*eket felállították", az a terület, amely fölött Utu/Samas uralkodik, s egyben az a hely, ahol ez az isten „felszáll az égboltra."

Annak ellenére, hogy a Tizenkettes Pantheon e jeles tagjának égi megfelelője a Nap volt, mi mégis úgy véljük, hogy a Samas név nem „napot" [169] jelent, hanem sokkalta inkább ennek az istennek a feladatára és felelősségére utaló jelző. Sumer nevének - Utu - jelentése: „aki fényesen ragyogva bemegy". Az ebből származó akkád név - Sém-És - ennél is sokatmondóbb: az *és* szó jelentése "tűz", a fentiekben pedig részletesen elemeztük a *sém* eredeti jelentését.

Utu/Samas nem más, mint „tüzes rakéták" őre, vagyis, a mi értelmezésünk szerint, az istenek űrkikötőjének parancsnoka.

*

Egy másik sumer elbeszélés, amely egy halandó égi útját írja le, még jobban kidomborítja Utu/Samas kulcsszerepét, illetve alárendeltjei ténykedését az istenek égi hajlékába vezető úton.

A sumer királylisták szerint Kis tizenharmadik uralkodója Etana volt, „aki az égbe is feljutott". E lakonikus állítás nem szorult magyarázatra, hiszen az égbe feljutó halandó király története közismert volt szerte az Ókori Keleten, amint ezt számos pecséthengerre vésett ábrázolás tanúsítja.

Etanát szemelték ki az istenek arra, hogy elhozza az emberiségnek azt a biztonságot és virágzást, amely a királyság - vagyis a szervezett civilizáció - rendeltetése. Ám Etanának nem született fiúgyermeke, aki a dinasztiát folytatta volna. Az egyetlen gyógyírt a „nemzés biztos füve" jelentette, melyet Etana csakis az égből szerezhetett meg.

Akárcsak később Gilgames, Etana is Samashoz fordul útmutatásért és segítségért. Az elbeszélésből egyértelműen kiderül, hogy Etana voltaképpen egy *sém*et kért az istentől.

A te szent szádból hallassék, Uram!
Add nekem a biztos nemzés füvét,
vedd le rólam terhem,
adjál nekem *sém*et!

Samasnak kedvére való volt az ima, de még inkább a bemutatott húsáldozat, és ezért kegyesen fogadta Etana kérését. Ám a *sém*ről nem esik szó; ehelyett a királyt majd egy „sas" repíti fel az égbe.

Samas egy „mély veremhez" irányítja Etanát, ahol a sas várakozik; [170] egyúttal a sast is értesiti az elvégzendő feladatról. „Egy embert küldök, hogy kézenfogva megragadjon, vezesd ide... tégy parancsára... miképp meghagyom most neked".

Etana elérkezik a Samas által megjelölt hegyhez és valóban: „mély veremnek gödrét megtalálja... fölébe hajol s a gödör zugában ím ott a sas". "A hős Samas parancsára" a sas szóba elegyedett Etanával, aki elmagyarázta jövetele célját; ekkor a sas pontos utasításokat adott Etanának, hogy miképpen „emelje ki a sast a veremből". Az első két kísérlet sikertelen volt, s csak harmadjára sikerült a kiemelés. Másnap hajnalban a sas így szólt Etanához: „Barátom... felrepítelek Anu egébe!", majd felszállt s egyre sebesebben emelkedett.

Az ókori elbeszélő pontosan leírja, miként látta Etana a földet egyre kisebbnek és kisebbnek; e sorokat olvasva mintha egy mai űrhajós jelentése feküdne előttünk, melyben leírja, miként távolodik űrhajója a Földtől.

Röpült a sas egy *beru*t,
ily szóval szólott akkor Etanához:
Nézz le barátom: milyen lett a föld?
Tekintsd a tengert a Hegy Házának partján!
A föld, barátom, kis halomhoz hasonlít.

A tenger meg: víztartó dézsa.

Egyre magasabbra emelkedett a sas; egyre kisebb és kisebb lett a Föld. Amikor megtettek egy újabb *berut*, a sas ismét megszólalt:

Nézz le barátom: milyen lett a föld?
Tekintsd a tengert a Hegy Házának partján!
A föld, barátom, ugarhoz hasonlít.
A tenger meg kenyérkosárhoz.

Röpült a sas három *berut*,
ily szóval szólott akkor Etanához:
Nézz le barátom: milyen lett a föld?
Tekintsd a tengert a Hegy Házának partján!
A föld, barátom, gyöpágyhoz hasonlít. [171]

Még magasabbra emelkedtek, míg végül a föld is eltűnt a szemük elől.

Néznék barátom - nem látom a földet.
Tekintenék - eltűnt a tenger is!

A történet egyik változata szerint a sas és Etana valóban eljutottak „Anu egébe". Ám egy másik változat szerint Etana annyira megrémült, amikor eltűnt szeme elől a Föld, hogy utasította a sast: forduljon vissza.

Ismét az Ószövetség kínálja a párhuzamot ehhez a leíráshoz. Ésaiás próféta így magasztalja az Örökkévalót. "Ő az, ki székel a föld köre felett, annak lakói pedig olyanok, mint a sáskák".

Etana történetéből megtudjuk, hogy amikor a király egy *sém*et keresett, egy veremben lévő sassal kellett felvennie a kapcsolatot. Egy pecséthenger lenyomatán magas, szárnyakkal ellátott szerkezet látható (talán egy kilövőtorony), amely fölött egy sas köröz (78. ábra).

78. ábra

De ki, vagy mi volt ez a sas, amely a távoli egekbe repítette Etanát?

Az ókori szöveg önkéntelenül is Neil Armstrong, az Apollo 11 parancsnokának 1969 júliusában Földre küldött üzenetét idézi: „Houston! Itt a Tranquility Bázis! A *Sas* leszállt!".

Armstrong az első ember Holdra szállásáról küldött jelentést. A „Tranquility Bázis" nem más, mint az a hely, ahol a kis holdkomp „Holdat ért"; az űrhajóról leváló kis holdkompot pedig, mely a két űrhajóst szállította, Sasnak keresztelték el. Amikor a holdkomp levált és elindult [172]a Hold felé, az űrhajósok a következőt jelentették a houstoni irányító központnak. „A Sasnak szárnyai vannak!"

De a „sas" szó az űrhajó legénységét is jelölhette. Az Apollo 11 esetében a „sas" vált maguknak az űrhajósok jelképévé is, hiszen sasos jelvényt tűztek egyenruhájukra. S akárcsak Etana történetében, ők maguk is „sasok" voltak, akik képesek voltak repülni (79. ábra).

79. ábra

Miképpen ábrázolta volna az ókor művésze az istenek űrhajójának pilótáit? Elképzelhető-e, hogy sasoknak?

A rendelkezésre álló bizonyítékok pontosan erre utalnak. Egy körülbelül i. e. 1500-ra keltezhető asszír pecsét két „sas-embert" ábrázol, amint egy *sém* előtt tisztelegnek (80. ábra).

Számtalan ábrázolás maradt fenn efféle „sasokról", akiket a legtöbb kutató „madáremberekneк" nevez. Általában az élet fája mellett állnak - talán éppenséggel azt őrzik -, s minden bizonnyal azt jelképezik, hogy ők, a *sém*ükben, jelentik a kapcsolatot az égi hajlékkal, ahol az élet vize és az élet kenyere található. Az Adapa-, Etana- és Gilgames-történetekben [173] írtakkal összhangban e „sasok" az élet gyümölcsét, illetve az élet vizét tartják karmaik között (81. ábra).

80. ábra

A sasokról fennmaradt ábrázolások egyértelműen bizonyítják, hogy egyáltalán nem voltak holmi szörnyszerű „madáremberek"; ellenkezőleg, ember alakú lények voltak, akik öltözetük vagy egyenruhájuk miatt emlékeztettek sasokra.

A Telipinu (vagy más néven: Telipuna - A szerk.) isten tetteit elbeszélő történetek közül az egyik arról szól, hogy egy alkalommal az istennek nyoma veszett; ekkor „a nagy és kis istenek keresésére indultak... Samas pedig sebesen szálló sast küldött felkutatására".

A Kivonulás Könyvében (Mózes második könyve: Izráel kiszabadítása Egyiptomból; görög nevén az Exodus - A szerk.) az Örökkévaló emlékezteti Izrael gyermekeit: „Vittelek benneteket sasok szárnyain", s ez ismét arra utal, hogy az istenek égi hajlékát

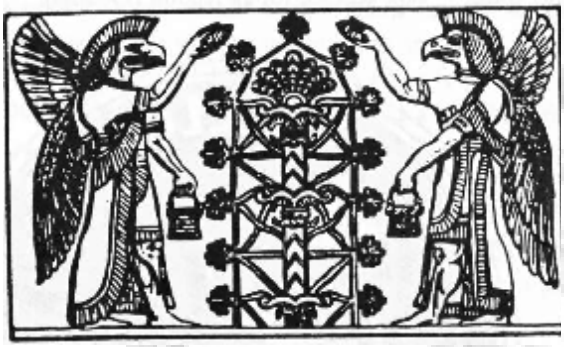

81. ábra

82. ábra

csakis a sasok szárnyán lehetett megközelíteni, amint ez Etana történetéből kiderül. Ha felütjük a Bibliát, azt találjuk, hogy az Örökkévalót néhány helyen szárnyakkal bíró lényként említik. Boáz például így köszöntötte a moabita Ruthot, amikor csatlakozott a zsidó közösséghez: jött Jahve „szárnyai alatt menedéket keresni". A zsoltárok költője, Dávid király, az Örökkévaló "szárnyainak árnyékában" lel csak biztonságra és leírja, miként ereszkedett alá az Örökkévaló az egekből. „Kerubra ült és repült; suhant a szelek szárnyán". A bibliai Él (az Örökkévaló másik neve) és a kánaánita Él közötti hasonlóságot elemezve S. Langdon *(Semitic Mythology* [Sémi mitológia]) kimutatta, hogy mindkettőt egyaránt szárnyas istenként ábrázolták a szövegekben és az érméken.

A mezopotámiai szövegek szinte kivétel nélkül Utu/Samast tartják a *sém*eket és a sasok leszállóhelyét felügyelő istennek, akit néha szintén a sasok egyenruhájában ábrázolnak (82. ábra).

Éppen ezért volt ő az, aki a királyoknak, uralkodóknak kivételes alkalmakkor biztosíthatta a "madarak szárnyán való repülés" kiváltságát, hogy „felemelkedjenek az alsóbb égből a magas mennybe." És ő volt az, aki „beláthatatlan távolságokat tett meg órák alatt", amikor tüzes rakétáján utazott. Találóan jellemezték így: "hálója a föld, csapdája a távoli ég". [175]

*

Az égi utazással kapcsolatos tárgyakra, szerkezetekre vonatkozó sumer terminológia nem korlátozódik a *me*re, amit az istenek magukra öltöttek, illetve a *mu*ra, kúp alakú „szekereikre".

A Szippart leíró sumer szövegek beszámolnak arról, hogy a városnak volt egy magas fallal övezett, védett központi része is. Itt állt Utu temploma, „a ház, amely olyan, akár egy égi hajlék." A templom belső udvarán, melyet szintúgy magas falak védtek a kandi tekintetek elől, állt „fölfelé emelkedve, a hatalmas APIN" („olyan tárgy, amely áthalad").

Egy ábrázolás, amely Anu uruki templomában került elő, ezt a tárgyat jeleníti meg. Néhány évtizeddel korábban bizony gondot okozott volna e tárgy rendeltetésének meghatározása; ma azonban már tudjuk, hogy nem más, mint egy többfokozatú űrrakéta, melynek csúcsán a kúpalakú *mu*, vagyis a parancsnoki fülke látható (83. ábra).

83. ábra

Az Utu szippari templomának szent tárgyait leíró szövegek is arra utalnak, hogy Sumer istenei nem csak „repülő kamrákkal" rendelkeztek, melyekkel az égen közlekedtek, hanem többfokozatú űrhajókkal is. Tudjuk, hogy azoknak, akik tanúként jelentek meg a legmagasabb sumer bíróság előtt, a templom egyik belső udvarában kellett letenniük esküjüket, ahonnan láthatták a három „isteni tárgyat": egy „arany gömböt" (talán a legénységi kabin), a GIR-t, és az *alikmahratit*, mely utóbbi kifejezés szó szerinti jelentése: „hajtó, mely mozgatja a hajót" - mai szóhasználattal, a motor vagy rakétamű-meghajtó.

Ezek alapján egy három részből álló űrhajóra gondolhatunk, melynek felső részén helyezkedett el egy kabin vagy parancsnoki egység, alsó részén pedig a hajtómű, míg a *gir* középen volt. Ez utóbbi fogalom [176] gyakran előfordul az űrrepüléssel kapcsolatban. Az őröket, akik Samas leszállóhelyét őrizték, gir-embereknek nevezték. Ninurta templomának szent, legerősebben védett belső részét GIR.SZU-nak nevezték („ahol a *gir* felszáll").

A *gir* szó általában éles tárgyat jelöl. Ha tüzetesebben szemügyre vesszük e szó piktogramját, azonnal világossá válik e fogalom „isteni" természete: a piktogram ugyanis nem mást ábrázol, mint egy hosszúkás, többosztatú, nyílhegy alakú tárgyat:

A sumer istenek, az égi és földi istenek magas szintű mérnöki tudását bizonyítja, hogy a *mu* önmagában is, de egy *gi*rhez csatlakoztatva is képes volt a Föld egén repülni vagy lebegni, s egyúttal lehetett akár egy többfokozatú apin felső részén elhelyezkedő parancsnoki fülke.

A sumer piktogramok és ideogramok semmi kétséget nem hagynak afelől, hogy bárki is rajzolta le ezeket először, pontosan ismerte a rakéták megjelenését, láthatta tüzet okádó alsó részüket és az égi "kabinokat".

KA.GIR („rakétaszáj"): uszonnyal ellátott *gi*rt, azaz rakétát ábrázol, egy aknaszerű föld alatti részt

ÉS („égi hajlék"): az űrhajó parancsnoki egysége vagy kamrája [177]

ZIK ("felszálló"): talán a felszálló parancsnoki egység

Végezetül pedig vessünk egy pillantást arra a sumer piktogramra, amellyel az isteneket jelölték. A szó maga két szótagból áll: DIN.GIR. A GIR jele egy uszonnyal ellátott, két részből álló rakéta. Az első szótag, a DIN jelentése „igazságos", „tiszta", „fényesen ragyogó". Vagyis a DIN.GIR szó az istenek vagy isteni lények megjelölésére a következő képzetet sugallja: „a fényesen ragyogó csúcsos tárgy igazságos lényei", vagy még pontosabban: „a tüzes rakéták tiszta lényei".

A *din* piktogramja a következő: 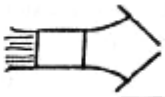

amely óhatatlanul egy nagyteljesítményű lökhajtásos motorra emlékeztet. Hátulsó részéből láng csap ki, elülső része viszont - rejtélyes módon nyitott. A rejtély kulcsa: a két piktogram összeillesztése egyetlen szóvá ez a *dingir*. A *gir* hátulsó része tökéletesen illeszkedik a *din* elülső részén látható nyílásba (84.-85. ábra).

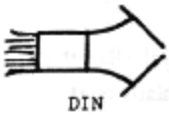

84. ábra

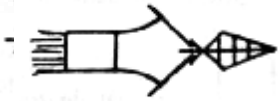

85. ábra

Az eredmény pedig nem más, mint egy rakétameghajtású űrhajó pontos mása, melyhez pontosan illeszkedik a "földkomp", éppúgy mint a holdkomp az Apolló 11 űrhajóhoz. Valójában három részből álló jármű, melynek elemei pontosan kapcsolódnak a másik kettőhöz. A hátulsó részben helyezték el a meghajtót, a középső részben tárolták a szükséges felszereléseket és útikészleteket, míg a henger alakú „égi kamrában" tartózkodtak a *dingir*nek nevezett lények, azaz az ókori világ istenei, az évezredekkel ezelőtt élt űrhajósok.

Aligha kétséges, hogy az ókor embere, amikor isteneit az ég s a föld [178] isteneinek nevezte, ezt pontosan, szó szerint így is gondolta: máshonnan érkezett lények voltak, akik az égből szálltak alá a Földre.

Az ősi istenekről és a járműveikről fentebb feltárt bizonyítékok sora semmi kétséget nem hagy afelől, hogy valódi, hús-vér lényekről van szó, akik a világűrből érkeztek.

Még az Ószövetség ókori kanonizálói is, akik Bibliájukat az Egyetlen Istennek szentelték, elismerték, hogy a korai időkben efféle isteni lények lakták a földet.

A Teremtés Könyvének hatodik fejezetének rejtélyes kezdő versei a fordítók és teológusok rémálma. A megelőző fejezetben arról olvashatunk, hogyan szaporodott és sokasodott az emberiség az Ádámot követő nemzedékekben; a rákövetkező fejezet pedig arról, miként csalódott az Örökkévaló az emberiségben s miként döntött úgy, hogy a Vízözönnel elpusztítja. Egyértelműen állítja, hogy abban az időben

látták az istenek fiai
az emberek lányait, hogy szépek,
és vettek maguknak feleséget
mindazok közül, akiket választottak.

Még világosabbá válik, mire utalnak e sorok, és a velük összecsengő sumer történetek az istenekről és leszármazottaikról, valamint az istenek és a halandók nászából fogant félistenekről, ha tovább olvassuk a bibliai szöveget:

A nefilimek voltak a földön
azokban a napokban és azután is,
midőn az istenek fiai jöttek
az emberek lányaihoz
és ezek szültek nekik.
Ők ama hősök, kik ősidőtől fogva híresek voltak:
a *sém* népe.

A fenti fordítás nem követi a hagyományosnak mondható fordításokat. „A nefilimek voltak a földön" kifejezést általában úgy fordították, hogy „óriások népesítették be a földet". Az újabb fordításokban [179] általában meghagyták a héber *nefilim* szót a szövegben. A "*sém* népe" kifejezést pedig, érthető módon, olyan népnek értelmezték, amelynek neve van, s ezért „hírneves népnek" fordították. Ám mint erre a fentiekben rámutattunk, a *sém* szónak az eredeti jelentése, melyet itt mi is használunk: „rakéta", „űrhajó".

Mit jelent hát a *nefilim* szó? A szó sémi gyöke a NFL („levetettnek vagy levetve lenni"), vagyis pontos jelentése: *azok, akiket levetettek a földre.*

A modern teológusok és bibliakutatók általában megkerülik ezeket a szakaszokat, s vagy allegorikusan magyarázzák őket, vagy egyszerűen figyelmen kívül hagyják. Ám a Második Templom korának zsidó írásai felismerik bennük a „bukott angyalok" ókori hagyományának visszhangját. Némelyik korai munka még e lények nevét is említi: Sam-Hazzai („a *úm* őrszeme"), Uzza („nagyhatalmú") és Uzi-Él („Isten hatalma"), „akik az égből hulltak alá és a földön éltek azokban a napokban".

Malbim, a XIX. század hírneves zsidó bibliamagyarázója felismerte ezeket az ókori gyökereket és azzal magyarázta, hogy „a hajdankorban az országok uralkodói olyan istenségek fiai voltak, akik az égből érkeztek a földre és az emberek lányai közül vettek feleséget maguknak; leszármazottaik között megtaláljuk a hősöket, a nagyhatalmúakat, a hercegeket s a királyokat". Ezek a történetek, Malbim szerint, pogány istenekről szólnak, „olyan istenségek fiairól, akik az égből hulltak le a földre... ezért is hívták őket nefilimeknek, vagyis lehullottaknak".

Eltekintve most e sorok teológiai vonatkozásairól, nem lehet figyelmen kívül hagyni eredeti és szó szerinti jelentésüket. A nefilimek az égből a földre szállt istenek fiai voltak.

A nefilimek voltak a *sém,* az űrhajók népe. Mostantól kezdve mi is bibliai nevükön hívjuk őket. [180]

HATODIK FEJEZET

A tizenkettedik bolygó

Az az állítás, miszerint a Földet máshonnan érkezett értelmes lények keresték fel, feltételezi egy olyan égitest létét is, ahol ezek az értelmes lények kifejlesztették a földinél jóval fejlettebb civilizációjukat.

Korábban, a bolygónkat felkereső idegen, ámde értelmes lényeket vagy a Marsról vagy a Vénuszról eredeztették. Napjainkra azonban kiderült, hogy e két szomszédos bolygón nem fejlődött ki semmiféle értelemmel bíró életforma vagy magas civilizáció, s így azok, akik továbbra is hisznek abban, hogy efféle látogatások valóban megtörténtek, más galaxisokban, távoli csillagokon keresik e földönkívüli látogatók otthonát.

Az ilyen állítások hallatlan előnye, hogy bizonyítani ugyan nem lehet őket, ám határozottan elvetni sem; hátrányuk pedig az, hogy ezek a „szülőbolygók" elképesztően nagy távolságra vannak a Földtől, és az út akkor is hosszú-hosszú évekig tartana, ha az űrhajó fénysebességgel repülne. E feltételezések szerzői éppen ezért úgy vélik, hogy az út egyirányú volt: a földönkívüli űrhajósok egy csoportja vagy olyan útra vállalkozott, melyről nem volt visszatérés, vagy pedig egy űrhajó balesetet szenvedett és kényszerleszállást hajtott végre a Földön.

A sumereknek határozottan más elképzeléseik voltak az istenek égi hajlékáról.

A sumerek elfogadták az „égi hajlék": egy „tiszta hely", egy „ősi hajlék" létét. Enlil, Enki és Ninhurszag ugyan lejöttek a Földre és itt építették fel új otthonukat, de apjuk, Anu továbbra is az égi hajlékban lakott, ott uralkodott. Nemcsak a különböző szövegekben felbukkanó utalásokból, hanem a részletes "istenlistákból" is kiderül, hogy huszonegy istenpár előzte meg Anut a „tiszta hely" trónusán.

Anu maga egy hatalmas, csodálatos palotában uralkodott. A Gilgames-eposz fentebb idézett részéből kiderül (és ezt Ezékiel próféta könyve is alátámasztja), hogy „kincset termő", féldrágakövekből emelt [181] mesterséges kert szikrázott a palota egyik udvarában. Itt élt Anu hivatalos hitvesével, Antuval és hat ágyasával, nyolcvan gyermekével (melyek közül tizennégyet Antu szült). S ugyancsak e palotában élt miniszterelnöke, három parancsnoka, akik a *mu*kat, az űrhajókat felügyelték, két másik parancsnoka, akik a fegyverekért feleltek, az írott Tudás két mestere, a pénzügyminiszter, a két legfelső bíró, két hivatalnok, „kik hangjukkal keltettek csodálatot", két főírnok és öt segédírnok.

A mezopotámiai szövegek gyakran említik Anu hajlékának pompáját és a palota kapuját őrző isteneket és fegyvereket. Adapa történetéből azt is megtudhatjuk, hogy miután Enki *sém*et bocsátott Adapa rendelkezésére:

> Az ég útján elindult Adapa,
> ment, vándorolt
> s végre a kaput érte,
> Anu kapuját.
> A kapu átellenében
> megpillantá Tammúzt és Gizzidát.

Anu trónterme volt az istenek gyűlésének színhelye, melyet isteni fegyverek őriztek: a SAR.UR („királyi vadász"), és a SAR.GAZ („királyi pusztító"). Az istenek gyűlésén szigorú protokolláris szabályok határozták meg az ülésrendet.

> Enlil belép Anu tróntermébe,

leül a jobb tiara helyén,
Anu jobbján.
Éa belép [Anu tróntermébe],
leül a szent tiara helyén,
Anu balján.

Az Ókori Kelet égi és földi istenei az égből szálltak alá s vissza is tudtak térni az égi hajlékba. Anu időről időre hivatalos látogatást tett a Földön, Istár legalább kétszer meglátogatta Anut, míg Enlil nippuri központjában helyezték el az „ég-föld köteléket". Samas felügyelte a „sasokat" és az űrhajók kilövőhelyét. Gilgames felkereste az Örökkévalóság [182] Országát, majd visszatért Urukba; Adapa is megtette ezt az utat, s visszatérve beszámolt róla, akárcsak Türosz királya.

Számos mezopotámiai szöveg említi az *apkallu*kat. Az akkád szó a sumer AB.GAL-ból származik („a nagy vezető", „a mester, aki az utat mutatja"). Gustav Guterbock tanulmányából *(Die Historische Tradition und ihre Literarische Gestaltung bei Babylonier und Hethiten* [A történeti hagyomány tükröződése a babilóni és hettita irodalomban]) kiderül, hogy e lények voltak a sasoknak ábrázolt „madár-emberek". A tetteiket megörökítő irodalmi szövegek szerint egyikük például „lehozta Inannát az égből, s É-Anna templománál szállt le". Ezek az utalások azt sugallják, hogy az apkalluk voltak a nefilimek űrhajóinak pilótái.

A földi és az égi hajlék között eredetileg is kétirányú közlekedést terveztek, hiszen mikor megszületett a döntés, hogy Sumerben felépítik az istenek kapuját (Bábilit), az istenek vezetője így indokolta a döntést:

Amikor az Ősforráshoz
felszálltok gyülekezésre,
ott legyen éji nyughelyetek,
mely befogad titeket.
Amikor az égből
alászálltok gyülekezésre,
ott legyen éji nyughelyetek,
mely befogad titeket.

Sumer népe pontosan tudta, hogy az istenek oda-vissza utazgatnak a Föld és az égi hajlék között, s éppen ezért nem is száműzték őket távoli galaxisokba. Az istenek hajléka a mi naprendszerünkben volt.

A korábbiakban már bemutattuk Samast hivatalos egyenruhájában a „sasok" parancsnokaként (82. ábra). Mindkét csuklóján óraszerű tárgyat visel, melyet fém csatok tartanak. A „sasokról" fennmaradt ábrázolásokból tudjuk, hogy e tárgyakat csakis a magas rangú „sasok" viselték. Az viszont nem világos, hogy csupán díszek voltak-e, vagy esetleg gyakorlati funkciójuk is volt. Abban mindenesetre egyetértenek a kutatók, hogy e tárgyak rozetták, vagyis egy kör köré rendezett „szirmok" (86. ábra). [183]
Mezopotámiában, Nyugat-Ázsiában, Anatóliában, Cipruson és Görögországban az ókor folyamán a rozetta volt a templomok leggyakoribb díszítő eleme. Ma már tudjuk, hogy a rozetta egy bizonyos égi jelenséget jelenített meg: a Napot s a körülötte keringő bolygókat. Nagyon is valószínűnek tűnik, hogy az ókori űrhajósok ezt a jelvényt viselték csuklójukon.

Az égi hajlék kapujáról fennmaradt asszír ábrázolás (87. ábra) azt sugallja, hogy az ókorban jól ismerték a naprendszert, vagyis a Napot és a bolygókat. Anu kapujának két oldalán egy-egy sas áll, jelezve, hogy csakis általuk kereshető fel az égi hajlék. A kapu

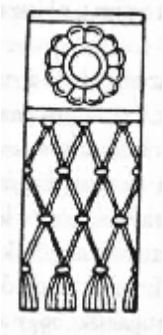

86. ábra

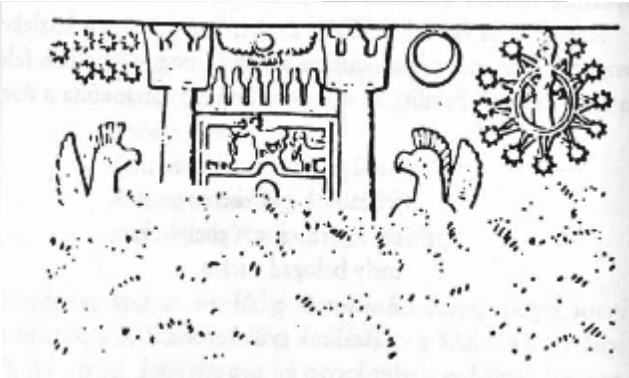

87. ábra

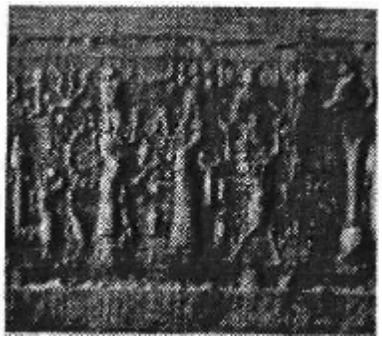

88. ábra

89. ábra

felett a szárnyas korong, a legfőbb isteni jelkép látható, melynek két oldalán újabb égi szimbólumok láthatóak: a félhold és a hetes szám, amelyek a mi értelmezésünkben Enlilt és Enkit jelképezik, amint Anu két oldalán állnak.

Hol vannak azok az égitestek, amelyeket e szimbólumok jelenítenek meg? Hol van az égi hajlék? A választ a fenti kérdésekre egy másik ábrázolás rejti - amely egy nagyhatalmú égi istenséget jelenít meg, amint az őt körülvevő kisebb égitestekre szórja sugarait: - a Nap és tizenegy bolygó.

Ne gondoljuk, hogy különleges ábrázolással állunk szemben, hiszen a berlini Vorderasiatisches Museum pecséthengerére is hasonló képet véstek (88. ábra).

Ha a berlini pecsét közepén látható istent vagy égitestet kinagyítjuk (89. ábra), egy nagyobb, sugarakat kibocsátó csillagot látunk, amit tizenegy égitest - a tizenegy bolygó - vesz körül, melyek huszonnégy kisebb korongból - vagy gömbből - fűzött láncon nyugszanak. Véletlen egybeesés lenne, hogy a naprendszerünkben található „holdak" száma pontosan huszonnégy? (A csillagászok nem tekintik holdnak a tíz mérföldnél kisebb átmérőjű égitesteket).

Természetesen kétségbe vonható az az állítás, hogy azok az ábrázolások, melyek egy napot és *tizenegy* bolygót mutatnak, a *mi* naprendszerünket jelenítenék meg, hiszen jelenlegi tudásunk szerint azt a bolygórendszert, melynek a Föld is része, a Nap, a Föld - és a Hold -, a Merkúr, a Vénusz, a Mars, a Jupiter, a Szaturnusz, az Uránusz, a Neptunusz és a Plutó alkotja. Ez pedig egy nap és tíz bolygó. (Amennyiben a Holdat is beleszámítjuk.)

Ám a sumerek mást állítottak: szerintük naprendszerünk a Napból és [185] tizenegy bolygóból állt (ők tekintették bolygónak a Holdat is), és váltig állították, hogy a

naprendszernek volt egy *tizenkettedik* tagja is - ami nem más, mint a nefilimek szülőbolygója.

Legyen e bolygó neve a *Tizenkettedik* Bolygó.

*

Ám mielőtt ellenőriznénk a sumerek állításának pontosságát, tekintsük át röviden a Földről, a naprendszerről és a világűrről meglévő ismereteinket.

Ma pontosan tudjuk, hogy a két óriásbolygó, a Jupiter és a Szaturnusz után a világegyetem mértékével mérve jelentéktelen, ám emberi mértékkel mérve hatalmas távolságra két másik nagyméretű bolygó, az Uránusz és a Neptunusz, illetve egy harmadik, kisebb bolygó (a Plutó) is található naprendszerünkben. Ez az ismeretanyag viszonylag frisskeletűnek mondható. Az Uránuszt 1781-ben fedezték fel, és mintegy ötven évvel később néhány csillagász arra a következtetésre jutott, hogy az Uránusz holdjainak keringési pályáiban megfigyelhető szabálytalanságok egy másik bolygó hatásának következményei. A matematikai számítások alapján a csillagászok 1846-ban azonosították is e bolygót, melyet Neptunusznak kereszteltek. Majd a XIX. század végére az is kiderült, hogy a Neptunusz mozgását is befolyásolja egy ismeretlen nehézségi erő - talán naprendszerünk egy újabb, ismeretlen bolygója? A rejtély 1930-ban, a Plutó felfedezésével oldódott meg.

Vagyis egészen 1780-ig, hosszú évszázadokon át úgy vélték, hogy naprendszerünknek mindössze hét tagja van: a Nap, a Hold, a Merkúr, a Vénusz, a Mars, a Jupiter és a Szaturnusz. A Földet nem tekintették bolygónak, mert azt hitték, hogy a többi bolygó a Föld körül kering: hiszen ez az Örökkévaló által teremtett legfontosabb égitest, mivel ezen él az Örökkévaló legfontosabb teremtménye: az ember.

A lexikonokban, tankönyvekben Kopernikusznak tulajdonítják azt a felfedezést, hogy a Föld csupán egyike a heliocentrikus (Nap középpontú) rendszer bolygóinak. Mivel Kopernikusz nem akart szembeszegülni a keresztény egyház tanításaival, csak halála előtt, 1543-ban tette közzé munkáját *(De revolutionibus orhium caelestium libri VI*).

A felfedezések korának pontosabb navigációs igényei, illetve [186] Kolumbusz (1492), Magellán (1520) és mások felfedezései, hogy a Föld nem lapos, hanem kerek, arra ösztönözték a kor tudósait, hogy újra megvizsgálják a hosszú századokon át elfogadott csillagászati elméleteket. Kopernikusz maga is az ókorból fennmaradt tudományos művekhez nyúlt vissza. Schonberg bíboros, azon kevés egyházi méltóságok egyike, aki támogatta Kopernikusz munkáját, egyik levelében (1536) a következőket írta neki: „Tudomásomra jutott, hogy nemcsak az ókori matematikai doktrínákban járatos, hanem új elméletet is kidolgozott... amely szerint a Föld az, amely mozog, és a Nap az, amely a

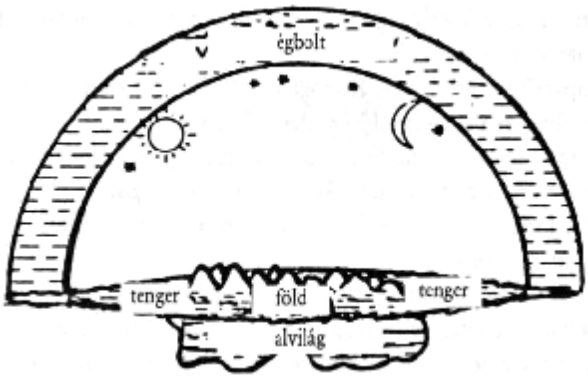

90. ábra

központi, vagyis legfontosabb helyet foglalja el."

A középkori elmélet alapját a görög és római hagyomány képezte, amely szerint a lapos Föld fölé "boltozódik" az ég, melyen a mozdulatlan csillagok helyezkednek el. A csillagos égbolton keringenek a bolygók a Föld körül. Hét égitestet tartottak számon: e hét égitest adta az indoeurópai nyelvekben a hét napjainak nevét (90. ábra).

E csillagászati elmélet alapjait az alexandriai Ptolemaiosz vetette meg az i. sz. II. században. Ptolemaiosz geocentrikus elmélete szerint a Nap, a Hold és az öt bolygó a Föld körül keringett, és ez a csillagászati elmélet mintegy 1300 évig érvényben maradt: addig, míg Kopernikusz meg nem cáfolta, s a Napot helyezte a középpontba.

Kopernikuszt általában a modern csillagászat atyjának tekintik; [187] elhangzottak azonban olyan vélekedések is, hogy voltaképp csak korábbi elméleteket elevenített fel. Tény, hogy Kopernikusz alaposan áttanulmányozta a Ptolemaiosz előtti görög csillagászok, így például Hipparkhosz és a számoszi Arisztarkhosz műveit. Arisztarkhosz, aki az i. e. III. században élt, azt állította, hogy az égitestek mozgása inkább érthető, ha azt feltételezzük, hogy nem a Föld, hanem a Nap áll a rendszer középpontjában. Azt is tudjuk, hogy a görög csillagászok már kétezer évvel Kopernikusz előtt a Naptól való távolságuk szerinti helyes sorrendben sorolták fel a bolygókat, s ezáltal azt sugallták, hogy a Nap és nem a Föld áll a naprendszer középpontjában.

Kopernikusz valójában csupán *ismét* felfedezte a heliocentrikus rendszert, s mindenképpen figyelemreméltó, hogy a csillagászok többet tudtak i. e. 500-ban, mint i. sz. 500-ban vagy 1500-ban.

Ma már nehezen érthető, hogy a görögök és hatásukra a rómaiak miért is vélekedtek úgy, hogy a Föld lapos: hogy sötétlő víztükör fölé emelkedik, amely alatt a Hádész, az alvilág terül el, mikor számos bizonyíték utal arra, hogy a korábbi görög csillagászok pontosan tudták, s le is írták, hogy ez nem így van.

Hipparkhosz, aki Kisázsiában élt az i. e. II. században, foglalkozott a „napforduló és napéjegyenlőség jelének" elmozdulásával, vagyis azzal a jelenséggel, melyet a modern csillagászatban precessziónak neveznek. Ám ez a jelenség csakis a "szférikus csillagászat" rendszerén belül magyarázható, mivel azt feltételezi, hogy a többi égitest körülveszi a Földet: vagyis minden egyes „bolygószférának" a Föld állt a középpontjában.

Ezek szerint Hipparkhosz tisztában lett volna azzal, hogy a Föld gömbölyű, és a szférikus csillagászat fogalmai szerint végezte számításait? A precesszió jelenségét azáltal tudták megfigyelni, hogy a tavasz beköszöntét (vagyis a tavaszpontot, a tavaszi napéjegyenlőséget) a Nap helyzetéhez, illetve ahhoz a csillagképhez kapcsolták, amelyben épp elhelyezkedett. A tavaszpont és az összes többi égi jelenség azonban évről-évre „késik", és minden 2160. évben egy teljes zodiákus házzal mozdul el visszafelé. Hipparkhosz aligha élt oly hosszú életet, hogy megfigyelhesse ezt az elmozdulást. Akkor viszont honnét szerezte ismereteit?

Egy másik görög matematikus és csillagász, a knidoszi Eudoxosz, aki mintegy kétszáz évvel élt Hipparkhosz előtt, egy égi gömböt tervezett. Ennek másolata Rómában látható azon a szobron, mely Atlaszt [188] ábrázolja, amint vállán tartja a világot. A gömbön az állatöv csillagképei láthatóak. Ám ha Eudoxosz gömbformájúnak képzelte az égboltot, hol helyezkedett el a Föld ebben az „éggömbben"? Úgy vélte volna, hogy az égi gömb egy lapos földön pihen - ez egy meglehetősen nehézkes elrendezés -, vagy úgy képzelte, hogy az égbolt gömbje egy kerek Földet ölel körbe? (91. ábra).

Eudoxosz műveinek eredeti példánya sajnos elveszett, s csak Aratosz verseiből ismerjük. Aratosz az i. e. III században "fordította le" költői formában e csillagászati művet. Versében - melyet Szent Pál is jól ismert, hiszen idézett belőle - részletesen leírja a csillagképeket; a csillagképek csoportosítását és neveit azonban jóval korábbi korokból származtatja. „A hajdankor embere gondolta ki s állapította meg nevüket, s találta meg a megfelelő formát".

Kik lehettek a „hajdankor emberei", akik - legalábbis Eudoxosz szerint - névvel illették a csillagképeket? A versben fellelhető utalások és [189] adatok alapján úgy

tűnik, hogy e görög vers a *Mezopotámiából* megfigyelt égbolt állapotát írja le, úgy ahogy azt i. e. 2200 körül megfigyelhették.

91. ábra

Mivel Hipparkhosz is, Eudoxosz is Kisázsiában élt, elképzelhető, hogy hettita forrásból merítették ismereteiket. Talán még a hettita fővárosban is jártak s látták a jazilikajai domborművet, amely az istenek felvonulását ábrázolta; elképzelhető, hogy Eudoxoszt az istenekkel együtt haladó, gömböt tartó bikaemberek ihlették meg (92. ábra).

92. ábra

Lehetséges-e, hogy a korai görög csillagászok, akik Kisázsiában éltek, azért tudtak jóval többet utódaiknál, mert mezopotámiai forrásokból merítettek?

Hipparkhosz maga állítja művében, hogy tanulmányai az évezredek során felhalmozott ismeretanyagon és tudáson alapulnak. „Erekh, Borszippa és Babilón csillagászait" tartotta mestereinek. A rodoszi Geminusz szerint a „káldeusok" (az ókori babilóniaiak) írták le először a Hold pontos mozgását. Diodorus Siculus, az i. e. I. században élt római történész igazolta a mezopotámiai csillagászat pontosságát; ő is úgy tudta, hogy „a káldeusok adtak nevet a bolygóknak... rendszerük középpontjában a Nap, a leghatalmasabb fényforrás állt, s a bolygók az ő 'leszármazottai', melyek tükrözik a Nap helyzetét és ragyogását."

A görögök csillagászati ismereteinek forrása ezek szerint nem más, mint Babilón, - s az ókori „káldeusok" jobb és pontosabb ismeretekkel rendelkeztek, mint az utánuk következő nemzedékek. Az ókori világban a „káldeus" szó a csillagok megfigyelőjének, azaz a csillagásznak a szinonimája volt.

Amikor Ábrahám elindult a káldeus Ur városából, az Örökkévaló arra szólította fel, hogy tekintsen fel az égre, a csillagokra, amikor az eljövendő zsidó nemzedékekről esett szó. AZ Ószövetség bővelkedik [190] csillagászati információkban. József tizenkét égitesthez hasonlítja magát és testvéreit, Jákob pedig az állatöv tizenkét csillagképével

azonosítja tizenkét fiát, amikor megáldotta őket. A Zsoltárok Könyve és Jób Könyve számtalanszor említ különféle égi jelenségeket, számtalanszor utal az állatöv csillagképeire és más csillagokra (mint például a Fiastyúk csillagaira). Az Ókori Keleten tehát jóval pontosabb ismeretekkel rendelkeztek az állatöv, az égbolt tudományos felosztását és a különféle csillagászati jelenségeket illetően, mint az ókori görögök.

A mezopotámiai csillagászati ismeretek kútja, amelyből a korai görögök is merítettek, mélységes-mély lehetett, hiszen a régészek ásója szinte megszámlálhatatlanul sok agyagtáblát, feliratot, pecséthengert, domborművet és ábrázolást hozott napvilágra. Ide tartoznak a különböző égitesteket felsoroló listák, az égi előjeleket elemző szövegek, a naptárak, továbbá a Nap és a különböző bolygók feltűnésének és nyugvásának adatait tartalmazó táblázatok, illetve a holdfogyatkozások előrejelzéseit tárgyaló szövegek.

A későbbi korokból származó szövegek többsége inkább asztrológiai, semmint csillagászati. Az égbolt és az égitestek mozgásának megfigyelése a nagyhatalmú királyok, a papok és általában az emberek kedvelt időtöltésévé vált: a csillagok állásából próbáltak választ kapni földi problémáikra, háborúra és békére, bőségre és éhínségre.

R.C. Thompson több száz az i. e. I. évezredre keltezhető szöveget gyűjtött össze *(The Reports of the Magicians and Astrologers of Niniveh and Babylon* [A ninivei és babilóni jövendőmondók és csillagjósok jelentései]); elemzésében rámutatott arra, hogy az ókor „csillagjósai" az ország és népének sorsát próbálták kifürkészni a csillagokból, s a mai horoszkópkészítőkkel, asztrológusokkal ellentétben, cseppet sem foglalkoztatta őket saját boldogulásuk.

> Amikor a Hold nem látható kiszámolt idejében,
> elfoglalnak egy hatalmas várost.
>
> Amikor üstökös keresztezi a Nap útját,
> visszahúzódik az ár, s zavargások lesznek két ízben is. [191]
>
> Amikor Jupiter a Vénusszal társul,
> a Föld fohászai elérnek az istenek szivéig.
>
> Ha a Nap a Hold helyén áll,
> az ország uralkodója bizton ülhet trónján.

Ám még ez az asztrológia is átfogó és pontos csillagászati ismereteket igényelt, hiszen ennek hiányában aligha fejthették volna meg vagy értelmezhették volna megfelelő módon az előjeleket. A mezopotámiai népek rendelkeztek ezzel az ismeretanyaggal, hiszen megkülönböztették a „rögzített" csillagokat a „vándorló" csillagoktól, és nagyon is tisztában voltak azzal, hogy a Nap és a Hold nem rögzített csillagok, de nem is sorolhatóak az átlagos égitestek közé. Ismerték az üstökösöket, a meteorokat, illetve a különféle égi jelenségeket, pontosan ki tudták számítani a Nap, a Hold és a Föld egymáshoz viszonyított mozgását, illetve előre tudták a holdfogyatkozásokat. Figyelemmel kísérték az égitestek mozgását és azt a Föld pályájához és forgásához viszonyították. Ez a rendszer jelenleg is használatos a csillagok és a bolygók a Naphoz viszonyított feltűnésének és nyugvásának megállapítására és kiszámítására.

Az asszírok és babilóniaiak pontos csillagászati „naplókat" (ún. *ephemerideket)* vezettek, melyekbe lejegyezték az égitestek mozgását, illetve a Földhöz és egymáshoz viszonyított helyzetüket. E „naplók" alapján előre meg tudták adni az égitestek jövőbeni helyzetét is. George Sarton professzor *(Chaldean Astronomy of the Last Three Centuries B.C.* [Káldeus csillagtudomány az i. e. I-III. században]) megállapította, hogy a számításokhoz két módszert használtak: az egyiket Babilónban és egy régebbit Urukban. Az is kiderült, hogy a régebbi, az Urukban használatos módszer volt a bonyolultabb és pontosabb. Sarton szerint a görögök és a rómaiak csillagászati

tévedései abból fakadnak, hogy egy olyan filozófiai rendszerre tértek át, amely a világot geometriai fogalmakkal írta le, szemben a káldeus csillagász papokkal, akik megőrizték a sumer hagyományokat és a matematikai eljárásokat, képleteket.

Mindaz, amit a mezopotámiai civilizációról az elmúlt száz év során megtudtunk, semmi kétséget nem hagy afelől, hogy csillagászati ismereteink Mezopotámiában gyökereznek. E tekintetben is a sumer örökségből merítünk. [192]

Sarton következtetéseit az újabb tanulmányok is alátámasztják. O. Neugebauer professzor *(Astronomical Cuneiform Texts* [Ékírásos csillagászati szövegek]) mutatott rá arra, hogy a csillagászati „naplók" pontosak voltak ugyan, ám érdekes módon nem az őket összeállító babilóni csillagászok megfigyelésein alapultak, hanem bizonyos „rögzített számtani sémákon... amelyek adottak voltak s melyeken nem változtathattak" a táblázatokat később használó csillagászok.

E „számtani sémákat" a csillagászati „naplókat" kiegészítő ún. „eljárási szövegek" tartalmazták: e szövegek „lépésről lépésre megadták a csillagászati jelenségek kiszámításának szabályait", amelyek „szigorú matematikai elméleten" alapultak. Neugebauer arra a következtetésre jutott, hogy a babilóni csillagászok aligha ismerhették a csillagászati jelenségek (így például a telihold és az újhold periódusai, valamint a fogyatkozási periódusok) kiszámítása, illetve a matematikai számítások mögött meghúzódó elméleti megfontolásokat. S azt is bevallja, hogy e meglepően pontos táblázatok empirikus és elméleti alapjai bizony sok ízben a modern kutatók előtt is rejtve maradnak. Ennek ellenére sok szól valamiféle ókori csillagászati elmélet megléte mellett, hiszen „lehetetlen lett volna bonyolult számítási rendszereket alkotni egy átfogó rendszer nélkül".

Alfred Jeremias professzor *(Handbuch der Altorientalischen Geistkultur* [Az Ókori Kelet szellemtörténetének kézikönyve]) arra a következtetésre jutott, hogy a mezopotámiai csillagászoknak ismerniük kellett a "hátramozgás" jelenségét, a bolygók - a Földről megfigyelt - szabálytalan, kígyózó mozgását, melynek oka, hogy a Föld a többi bolygótól eltérő sebességgel kering a Nap körül. E jelenség felismerésének jelentősége nem csupán abban rejlik, hogy ez a Nap körül keringő bolygók pályájának jellemzője, hanem abban is, hogy igen hosszú idő szükséges a megfigyeléséhez.

Hol fejlődtek ki ezek a bonyolult elméletek, és ki végezte el azokat a megfigyeléseket, amelyek nélkül aligha fejlődhettek volna ki? Neugebauer rámutatott arra, hogy az „eljárási szövegekben számos olyan kifejezés fordul elő, amelynek olvasata vagy jelentése ismeretlen". Más szóval, jóval a babilóni csillagászok előtt már bizonyíthatóan megvolt az a matematikai és csillagászati tudás, amely fejlettebb volt Babilón, Asszíria, Egyiptom, Görögország és Róma asztronómiai ismereteinél. [193]

A babiloniak és asszírok csillagászati megfigyeléseinek jelentős része arra irányult, hogy pontos naptárt szerkesszenek. A napjainkban is használatos zsidó naptárhoz hasonlóan, a babilóni is nap-hold naptár volt, amely a 365 napos napévet egy harminc napot nem kitevő holdhónap beiktatásával pontosította. A naptár fontos szerepet játszott a kereskedelemben és a mindennapi életben, de elsősorban azért kellett igen pontosnak lennie, hogy meg tudják határozni az újév és más jelentős vallási ünnepek kezdetének pontos időpontját.

A Nap, a Föld, a Hold és a bolygók mozgásának méréséhez és egymáshoz való viszonyításához a mezopotámiai csillagász-papok bonyolult szférikus csillagászatot használtak. A Földet szférának tekintették, amely Egyenlítővel és pólusokkal rendelkezik; és az eget is képzeletbeli Egyenlítőre és sarkkörökre osztották fel. Az égitestek mozgását az ekliptikához, azaz a Nap évi látszólagos mozgásának a pályájához viszonyították, a Föld napkörüli pályájának a síkját kivetítették az égi szférára: a napéjegyenlőségi pontokhoz (azok a térbeli és időbeli pontok, amelyeknél a Nap, látszólagos éves pályájának során északon és délen keresztezi az égi Egyenlítőt), illetve a napfordulókhoz (az az időpont, amikor a Nap, látszólagos éves pályájának során, eléri legnagyobb deklinációját északon, illetve délen). Ezek a csillagászati fogalmak a mai napig használatosak.

A naptár „feltalálása", illetve a kiszámítására használt bonyolult eljárás azonban mégsem a babilóniak vagy az asszírok nevéhez fűződik: az általuk, s végső soron a mai napig használatos naptárak Sumerbői eredeztethetőek. A kutatók megtalálták azt a naptárt, melyet a legkorábbi időktől használtak, s amely *valamennyi* későbbi naptár alapja.

A sumerek számára az újév abban a pillanatban kezdődött, amikor a Nap keresztezte a tavaszi napéjegyenlőségi pontot. Stephen Langdon professzor *(Tablets from the Archives of Drehem* [Agyagtáblák Drehem archívumából]) megállapította, hogy az i. e. 2400-ból származó, s Ur város egyik uralkodójának, Dungi uralkodásának idejére keltezhető agyagtáblák szerint a nippuri naptár kiválasztott egy bizonyos égitestet, amelynek folyamatosan figyelték a helyzetét napnyugtakor, és ez lehetővé tette, hogy pontosan meghatározzák az újév kezdetét. Langdon szerint ez a gyakorlat talán már „Dungi kora előtt 2000 évvel kialakult", vagyis i. e. 4400-ban!! [194]

Valóban elképzelhető, hogy a sumerek ténylegesen rendelkeztek a szférikus csillagászathoz és geometriához nélkülözhetetlen, bonyolult csillagászati és matematikai ismeretekkel? A válasz igenlő, s erre nyelvi bizonyítékaink vannak.

A sumer nyelv egyik szava, a DUB, a csillagászati szövegösszefüggésekben „a világ [360 fokos] kerületét" jelenti. Csillagászati és matematikai számításaikban AN.URt, egy képzeletbeli „égi horizontot" rajzoltak, és ehhez viszonyították az égitestek felkeltét és lenyugvását. E horizontra képzeletbeli merőlegest szerkesztettek, a NU.BU.SZAR.DAt, s ennek segítségével meghatároztak egy bizonyos zenitet, amelyet AN.PAnak neveztek. Kijelölték azokat a vonalakat, melyeket ma meridiánoknak, délköröknek hívunk: ők „keresztező járomnak" nevezték, míg a szélességi köröket „az ég középső vonalainak" hívták. A nyári napfordulót jelölő szélességi kör neve AN.BIL volt: „az ég tüzes pontja".

Az Ókori Kelet akkád, hettita és hurri nyelvű csodálatos költeményei és elbeszélései között, melyek gyakran sumer eredetiek fordításai vagy változatai, lépten-nyomon az égitesteket és égi jelenségeket jelölő sumer jövevényszavakkal találkozunk. A babilóni és asszír tudósok, akik összeállították a csillagok listáját és lejegyezték a bolygók mozgására vonatkozó számításokat, gyakran az eredeti sumer kifejezéseket is feltüntették az általuk lemásolt vagy lefordított táblákon. Azon a csillagászattal és asztrológiával foglalkozó mintegy huszonötezer táblán, ami állítólag része volt Assur-bán-apli ninivei könyvtárának, feltüntették azok sumer eredetét.

A babilóniak által az Úr Napjának nevezett sorozatot az írnokok szerint egy olyan sumer tábláról másolták, melyet az agadei Sarrukín idejében, vagyis az i. e. III. évezredben keletkezett. A III. Ur dinasztia idejére, vagyis szintén az i. e. III. évezredre keltezett agyagtáblán felsorolt és részletesen leírt égitesteket a mai kutatók szinte minden különösebb fáradság nélkül azonosítani tudták a különböző csillagképekkel, így például a Nagygöncöllel, a Sárkánnyal, a Lanttal és a Hattyúval az északi égbolton, valamint a Kaszással, a Nagy Kutyával, az Északi Vizikígyóval és a Kentaurral a déli égbolton, illetve a jól ismert zodiákus csillagképekkel a középső égi sávban.

Az ókori Mezopotámiában az asztronómiai tudás titkait a csillagászpapok őrizték, fejlesztették és hagyományozták tovább. Talán nem a [195] véletlen műve, hogy az a három tudós, aki újra felfedezte az elfelejtett „káldeus" tudományt, három jezsuita pap volt: Joseph Epping, Johann Strassman és Franz X. Kugler. Nagyszerű könyvében *(Sternkunde und Sterndienst in Babel* [Csillagtudomány és csillaghit Bábelben]) Kugler számos szöveget és felsorolást fejtett meg, elemzett, csoportosított és magyarázott. Egy esetben, például, matematikai értelemben „visszaforgatta az eget", s ezzel bebizonyította, hogy az a sorrend, amelyet Babilón egén az i. e. 1800-ban történt megfigyelés alapján készítettek harminchárom égitestről, pontosan megfelel a mai csoportosításoknak.

Sokévi előkészület után, 1925-ben a csillagászok megegyeztek abban, hogy az eget *három* régióra - északi, déli és középső - osztják fel, míg a csillagokat nyolcvannyolc csillagképbe sorolják be. Mint kiderült, ez az elrendezés semmiféle új elemet nem tartalmazott, hiszen a sumerek voltak az elsők, akik az eget három sávra, vagy „út"-ra

osztották: az északi „út" Enlil nevét viselte, a déli Éa nevét, míg a középsőt „Anu útjának" hívták, és különböző csillagképeket soroltak egy-egy „úthoz". A jelenlegi középső sáv, amelyben a tizenkét zodiákus csillagkép található, *pontosan* megfelel Anu útjának, amelyben a sumerek tizenkét házba sorolták a csillagokat.

Az ókorban, csakúgy mint napjainkban, ez a felfogás az állatöv (zodiákus) fogalmával függ össze. A Föld napkörüli pályáját tizenkét, egyenként harminc fokra osztott, egyenlő részre osztották, s az ezekben a szegmensekben, vagy „házakban" elhelyezkedő csillagokat különféle alakzatokba csoportosították.

Mivel e csillagképek és részelemeik, sőt még az egyes csillagok is leggyakrabban a görög mitológiából kapták nevüket, az európai világ mintegy kétezer éven át a görögöknek tulajdonította ezt az eredményt. Kiderült azonban, hogy a görög csillagászok nyelvileg átvették és egyszerűen átemelték saját mitológiájukba a sumerektől készen kapott csillagászatot. A fentiekben már említettük, hogy Hipparkhosz, Eudoxosz és a többiek honnan merítették tudásukat. Még Thálész, az első jelentősebb görög csillagász is, aki a hagyomány szerint előre jelezte az i. e. 585. május 28-án bekövetkezett teljes napfogyatkozást, amely megakadályozta a lídek és a médek közötti háború kitörését, elismerte, hogy tudását pre-sémi mezopotámiai forrásból merítette: vagyis sumer eredetű.

„Zodiákus" szavunk a görög *zodiakosz küklosz* („állatöv") kifejezésből [196] származik, mivel a csillagképeket különféle állatokhoz: oroszlánhoz, halakhoz, stb. hasonlították. Ám ezek a képzeletbeli alakzatok és nevek valójában a sumerekhez fűződnek, akik a tizenkét zodiákus csillagképet UL.HEnek, „ragyogó nyájnak" nevezték.

1. GU.AN.NA, „égi bika", *Taurus*,
2. MAS.TAB.BA, „ikrek", *Gemini*,
3. DUB, „csípőfogó, harapófogó", rák, *Cancer*,
4. UR.GULA, „oroszlán", *Leo*,
5. AB.SZIN, „apja a bűn", szűz, *Virgo*,
6. ZI.BA.AN.NA, „égi sors", mérleg, *Libra*,
7. GIR.TAB, „karmoló és vágó", skorpió, *Scorpio*,
8. PA.BIL, „oltalmazó", nyilas, *Sagittarius*,
9. SZUHUR.MAS, „kecske-hal", bak, *Capricorn*,
10. GU, „a vizek ura", vízöntő, *Aquarius*,
11. SZIM.MAH, „halak", *Pisces*,
12. KU.MAL, „a mezők lakója", kos,*Aries*

Az állatöv képi megjelenítése, illetve jelei, az elnevezéséhez hasonlóan, semmit sem változtak (93. ábra).

GIB.TAR
Skorpio

AB.SZIN
Szűz

SZUHUR.MAS
bak

93. ábra

A teleszkóp megjelenése előtt az európai csillagászok elfogadták, hogy a ptolemaioszi világképnek megfelelően csak tizenkilenc csillagkép van az északi égbolton. 1925-re, amikor a jelenlegi osztályozást elfogadták, már huszonnyolc csillagképet azonosítottak abban a sávban, amelyet a sumerek Enlil Útjának neveztek. Aligha csodálkozhatunk majd, ha kiderül, hogy a jócskán Ptolemaiosz előtt élt sumerek pontosan felismerték, csoportosították és elnevezték az északi égbolt *minden egyes* csillagképét.

A sumerek úgy tartották, hogy az Enlil Útján található égitestek közül tizenkettő magához Enlilhez köthető; ez megfelel az Anu Útján „haladó" tizenkét zodiákus égitestnek. Hasonlóképpen, az égbolt déli részén, vagyis Éa Útján, szintén tizenkét csillagképet kötöttek Éa istenhez. E tizenkét, Éához tartozó fő csillagképen kívül persze más csillagképek is voltak a déli égbolton.

Éa Útja számos problémát vetett fel azoknak az asszirológusnak, akik megkísérelték pontosan meghatározni az Ókori Kelet népeinek csillagászati ismereteit, nem csupán mai tudásunkhoz viszonyítva, hanem a tekintetben is, hogy pontosan mit láthattak évszázadokkal, évezredekkel ezelőtt. Ha a mezopotámiai csillagászok Urban vagy Babilónban felpillantottak az égre, a déli égbolt mintegy felét láthatták, hiszen többi része már a látóhatáruk alá esett. Ennek ellenére, az Éa Útján feltüntetett csillagképek egy része - amennyiben helyesen azonosították - jócskán a horizonton túl feküdt. Ám ennél nagyobb problémával is meg kellett küzdeni: ha az ókori Mezopotámiában, az ókortörténészek feltételezésének megfelelően, valóban úgy hitték (mint később a görögök is), hogy a Föld az Alanti Világ kaotikus sötétségén nyugvó kiszáradt földtömeg - vagyis a Föld nem más, mint egy lapos korong, amely fölé az egek félkör alakban boltozódnak -, akkor nem is lehetett déli égbolt!

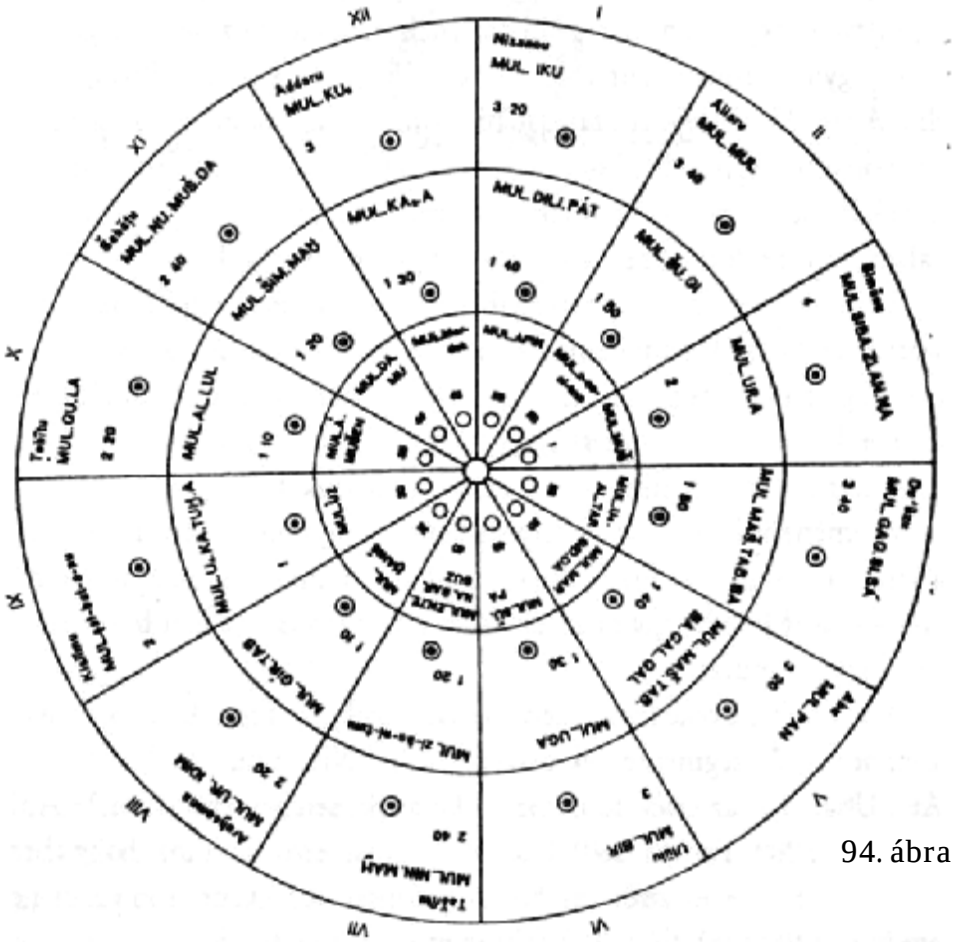

94. ábra

Mivel a mai kutatók elfogadják azt a feltevést, hogy az ókori Mezopotámia népei laposnak tekintették a Földet, következtetéseikkel nemigen merészkednek az északi és a

déli égboltot elválasztó égi Egyenlítő vonala alá. A rendelkezésünkre álló adatok azonban arra utalnak, hogy a sumerek három „útja" egy gömb alakú, s nem egy lapos Föld égboltjára vonatkoztathatóak.

Az angol T. G. Pinches 1900-ban, a Királyi Ázsia-kutató Társasághoz benyújtott beszámolójában arról ír, hogy sikerült rekonstruálnia egy teljes mezopotámiai asztrolábiumot (azaz „csillagmércét"). Ez nem más, [198] mint egy kerek korong, amelyet tizenkét szegmens és három koncentrikus kör tagolt, amely ily módon egy harminchat részre osztott mezőt eredményezett. A mintázat tizenkét „levelű" rozettára emlékeztet, melynek egy-egy levelén egy-egy hónap neve olvasható. Pinches ezeket beszámozta (I-XII), a mezopotámiai naptár első hónapjával, Niszannu-val kezdve (94. ábra).

A harminchat mező mindegyikében olvasható egy név, alatta kis körrel, mely azt jelzi, hogy egy égitest neve. Ezeket a neveket, melyek kétségkívül különböző csillagképeket, csillagokat, illetve bolygókat jelölnek, azóta számos ékírásos szövegben és „csillaglistán" azonosították. [199]

A harminchat mező mindegyikében egy-egy számot is láthatunk az égitestek neve alatt. Mit jelentenek e számok?

Mintegy ötven évvel Pinches beszámolója után O. Neugebauer, a neves csillagász és asszirológus így írt erről *(A History of Ancient Astronomy: Problems and Methods* [Az ókori csillagászat története: problémák és megközelítések]): „maga a szöveg valamiféle vázlatos égi térképnek tekinthető... a harminchat mező mindegyikében egy-egy csillagkép neve olvasható, illetve egy-egy szám található, melynek jelentése még nem világos". E téma egyik elismert kutatója, B. L. Van der Waerden *(Babylonian Astronomy: The Thirty-Six Stars* [A babilóni csillagtudomány: a harminchat csillag]) megfigyelte, hogy a számok egy bizonyos algoritmus szerint növekednek, illetve csökkennek, ami szerinte arra utal, hogy "a számok valamilyen módon összefüggenek a nappalok hosszával".

E talány megoldható, amennyiben szakítunk azzal a felfogással, miszerint az ókori Mezopotámiában a Földet laposnak hitték, és elfogadjuk, hogy csillagászati ismereteik legalább annyira pontosak voltak, mint a mieink: s nem azért, mert jobb műszerek álltak rendelkezésükre, hanem azért, mert a nefilimektől nyerték a tudásukat.

Véleményünk szerint a rejtélyes számok az égboltozat fokait jelölik s a

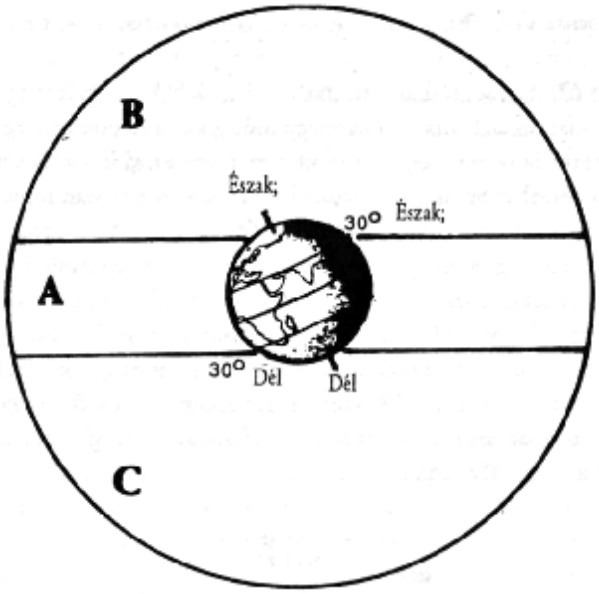

95. ábra

A. Anu útja, a Nap égi övezete, a bolygók és az állatöv csillagképei
B. Enlil útja, az északi égbolt
C. Éa útja, a déli égbolt

kiindulópontjuk az Északi Sark; az asztrolábium (régi csillagászati műszer - *A szerk.)* pedig egy planiszférát, vagyis egy lapos felület fölött emelkedő szférát mutat.

A számok növekednek, illetve csökkennek; az Enlil Útja egymással szemben lévő szegmenseinek összege 90 (pl. Niszannu: 50, Tasritu: 40), Anu Útjánál ez az érték 180,

míg Éa Útjának esetében ez a szám 360 (pl. Niszannu: 200, Tasritu: 160). E számok túl ismerősek ahhoz, hogy félreértsük őket; a teljes szférikus kör szegmenseit reprezentálják: az út negyedrészét (90 fok), felét (180 fok) vagy egészét (360 fok).

Enlil Útjának számait úgy párosították, hogy az világosan megmutassa: az északi égbolt Sumer fölötti elhelyezkedő része 60 foknyira az Északi Sarktól kezdődik, s mintegy 30 foknyira az Egyenlítő fölött határolta Anu Útját. Anu Útjának mindkét oldala egyenlő távolságra feküdt az Egyenlítőtől, s mintegy 30 fokkal terjedt az Egyenlítőtől délre. Még délebbre, s legmesszebbre az Északi Sarktól, feküdt Éa Útja, vagyis a Földnek és az égi glóbusznak az a része, amely a Déli Sark és a déli 30. szélességi fok között terül el (95. ábra). [200]

Az Éa Utjának szegmenseiben lévő számok összege 180 fok Addaruban (február-március) és Ululuban (augusztus-szeptember). Az egyetlen pont, amely 180 foknyira fekszik az Északi Sarktól, akár déli, akár keleti, akár nyugati irányban, a Déli Sark. Mindez persze csak abban az esetben igaz, ha gömbről van szó.

A precesszió az a jelenség, melyet a Föld észak-dél tengelyének kör alakú ingamozgása okoz, s melynek következtében az Északi Sark (amely a Sarkcsillag felé mutat) és a Déli Sark hatalmas kört ír le az égen. A Földnek a csillagképekhez viszonyított látszólagos "hátramozgása" egy év alatt mintegy ötven ívmásodperc vagy egy fok hetvenkét év alatt. A nagykör - vagyis az az idő, amely alatt az Északi Sark ismét a Sarkcsillag felé mutat - 25 920 évig tart (72 x 360): ezt az időt nevezik a csillagászok [201] nagyévnek vagy platóni évnek (mivel Platón is tisztában volt e jelenséggel).

Az ókorban fontosnak tartották a csillagok felkelése és lenyugvása, illetve a tavaszpont, a tavaszi napéjegyenlőség idejének pontos meghatározását (amely az új év kezdetét jelölte), mert ezeket az időpontokat azokhoz a zodiákus házakhoz kapcsolták, amelyekben a szóban forgó égitestek éppen akkor elhelyezkedtek. A precesszió miatt a tavaszpont és az összes többi égi jelenség is évről évre késik, és minden 2160. évben egy teljes zodiákus házzal mozdul el visszafelé. Csillagászaink továbbra is megjelölnek egy kezdőpontot (ez a „0" pont, „a Kos első foka"), amely i. e. 900 körül jelölte a tavaszpontot, ám ez a pont napjainkra már a Halak jegyében található. 2100 körül a tavaszpont a Vízöntő jegyében lesz, s erre utalnak azok, akik azt mondják, hamarosan megkezdődik a Vízöntő korszaka (96. ábra).

Mivel az egyik zodiákus jegytől a másikig való vándorlás mintegy kétezer évig tart, a történettudósok már régóta foglalkoznak azzal, vajon Hipparkhosz miképpen tudhatott a precesszióról az i. e. II. században. Nyilvánvaló, hogy csakis sumer forrásokból meríthetett. Langdon professzor kutatásai bebizonyították, hogy a nippuri naptár, amely i. e. 4400 körül keletkezett a Bika korszakában, a precesszió ismeretét feltételezi, éppúgy mint a 2160 évvel *korábban* bekövetkezett, a zodiákus jegyek közötti vándorlás ismeretét. Jeremias professzor, aki összevetette a mezopotámiai és a hettita csillagászati szövegeket, szintén úgy vélekedett, hogy a korábbi csillagászati szövegekben lejegyezték a Bika és a Kos közötti vándorlást, sőt arra a következtetésre jutott, hogy a mezopotámiai csillagászok előre tudtak a Kos és a Halak közötti vándorlásról.

Willy Hartner professzor *(The Earliest History of the Constellations in the Near East* [A Közel-Kelet csillagképeinek története]) felvetette, hogy a sumer ábrázolások bizonyítékul szolgálnak a fenti következtetések alátámasztására. Amikor a tavaszpont a Bika jegyében volt, a nyári napforduló az Oroszlán jegyében található. Hartner felhívta a figyelmet egy visszatérő motívumra, az oroszlán és a bika viadalára, amely a legkorábbi időktől nyomon követhető; szerinte ez a képi motívum a Bika és az Oroszlán csillagképének helyzetét tükrözi i. e. 4000 tájékán egy olyan megfigyelő számára, aki az északi szélesség 30. fokán helyezkedett el (pl. Urban) (97. ábra).

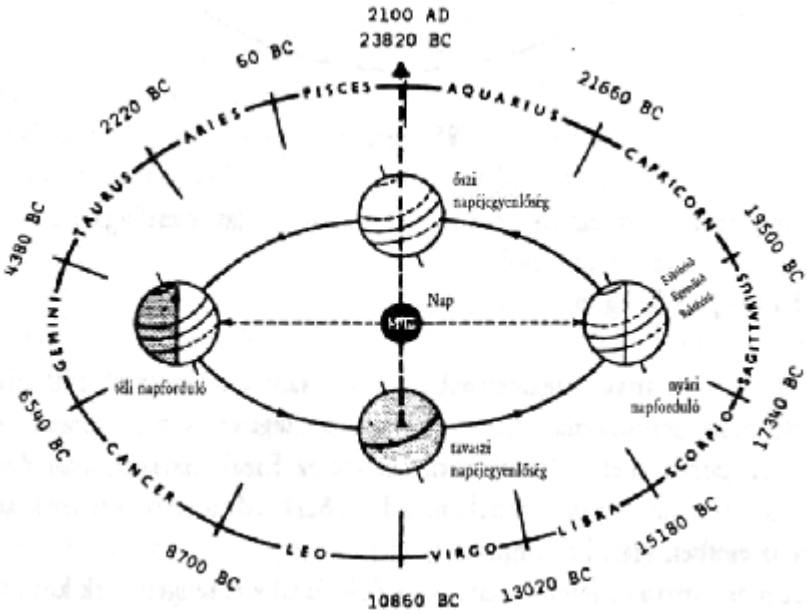

96. ábra

(AD: i. sz.; BC: i. e)

Aquarius: Vízöntő; Capricorn: Bak; Sagittarius: Nyilas; Scorpio; Skorpió; Libra: Mérleg; Virgo; Szűz; Leo: Oroszlán; Cancer: Rák; Gemini: Ikrek; Taurus: Bika; Aries: Kos; Pisces: Halak

Az a tény, hogy a sumerek a Bika csillagképére helyezték a fő hangsúlyt, a legtöbb kutató szerint nem csupán a zodiákus jegyek ősiségének bizonyítéka (amely i. e. 4000-re keltezhető), hanem arra az időpontra is utal, amikor a sumer civilizáció hirtelen megjelent. Jeremias professzor (*The Old Testament in the Light of the Ancient East* [Az Ószövetség az Ókori Kelet tükrében]) meggyőző bizonyítékokat sorakoztat fel, hogy a sumer zodiákus és kronológiai „nulla pont" pontosan a Bika és az Ikrek között helyezkedett el, s ebből arra következtetett, hogy a zodiákus az Ikrek korszakában keletkezett, azaz jócskán a sumer civilizáció megjelenése *előtt*. Egy, a berlini múzeumban őrzött sumer agyagtáblán (VAT. 7847) az állatöv csillagképeinek listája az Oroszlánnal kezdődik: ez az i. e. 11 000 körüli időszakra tehető, arra a korra, amikor az ember áttért a földművelésre. [203]

97. ábra

H. V. Hilprecht professzor *(The Babylonian Expedition of the University of Pennsylvania* [A pennszilvániai egyetem babilóni expedíciója]) ennél is messzebb ment. Több ezer - matematikai számításokat tartalmazó - agyagtábla áttanulmányozása alapján arra a következtetésre jutott, hogy „a nippuri és szippari templomokból, illetve az Assur-bán-apli [ninivei] könyvtárából származó agyagtáblákon megörökített szorzó- és osztótáblák a 12 960 000-es [számon] alapulnak." E szám jelentőségének tanulmányozásából pedig arra következtetett, hogy csakis a precesszió jelénségéhez kapcsolható, illetve hogy a sumerek pontos tudomással bírtak a 25 920 évet felölelő nagyévről.

Ez valóban fantasztikus csillagászati kifinomultságra vall egy meglehetősen korai időben!

Ugyanúgy, ahogy nyilvánvaló, hogy a sumer csillagászok olyan tudás birtokában voltak, amelyet nem a saját erejükből ismertek meg, arra nézve is számos bizonyíték áll rendelkezésre, hogy e tudás nagy részét nem tudták a gyakorlatban alkalmazni.

Ez nem csupán a roppant bonyolult csillagászati számításokra igaz - hiszen valójában kinek lehetett az égi Egyenlítő megszerkesztésére szüksége az ókori Sumerben? -, hanem számtalan olyan ékírásos szövegre is, melyek a csillagok közötti távolságok mérésével foglalkoztak.

Az egyik ilyen ékírásos szöveg (AO. 6478) felsorolja azt a huszonhat fontosabb csillagot, amelyek - mai szóhasználattal - a Ráktérítő mentén helyezkednek el, s megadja a köztük lévő távolságokat is, három [204] különböző számítást véve alapul. A szöveg először a *mana sukultu* („lemért és megmért") mértékegység szerint sorolja fel a csillagok egymástól való távolságát. Ez a mértékegység a párolgó víz súlyát viszonyította az idő múlásához, és lehetővé tette két csillag távolságának idő-mértékegységben történő meghatározását.

A második oszlopban a távolságokat az égbolt fokbeosztása szerint adták meg. A teljes napot (a nappalt és az éjjelt) tizenkét kettős órára osztották. Az égboltot 360 fokos teljes körnek tekintették, s így egy *beru*, vagy „kettős óra" az égbolt 30 fokának felelt meg. Ezáltal a földi idő múlása mértékként szolgált a felsorolt égitestek közötti távolságok fokokban való megadásához.

A harmadik eljárás a *beru ina same* („az égi hosszúság"). F. Thureau-Dangin *(Distances entre Etoiles Fixes* [Az állócsillagok közötti távolságok]) rámutat arra, hogy míg az első két számítási eljárás más jelenségekhez viszonyít, s így relatív, a harmadik számítási mód abszolút méréseket eredményez. Más kutatókkal együtt ő is úgy véli, hogy az „égi *beru"* 10 692 méternek felel meg. A huszonhat csillag közötti „égi távolság" összege 655 200 „az égen kitűzött *beru".*

Az a tény, hogy a csillagok közötti távolság kiszámítására három különböző eljárást dolgoztak ki, arra utal, hogy nagy jelentőséget tulajdonítottak a dolognak. Ám Sumer országának lakói közül kinek volt valójában szüksége e tudásra, és közülük kik tudták volna valójában kidolgozni és alkalmazni a szükséges számítási eljárásokat? Az egyetlen Iehetséges válasz: e tudásra és e pontos számításokra csakis a nefilimeknek lehetett szüksége.

Ők voltak azok, akik képesek voltak az űrutazásra, akik felkeresték a Földet egy másik bolygóról, s akik szabadon közlekedtek az űrben; csakis ők lehettek azok, akik az emberi civilizáció hajnalán rendelkeztek azokkal a csillagászati ismeretekkel, melyek évezredek során alakultak ki, és azokkal a kifinomult eljárásokkal, matematikai számításokkal és fogalmakkal, melyek elengedhetetlenek a fejlett csillagászathoz, és csakis ők lehettek azok, akik megtanították az írnokokat, hogy gondosan lemásolják és megörökítsék az agyagtáblákon az égi távolságokat, a csillagok rendjét, a csillagképeket, a napfelkelték és napnyugták időpontját, a bonyolult Nap-Föld-Hold naptárat, illetve a Földre és az égre vonatkozó fontos ismereteiket. [205]

Elképzelhető-e, hogy a mezopotámiai csillagászok, akiket a nefilimek irányítottak, ne ismerték volna a Szaturnusz után következő bolygókat? Elképzelhető, hogy ne tudtak volna az Uránuszról, a Neptunuszról és a Plutóról? Kevesebbet tudtak volna a naprendszerről, mint a távoli csillagokról, azok rendjéről s egymástól való távolságairól?

Az ókor csillagászati ismeretei több száz ékírásos agyagtáblán maradtak ránk, melyek részletesen felsorolják az égitesteket, azok rendjét, illetve a hozzájuk társított isteneket, a hónapok, az országok vagy a csillagképek szerint. Az egyik listát, melyet Ernst F. Weidner elemzett (*Handbuch der Babylonischen Astronomie* [A babilóni csillagtudomány kézikönyve]) a kutatók „Nagy Csillaglistának" nevezték el. Öt oszlopban több tucat égitestet sorol fel, egymáshoz, illetve a hónapokhoz, az országokhoz és az istenekhez való viszonyuk alapján. Egy másik szöveg a zodiákus csillagképek szerint sorolja fel a fontosabb csillagokat. A B.M.86378 számú agyagtábla hetvenegy égitestet sorol fel az égbolton elfoglalt helyük szerint.

Nem csekély azon kutatók száma, akik olykor meghökkentő és zavarba ejtő megoldásokat javasoltak abbéli igyekezetükben, hogy az ékírásos szövegek sokaságát értelmezzék és, főleg, hogy azonosítsák saját naprendszerünk bolygóit. Ma már tudjuk, hogy sikertelenségük legfőbb oka abban rejlik, hogy egy alapvetően helytelen feltételezésből indultak ki: abból, hogy a sumerek és az utánuk következő ókori népek nem tudták, hogy a naprendszer heliocentrikus, hogy a Föld csupán egyike a számos bolygónak s hogy a Szaturnuszon túl is keringenek bolygók.

Mivel elvetették még a lehetőségét is annak, hogy a csillaglistákban előforduló nevek némelyike a Földre vonatkozhat, s mivel a többi nevet és jelzőt csakis és kizárólag ahhoz az öt bolygóhoz kapcsolták, melyeket szerintük a sumerek ismerhettek, e kutatók egymásnak is ellentmondó következtetésekre jutottak. Néhány kutató úgy vélte, hogy a keletkezett zavar nem is az ő hibája, hanem a káldeusoké, akik számunkra ismeretlen okokból összevissza cserélgették az öt „ismert" bolygó nevét.

A sumerek valamennyi égitestet (bolygókat, csillagokat és csillagképeket egyaránt) a MUL szóval illették („ami a magasban ragyog"). Az asszírok és a babilóniak által használt akkád *kakkab* kifejezés ugyancsak általános fogalom az égitestekre. Ez a fajta szóhasználat további [206] bonyodalmakhoz vezetett és csalódást okozott azoknak a kutatóknak, akik az ókori csillagászati szövegek megfejtésén fáradoztak. Azok a *mul*ok, melyeket LU.BADnak neveztek, nyilvánvalóan naprendszerünk bolygóit jelölték.

Mivel a görögök „vándorló"-nak hívták a bolygókat, a kutatók „vándorló juhok"-nak fordították a LU.BAD kifejezést: LU: „azok, akiket terelnek", és BAD: „magas és messzi". Ám fentebb már rámutattunk arra, hogy a sumerek pontosan ismerték a naprendszert és így a *bad* szó másik jelentése: „az ősi", „az alap", „az, ahol a halál van" - különös jelentőséget kap.

Ezek kifejezések a Naphoz illő jelzők, s ebből következik, hogy a sumerek a *lubad* kifejezést nem „vándorló juhok" értelemben használták, hanem olyan „juhokat" jelöltek, amelyeket a Nap „terel", vagyis naprendszerünk bolygóit.

A különböző *lubad*ok pontos és egymáshoz viszonyított helyzetét számtalan mezopotámiai csillagászati szövegben rögzítették. Utalás történik azokra a bolygókra, amelyek „fent" láthatóak, és azokra is, amelyek „lent" helyezkednek el; Kugler ebből arra következtetett, hogy a viszonyítási pont csakis a Föld lehetett.

A bolygókat leggyakrabban a MUL.MULt taglaló csillagászati szövegekben említik; ez a kifejezés sok fejtörést okozott a kutatóknak. Jobb megoldás híján a *mulmul* szót a Fiastyúk csillagaival azonosították, vagyis a Bika csillagképében levő csillaghalmazzal, melyen i. e. 2200 körül keresztülhaladt a tavaszpont (legalábbis Babilónból szemlélve). A mezopotámiai ékírásos szövegek gyakran utalnak arra, hogy a *mulmul* magába foglalt hét LU.MASt, a „hét ismerős vándorlót", és a kutatók feltételezték, hogy ezek a Fiastyúk legfényesebb, szabad szemmel is kivehető csillagai lehetnek. E csillagképben azonban, a csoportosítástól függően, hat vagy kilenc fényesen ragyogó csillag található, de semmiképpen sem hét - ez ugyan megoldatlan problémát jelentett, de félresöpörték, mivel a *mulmul* jelentésére jobb megoldás nem adódott.

Sternkunde und Sterndienst in Babel [Csillagtudomány és csillaghit Bábelben] című tanulmányában Franz Kugler, ha mégoly vonakodva is, de elfogadta ezt a megoldást; később azonban maga is meglepődött, amikor kiderült, hogy a mezopotámiai szövegekben a *mulmul* nem csupán a [207] „vándorlókra", azaz a bolygókra

vonatkozott, hanem a Napra és a Holdra is, hiszen ez teljesen ellentmondott a Fiastyúk-elméletnek. Kugler később olyan szövegekre bukkant, melyekben ez állt: „*mulmul ul-su* 12", „a *mulmul* 12-ből álló övezet", melyből tíz alkotott egy csoportot.

Véleményünk szerint a *mulmul* kifejezés a naprendszerre vonatkoztatható, és az ismétlő formula (MUL.MUL) használata a csoport egészére utal, vagyis arra az „égitestre, amely az összes égitestet magába foglalja".

Charles Virolleaud átírásában ismerjük a K.3558 számú mezopotámiai ékírásos szöveget, amely a *mulmul* vagy *kakkabu/kakkabu* csoport tagjait írja le. A szöveg utolsó sora teljesen egyértelmű:

> *Kakkabu/kakkabu.*
> Égitesteinek száma tizenkettő.
> Égitesteinek állomása tizenkettő.
> A Hold teljes hónapjainak száma tizenkettő.

A szöveg semmi kétséget nem hagy afelől, hogy a *mulmul,* a mi naprendszerünk *tizenkét* tagból áll. Ne lepődjünk meg, hiszen a káldeusok három „útjához" és a harminchat égitesthez fűzött magyarázatában a görög Diodórosz megemlíti, hogy „az égi istenek közül tizenketten birtokolták a főhatalmat; s a káldeusok ezek mindegyikéhez hozzárendelnek egy-egy hónapot, illetve az állatöv egy-egy csillagképét."

Ernst Weidner *(Der Tierkreis und die Wege am Himmel* [Az állatöv és az égi út]) arra is felhívta a figyelmet, hogy az ékírásos szövegekben Anu Utján és az állatöv tizenkét csillagképén kívül a tizenkét égitestből - a Nap, a Hold és tíz másik égitestből - álló „Nap Útját" is említik. Az ún. TE tábla 20. sora szerint *"naphar 12 seremes ha.la sa kakkab.lu sa Szín u Samas ina libbi ittikú"*, vagyis „összesen 12 tagú, ahová a Nap s a Hold tartozik, ahol a bolygók keringenek".

Így válik érthetővé a *tizenkettes* szám jelentősége az ókori világban. A sumer főistenek s az utánuk következő olimposzi istenek száma pontosan tizenkettő: a fiatalabb istenek csak akkor válhattak e kör tagjaivá, ha valamelyik idősebb isten visszavonult; ha üresedés támadt, a hiányt azonnal be kellett tölteni, hogy az isteni tizenkettes szám ne sérüljön. A [208] legfőbb égi kör, a Nap útja adta az alapmintát, amely szerint a többi égi övezetet is tizenkét részre osztották, illetve tizenkét fő égitestet rendeltek hozzá. Ennek megfelelően az év tizenkét hónapból állt, a nap pedig tizenkét kettős órából. Minden egyes sumer egységhez tizenkét égitestet soroltak, a jószerencsét biztosítandó.

Számos kutató, így S. Langdon is *(Babylonian Menologies and the Semitic Calender* [Babilóni naptárak és a sémi naptár]) arra a következtetésre jutott, hogy az év tizenkét hónapra való osztása kezdettől fogva a tizenkét Nagy Istenhez kötődött. Fritz Hommel *(Die Astronomie der alten Chaldäer* [Az ókori káldeusok csillagtudománya]) s nyomában mások is rámutattak arra, hogy a tizenkét hónap szorosan összefüggött a tizenkét zodiákus csillagképpel, s arra is, hogy mindkettő a tizenkét fő égitestből eredeztethető. *Lexicologie Sumerienne* [Sumer lexikológia] című könyvében Charles F. Jean egy olyan sumer listát idéz, melyben az állatöv tizenkét csillagképét a mi Naprendszerünk tizenkét tagjával azonosították.

E huszonnégy jel megtalálható a Szúza királya által felállított határkövön, melyen az égitestek láthatóak: az állatöv tizenkét csillagképe és azok a szimbólumok, melyek a naprendszer tizenkét tagját: Mezopotámia, majd a későbbi hurri, hettita, görög és más ókori pantheon tizenkét asztrális istenét jelképezik (98. ábra).

Annak ellenére, hogy számrendszerünk alapja a tizes szám, a tizenkettes szám a sumerek eltűnése után is hosszú ideig meghatározta és áthatotta az égi és isteni dolgokat: a tizenkét görög titán, a tizenkét zsidó törzs, a zsidó főpap melldíszének tizenkét ékköve, s a tizenkettes szám jelentőségét tükrözi Jézus tizenkét tanítványa is. [209]

98. ábra

Honnét származik e nagyhatalmú, meghatározó szám, a *tizenkettő*? Az égből.

A naprendszer, a *mulmul*, az általunk is ismert bolygókon kívül magába foglalta Anu bolygóját is, azt a bolygót, melynek jele - egy fényesen ragyogó égitest - a sumer szövegekben Anu istent jelölte. Az egyik csillagászati szöveg szerint "a Legfelső Jogar *kakkab*ja egyike a *mulmul* juhainak". S mikor Marduk magához ragadta a főhatalmat, letaszította Anut és elfoglalta helyét, a babilóniak ezt mondták: "Marduk bolygója megjelent a *mulmul*ban".

Amikor az embereket megismertették a Föld és az égbolt valós természetével, a nefilimek beszámoltak a Szaturnuszon túl keringő bolygókról is, s mind közül a legfontosabbról, ahonnét maguk is származtak:

A TIZENKETTEDIK BOLYGÓRÓL.

HETEDIK FEJEZET

A Teremtés-eposz

Azok a jelek, jelképek, amelyek naprendszerünkhöz tartozó égitesteket jelölnek, a legkorábbi pecséthengereken általában istenalakok vagy emberi alakok fölött helyezkednek el.

Egy, az i. e. III. évezredből származó akkád pecséthengeren, amely a berlini Vorderasiatisches Museumban található (leltári száma VA/243), az égitestek nem a megszokott módon jelennek meg. Az égitesteket nem külön-külön jelenítették meg, hanem hét gömbként, amelyek egy nagyobb, sugaras csillagot vesznek körbe. Ez kétségkívül a sumerek által ismert naprendszer ábrázolása: egy *tizenkét* égitestből álló rendszer (99. ábra).

99. ábra

A Naprendszert nagyon vázlatosan egy egyenes tengely mentén sorakozó bolygók halmazaként ábrázolják, melyben az egyes bolygók távolsága a Naptól egyre nő. Ám ha a bolygókat nem egy vonalban, hanem *körben* jelenítenénk meg (kezdve a Merkúrral, a legközelebbi bolygóval, s folytatva a Vénusszal, a Földdel, stb.), akkor a 100. ábrán látható rajzot [211] kapnánk. (Valamennyi ábra vázlatos és nem mértékarányos; a soron következő ábrákon látható bolygók keringési pályáját az egyszerűség kedvéért körnek, s nem ellipszisnek vettük.)

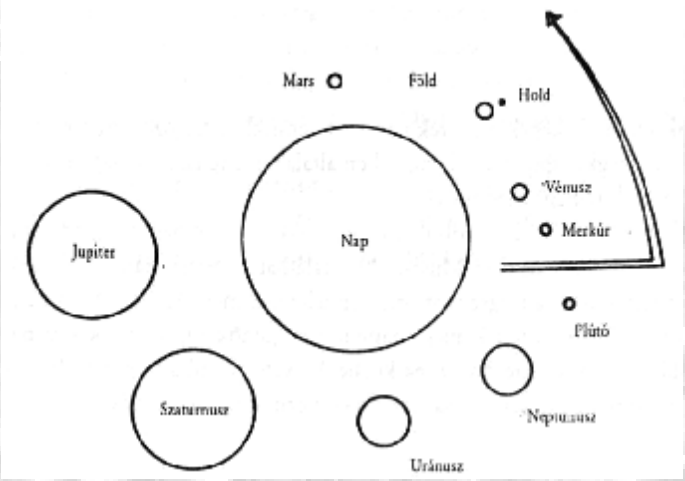

100. ábra

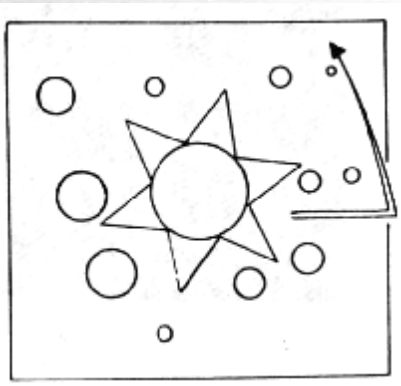

101. ábra

Ha újabb pillantást vetünk a VA/243-as számú pecséthengeren látható részlet nagyítására, azt találjuk, hogy a csillag körül csoportosuló "pontok" valójában olyan gömbök, melyek nagysága és sorrendje megfelel a 100. ábrán bemutatott naprendszer-ábrázolásnak. A kisméretű [212] Merkúrt a valamivel nagyobb Vénusz követi, ezután jön a hasonló nagyságú Föld, melyet a Hold kísér. Az óramutató járásával ellentétes irányba haladva, ezután következik a Mars, melyet - helyesen - a Földnél kisebbnek, de a Holdnál vagy a Merkúrnál nagyobbnak ábrázoltak (101. ábra)

Ez az ókori ábrázolás egy számunkra ismeretlen bolygót is mutat, amely ugyan nagyobb, mint a Föld, ám lényegesen kisebb, mint a Jupiter vagy a Szaturnusz, amelyek utána következnek. Valamivel távolabb megtaláljuk az Uránuszt és a Neptunuszt. Végül a kicsinyke Plutó is feltűnik, ám nem ott, ahol napjainkban lenni szokott, a Neptunusz után, hanem a Szaturnusz és az Uránusz között.

Mivel a Holdat is égitestnek ábrázolták, a sumer ábrázolás tökéletesen megjeleníti valamennyi ismert bolygót, sőt - a Plutó kivételével - a helyes sorrendben és méretarányosan tünteti fel azokat.

E 4500 éves ábrázolás szerint azonban létezett egy további bolygó a Mars és a Jupiter között. Ez, mint a továbbiakban látni fogjuk, nem más, mint a Tizenkettedik Bolygó, a nefilimek otthona.

Ha ezt a sumer égi térképet két évszázaddal korábban fedezik fel, az akkori csillagászok a sumereket tudatlannak tartották volna, hogy a Szaturnuszon túl más bolygókat feltételeznek. Azóta persze fény derült az Uránusz, a Neptunusz és a Plutó jelenlétére. Felmerül a kérdés, hogy a sumerek vajon csak ráéreztek-e erre a tényre, vagy a nefilimektől tudták meg, hogy a Hold is a Naprendszer része, hogy a Plutó a Szaturnusz közelében helyezkedik el, és hogy a Mars és a Jupiter között egy Tizenkettedik Bolygó is található?

A réges-régi elméletet, miszerint a Hold nem más, mint egy „megfagyott golflabda", csak azután vetették el, miután az amerikai Apollo-program keretében többször is leszálltak a Holdon. A legtöbb feltételezés szerint a Hold nem más, mint afféle anyaghalmaz, amely akkor szakadt ki a Földből, amikor az még izzó és képlékeny állapotban volt. Ha nem csapódik a Holdnak milliárdnyi meteorit, melyek krátereket hagytak a Hold felszínén, akkor jellegtelen, élettelen és történelem-nélküli anyaghalmaz marad, amely megszilárdult s az idők végezetéig követi a Földet.

Az ember nélküli űrszondák megfigyelései azonban megkérdőjelezték e régóta elfogadott nézetet. Kiderült ugyanis, hogy a Hold kémiai és ásványi összetétele igencsak eltér a Földétől s ezáltal kétségessé vált az [213] „elszakadás"-elmélet. Az amerikai űrhajósok által a Holdon végrehajtott kísérletek, illetve az általuk visszahozott talaj- és kőzetminták egyértelműen bebizonyították, hogy a Hold, amely jelenleg puszta és kietlen, valaha „élő bolygó" volt. A Földhöz hasonlóan, a Hold is réteges szerkezetű s ez arra utal, hogy eredetileg olvadt halmazállapotú volt, majd megszilárdult. A Földhöz hasonlóan hőt termelt, ám míg a Föld hője azokból a radioaktív anyagokból származik,

melyek hatalmas nyomás alatt „főnek" a Föld belsejében, addig a Hold hője, minden valószínűség szerint, a felszínéhez közel fekvő radioaktív rétegekből származik. Ezeknek az anyagoknak a nagy fajsúlya azonban kizárja azt a lehetőséget, hogy maguktól kerültek oda. Akkor mégis hogyan kerültek a Hold felszínének közelébe?

A Hold gravitációs mezője szabálytalan, mintha a nehéz fajsúlyú anyagok, mint például a vas, hatalmas tömbjei nem egyenletesen süllyedtek volna a mag felé, hanem szétszóródtak volna. Felmerül a kérdés, hogy milyen erők vagy milyen folyamat által? A Hold ősi kőzetei magnetizálódtak. Arra nézve is rendelkezünk bizonyítékokkal, hogy a mágneses terek megváltoztak vagy éppenséggel megfordultak. A kérdés csupán az, hogy ez egy ismeretlen belső folyamat, vagy egy meghatározhatatlan külső behatás eredménye?

Az Apollo 16 űrhajó legénysége a Holdon olyan kőzetmintákat gyűjtött, melyek egy tömör kőzet széttöredezése után extrém és hirtelen hőhatás hatására ismét összeforradt anyagból származnak (ez az ún. breccsa). Mikor és hogyan töredezett szét e kőzet és mikor forradt ismét össze? A Hold felszínén talált anyagok gazdagok a ritka radioaktív káliumban és foszforban, olyan anyagokban, amelyek a Földön a mélyben rejtőznek.

A fent vázolt kutatási eredmények alapján a természettudósok úgy vélik, hogy a Föld és a Hold nagyjából egy időben keletkezett égitestek, melyek hasonló elemekből állnak. Az amerikai Nemzeti Repülési és Űrkutatási Hatóság (National Aeronautics and Space Administration - NASA) kutatói szerint a Hold „normálisan" fejlődött élete első 500 millió évében. Majd (mint ezt egy, a *The New York Times* hasábjain megjelent cikkből megtudhatjuk) [214] 4 milliárd évvel ezelőtt bekövetkezett az a kataklizmatikus korszak, amikor város vagy kisebb ország nagyságú égitestek csapódtak a Holdba, kialakítva annak hatalmas medencéit és feltornyosuló hegyeit.

Az ütközés által hátrahagyott nagymennyiségű radioaktív anyag felforrósította a felszín alatti kőzetet s hatalmas mennyiségeket megolvasztott, aminek következtében valóságos lávatengerek törtek fel a felszíni repedéseken át.

Az Apollo 15 a Ciolkovszkij kráterben olyan sziklagörgetegre bukkant, amely hatszor nagyobb, mint a Föld bármely sziklagörgetege. Az Apollo 16 legénysége azt is megfigyelte, hogy az az ütközés, amely létrehozta a Nektár-tengert, mintegy ezer mérföldes körzetben hagyott hátra törmeléket.

Az Apollo 17 olyan szakadék közelében szállt le, amely nyolcszor nagyobb bármely földi szakadéknál, s ez arra utal, hogy olyan „holdrengés" következtében alakult ki, amely nyolcszorta erősebb volt bármely, a Föld történetében eddig ismert földrengésnél.

E kozmikus eseményt követő mozgások még 800 millió évig folytatódtak, s így a Hold összetétele és felszíne mintegy 3,2 milliárd évvel ezelőtt nyerte el végső, szilárd formáját.

A sumerek tehát helyesen ábrázolták a Holdat önálló égitestként. S mint az alábbiakban látni fogjuk, fennmaradtak olyan ékírásos szövegek, amelyekben pontos leírást és magyarázatot kapunk arról a kozmikus katasztrófáról, amelyre a NASA szakértői is utalnak.

A Plutót gyakran nevezik „talányosnak". Míg a többi bolygó keringési pályája alig-alig tér el egy tökéletes körtől, addig a Plutó eltérése („excentricitása") oly mértékű, hogy ez a bolygó rendelkezik a legelnyújtottabb és leginkább ellipszis alakú keringési pályával. Míg a többi bolygó többé-kevésbé ugyanabban a síkban kering a Nap körül, a Plutó pályasíkja 17 egész fokkal elhajlik. Keringési pályájának e két szokatlan vonása miatt a Plutó az egyetlen bolygó, amely keresztezi egy másik bolygó - a Neptunusz - pályáját.

Méretét tekintve a Plutó a hold kategóriába sorolható: 3600 mérföldes átmérőjével alig nagyobb, mint a Triton, a Neptunusz egyik holdja, [215] vagy a Titán, a Szaturnusz tíz holdjának egyike. Rendhagyó tulajdonságai miatt már arra is gondoltak, hogy a Plutó „rossz helyen van" - égi pályafutását talán holdként kezdte, majd később valahogy elszabadult s önálló keringésbe kezdett a Nap körül.

Mint látni fogjuk, a sumer szövegek szerint pontosan ez történt.

És ezzel elérkeztünk az ősi égi eseményekre keresett magyarázat lényegéhez: a Tizenkettedik Bolygó létezéséhez. Bármennyire is meglepő, a csillagászok már régóta sejtették egy ilyen bolygó egykori létezését a Mars és a Jupiter között.

A XVIII. század vége felé, jóval a Neptunusz felfedezése előtt, több csillagász is rámutatott arra, hogy „a bolygók távolságát a Naptól bizonyos törvényszerűség uralja". Ez a megfigyelés, amely később Bode-féle törvény néven vált ismertté, meggyőzte a csillagászokat, hogy ott, ahol korábban nem tudtak más bolygó meglétéről, vagyis a Mars és a Jupiter keringési pályája között, mégis kell lennie még egy bolygónak.

E matematikai számítások hatására a csillagászok jóval alaposabban s figyelmesebben kémlelték az eget a kérdéses övezetben, hogy megtalálják a „hiányzó" bolygót. A XIX. század legelső napján a jelzett helyen az olasz csillagász, Giuseppe Piazzi egy aprócska, 485 mérföld átmérőjű bolygót (ú. n. planetoidát - *A szerk.)* fedezett fel, melyet Ceresnek nevezett el. 1804-re az ott talált aszteroidák („kisbolygók") száma négyre emelkedett, s azóta mintegy háromezer, a Nap körül keringő aszteroidát számoltak össze a kisbolygó-övezetnek nevezett térségben. Ezek kétségkívül egy olyan bolygó törmelékei, maradványai, amely darabokra tört. Orosz csillagászok Phaethónnak, „harci szekér" keresztelték el.

Annak ellenére, hogy a csillagászok szerint ez a bolygó valóban létezett, mind ez ideig nem tudtak magyarázatot adni eltűnésére. Felrobbant volna? Ebben az esetben a darabjai szétszóródtak volna, s nem maradtak volna egyetlen övezetben. Ha a hiányzó bolygó valóban valamiféle ütközés következtében tört darabokra, hová lett az az égitest, amelyik az ütközést okozta? Szintén összetört volna? A Nap körül keringő törmelék tömege egyetlen bolygót sem tesz ki, nemhogy kettőt. S ha az aszteroidák valóban két bolygó maradványaiból keletkeztek, őrizniük kellene a két bolygó tengely körüli forgását. Ám valamennyi aszteroida egyazon [216] irányban forog, ami arra utal, hogy egyetlen égitestből származnak. Hogyan tört darabokra a hiányzó bolygó, és mi okozta a katasztrófát?

A válasz az ókorból hagyományozódott ránk.

*

Mintegy száz évvel ezelőtt a Mezopotámiában talált ékírásos szövegek megfejtése ahhoz a felismeréshez vezetett, hogy olyan szövegek is léteztek, amelyek nem csupán párhuzamba állíthatóak a Szentírással, hanem bizonyos részeit *megelőzik* Eberhard Schräder 1872-ben megjelent műve (*Die Keilschriften und das alte Testament* [Az ékírásos szövegek és az Ószövetség]) valóságos lavinát indított el: heves vita bontakozott ki, s mintegy ötven éven keresztül egymást követték az e tárgyban írt könyvek, cikkek és vitairatok. Feltételezhető-e valamiféle korai kapcsolat Babilón és a Biblia között?

Az Assur-bán-apli ninivei könyvtárában talált ékírásos szövegek között olyan agyagtáblák is voltak, melyek a Teremtés történetét örökítették meg, és sokban hasonlítottak a bibliai elbeszéléshez. Az eltört táblákat először George Smith illesztette össze s publikálta 1876-ban *(The Chaldean Genesis* [A káldeus teremtés-történet]); a szöveg egyértelműen bizonyította, hogy valóban létezett egy akkád, óbabilóni dialektusban írt szöveg, amely elbeszélte, hogy egy bizonyos isten miképpen teremtette az eget és a Földet, s mindazt, ami a Földön található, beleértve az embert is.

Számtalan tanulmányban hasonlították össze e mezopotámiai szöveget a bibliai elbeszéléssel. A babilóni isten munkája, ha nem is tartott hat „napig", hat táblán lett megörökítve. A bibliai Isten a hetedik napon megpihent; a mezopotámiai eposz hetedik tábláján a babilóni istenség s művének dicséretét olvashatjuk. L W. King *The Seven Tablets of Creation* [A Teremtés hét táblája] címet adta mértékadó szövegkiadásának.

A Teremtés-eposz néven ismertté vált szöveget annak kezdő szavai után az ókorban *Enúma elis* („Amikor fönn") néven ismerték. A bibliai teremtés története az Ég s a Föld megteremtésével kezdődik; a mezopotámiai elbeszélés azonban valódi kozmogónia, hiszen a teremtés előtti eseményekről is megemlékezik, és az idők kezdetéhez visz vissza bennünket: [217]

Emma elis la nabu samanu
Amikor fönn: az égnek nem volt még neve,
Saplitu ammatum suma la zakrat
alant a föld: nem hívták néven.

Ekkor történt, hogy a két ős-égitest égi „isteneket" hozott a világra. S ahogy nőtt az égi lények száma, egyre hatalmasabb zajt csaptak, ami megzavarta az ősapa nyugalmát. Hűséges hírnöke arra buzdította, hogy kemény kézzel fegyelmezze meg a fiatalabb isteneket, ám azok összeszövetkeztek ellene s megfosztották teremtő erejétől. Az ősanya bosszút forralt. Az az isten, aki az ősapa elleni lázadást vezette, a következő javaslattal állt elő: fiatal fiát hívják meg az Istenek Gyűlésébe és adják át neki a főhatalmat, hogy ezáltal egyedül küzdjön meg azzal a „szörnnyel", amivé anyjuk vált.

Miután megkapta a főhatalmat, a fiatal isten - a babilóni változat szerint Marduk - megküzdött a szörnnyel; hosszú viaskodás után legyőzte és kettéhasította. Egyik feléből teremtette az eget, a másikból a Földet.

Ezt követően kijelölte az ég rendjét, s rögzítette minden egyes égi isten állandó helyét. A Földön megteremtette a hegyeket, a folyókat és a tengereket, kialakította az évszakok rendjét, majd megteremtette az embert. Babilón és égbetornyosuló temploma voltaképp nem más, mint az égi „hajlék" földi mása. Az istenek és a halandók is különféle feladatokat kaptak, bizonyos parancsolatokat és szertartásokat be kellett tartaniuk. Az istenek megerősítik Marduk főhatalmát és „ötven címmel" ruházták fel: az enlilség kiváltságaival és számértékével.

Ujabb táblák és táblatöredékek előkerülése és lefordítása után nyilvánvalóvá vált, hogy ez a szöveg nem egyszerűen irodalmi mű, hanem Babilón talán legszentebb történeti-vallási eposza, melyet minden évben felolvastak az újévi szertartás során. Mivel a mű célja Marduk elsőbbségének alátámasztása volt, az eposz babilóni változata őt tette a Teremtéstörténet hősévé. Tudjuk azonban, hogy ez nem mindig volt így. Az eposz babilóni változata nem más, mint egy korábbi sumer történet mesteri átalakítása, hiszen a korábbi sumer előképnek Anu, Enlil és Ninurta voltak a hősei.

Ám bárhogy is hívják ennek az égi drámának a szereplőit, a történet maga a sumer civilizációval egyidős. A kutatók többsége filozófiai [218] műnek tartja: a jó és gonosz közötti örök harc talán legkorábbi változatának, vagy az évszakok kialakulásának, a napszakok megjelenésének, a halál és a feltámadás allegorikus történetének.

De miért is ne lehetne az eposzt szó szerint érteni, s ebben az esetben nem más, mint a sumerek által ismert kozmológiai rend leírása annak megfelelően, ahogy azt a nefilimek megtanították nekik? E merész és újfajta megközelítésben a „Teremtés-eposz" pontosan leírja s megmagyarázza azokat az eseményeket, melyek naprendszerünkben történtek.

Az *Enúma elis* az ős-világegyetemben játszódik. Az égi szereplők egyfelől a teremtők, másfelől a teremtmények. Lássuk tehát az első felvonást:

Amikor fönn: az égnek nem volt még neve,
alant a föld: nem hívták néven.
Apszu, az ős-kezdet, minden
dolgok teremtője-atyja
s Mummu és Tiámat, az ősanya
vizeikkel egybemosódtak.

Nem volt szárazföld se, láp se,
s egyike sem az isteneknek;
név nélkül szunnyadozott a sors is,
betöltetlen várt a végzet -
isteneket nemzettek s szültek.

Az ősi költő-krónikás írónádjának első pár vonása - kilenc rövidke sor - az első agyagtáblán az első sorba ültet minket: felgördül a függöny s kezdetét veszi a legcsodálatosabb történet: naprendszerünk teremtése.

A világűrben az „istenek" - a bolygók - még nem jelentek meg, még nem nyerték el nevüket, s még nincs kijelölt „sorsuk", vagyis keringési pályájuk. Csupán három égitest létezik: AP.SZU („a kezdettől létező"), MUM.MU („a megszületett"), és TIÁMAT („az élet úrnője"). Apszu és Tiámat „vizei" egybemosódnak és a szövegből egyértelműen kiderül, hogy nem azokról a vizekről van szó, melyek a mocsárvidéken csörgedeznek, hanem az ős-vizekről: a világmindenség életadó elemeiről.

Apszu tehát nem más, mint a Nap: „a kezdettől létező". [219]

Hozzá Mummu van a legközelebb. Az eposzból kiderül, hogy Mummu Apszu bizalmasa és hírnöke: ez a leírás jól illik a Merkúrra, arra a kicsiny bolygóra, amely sebesen kering hatalmas ura körül. Az ókori görögök és rómaiak is ugyanilyennek képzelték el Merkúr istenét: az istenek gyorsléptű hírnökének.

Tőlük valamivel távolabb találjuk Tiámatot. Ő volt a „szörnyeteg", melyet Marduk a későbbiek során darabokra tört: a „hiányzó" bolygó. Ám az ős-időkben ő az első Szent Háromságnak a legelső Szűz Anyja. Az a tér, mely közte és Apszu között húzódott, korántsem volt üres: Apszu és Tiámat ős-elemei töltötték ki. E „vizek" „egybemosódtak", s az Apszu és Tiámat közötti térben két égi isten - két bolygó - keletkezett.

Vizeik egybemosódtak...
Isteneket nemzettek és szültek.
Szülték LAHMU istent és LAHAMU istennőt;
s névvel illeték őket.

E két bolygó neve az LHM („háborúzni") gyökből származik. Az ókori népek szerint Mars a háború istene, míg Vénusz a szerelem és a háború istennője is egyben. LAHMU és LAHAMU valóban férfi, illetve női név, s így a két isten, valamint a két bolygó neve - Mars és Vénusz - mind etimológiai, mind mitológiai szempontból helytálló. Csillagászati szempontból is az, hiszen Tiámat, a „hiányzó bolygó", a Mars után következett. A Mars és a Vénusz valóban a Nap (Apszu) és „Tiámat" között található. A sumerek által szerkesztett égi térképen ez pontosan látható (102. és 103. ábra).

Folytatódik a naprendszer teremtése. Lahmu és Lahamu, azaz Mars és Vénusz, már megszülettek, de még

Mielőtt éveik száma megsokasodott
s kijelölt nagyságukat elérték -
Megszületett ANSAR isten és KISAR isten,
kik felülmúlták [nagyságukat].
Nap napra gyűlt, év évre gyűlt,
s kettejük fia, Anu isten - őseinek vetélytársa.
Ansar elsőszülött fia, Anu,
NUDIMMUDot nemzé, saját képmására. [220]

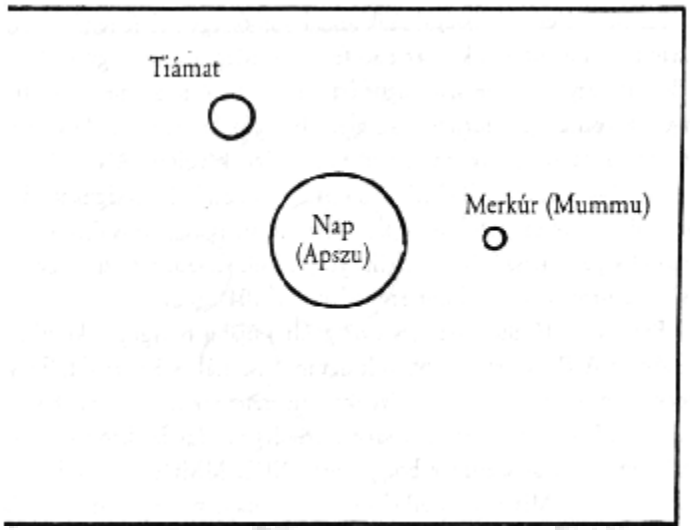

102. ábra. Kezdetben: A Nap, a Merkúr és „Tiámat"

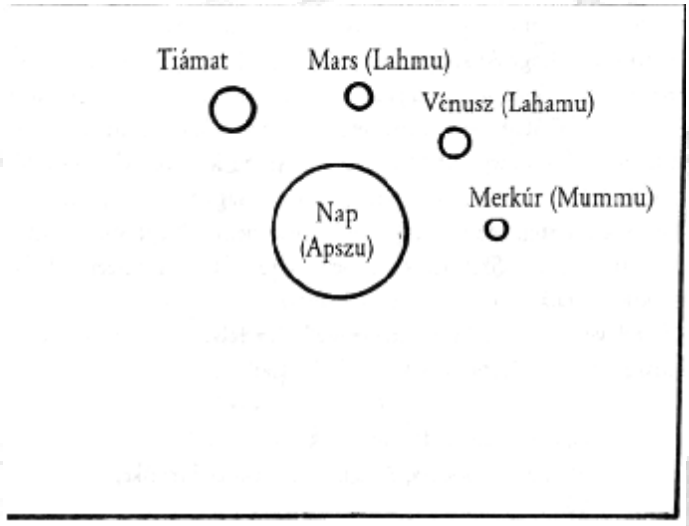

103. ábra. A belső bolygók keletkezése

Az elbeszélés pontosságát csak annak tömörsége múlja felül: szinte a szemünk előtt játszódik le az első felvonás. Megtudjuk, hogy a Mars és a Vénusz egy bizonyos nagyságot értek el, s azt is, hogy még mielőtt elnyerték volna végső formájukat, újabb bolygók keletkeztek. Az első kettő, nevük tanúsága szerint, „fejedelmi" bolygók voltak: AN.SAR („herceg, ki első az egekben") és KI.SAR („első a földön"). Nagyságukat tekintve felülmúlják az első bolygópárt, és rangban is túlszárnyalják őket. E második pár leírása, jelzőik és elhelyezkedésük világossá teszi, hogy csakis a Szaturnuszról és a Jupiterről lehet szó (104. ábra).

Bizonyos idő elteltével („év évre gyűlt") újabb bolygópár keletkezik. Elsőként ANU, amely kisebb volt ugyan Ansarnál és Kisarnál („fiúgyermek"), ám nagyobb az első bolygóknál (méretét tekintve „őseinek vetélytársa"). Majd Anu létrehozza saját ikerbolygóját („saját képmására"). A babilóni változat szerint e bolygó neve NUDIMMUD: a név Éa/Enki egyik jelzője. Méretük és elhelyezkedésük alapján megfelelnek a Naprendszer következő két bolygójának: az Uránusznak és a Neptunusznak.

Még egy bolygóról kell számot adnunk a külső bolygók közül: a Plutóról. A „Teremtés-eposz" leírása szerint Anu „Ansar elsőszülött fia", ami arra utal, hogy Ansarnak (a

Szaturnusznak) másik gyermeke is született. Az eposz később említi is ezt az istent, amikor elbeszéli, Ansar miként küldi el GAGA nevű hírnökét a többi bolygóhoz. Státusát és szerepét tekintve Gaga megfelel Mummunak, Apszu hírnökének, s ez a Merkúr és a Plutó közötti hasonlóságokat idézi. Gaga tehát nem más, mint a Plutó; ám a sumerek égi térképén a Plutó nem a Neptunusz után következett, hanem a Szaturnusz mellett helyezkedett el, hiszen e bolygó „hírnöke" - talán holdja - volt (105. ábra).

Ezzel véget is ér a „Teremtés-eposz" első felvonása: létrejött a naprendszer, amely a Napból és kilenc bolygóból áll:

Nap - *Apszu*, "a kezdettől létező",
Merkúr - *Mummu*, Apszu bizalmasa és hírnöke,
Vénusz - *Lahamu*, "a csaták úrnője",
Mars - *Lahmu*, "a háború istene",
??? - *Tiámat*, „az életet adó szűz",
Jupiter - *Kisar*, „első a földön",
Szaturnusz - *Ansar*, „első az égben", [222]

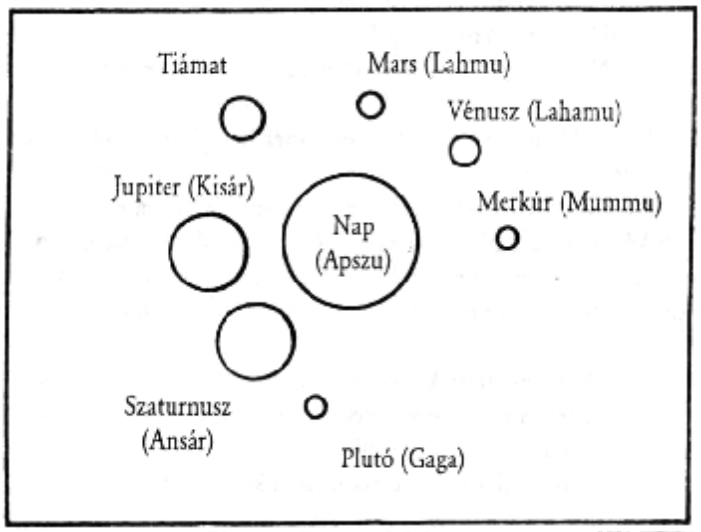

104. ábra. A *sár*ok, a nagybolygók, „hírnökeikkel" együtt keletkeznek

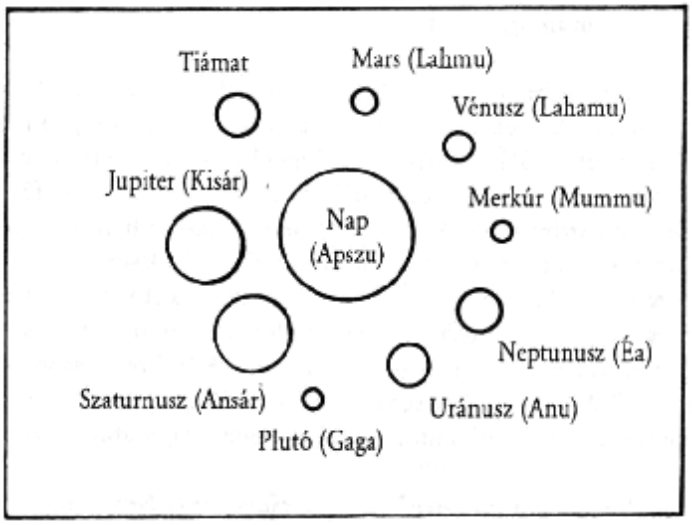

105. ábra. Az utolsó két bolygó keletkezése: egyenlők, s egymás képmásai

Plutó - *Gaga*, Ansar bizalmasa és hírnöke,
Uránusz - *Anu*, „az égi",
Neptunusz - *Nudimmud (Éa)*, "a leleményes teremtő".

Hol van a Hold és a Föld? Még nem jöttek létre: a későbbi kozmikus ütközés eredményei.

A bolygók születésének fenséges drámája után a Teremtés-eposz költője belekezd a második felvonásba, az égi viszály ábrázolásába. A bolygócsalád élete korántsem nyugodt: a bolygók egymás felé vonzódnak, közeledve Tiámat felé és zavarják, veszélyeztetik az ős-égitesteket.

Az isten-testvérek összeszövetkeztek:
háborgatták Tiámatot, fel- s alá rohangáltak.
Zaklatták Tiámat „hasát"
az égi hajlékban való rakoncátlankodásukkal.
Apszu nem csillapíthatta lármájukat;
Tiámat felháborodott
útjaik miatt.
Tetteik utálatosak,
útjaik aggasztóak.

A szöveg nyilvánvalóan a szabálytalan keringési pályákra utal. Az új bolygók „fel s alá rohangáltak": túlságosan is közel kerültek egymáshoz („összeszövetkeztek"); zavarták Tiámat keringési pályáját; szinte súrolták Tiámat „hasát"; „útjaik aggasztóak". S annak ellenére, hogy főleg Tiámatot veszélyeztették, Apszu is „utálatosnak" találta a bolygók útjait. Elhatározza, hogy „elpusztítja, szétzúzza útjaikat". Titokban megtanácskozza a dolgot Mummuval. Ám az istenek kihallgatták „bármit is terveztek egymás között", és felháborodnak az ellenükre szőtt tervektől. Éa az egyetlen, aki nem veszti el az eszét. Tervet sző, mellyel „álmot önt Apszura". A többi égi isten egyetért a tervvel, s Éa „megrajzolja a világmindenség hű térképét" s isteni varázsigét mond a naprendszer ősvizeire.

Mi lehetett az a „varázsige" vagy erő, melyet Éa (a Neptunusz) - az akkori állapotoknak megfelelő legkülső bolygó - fejtett ki, miközben a Nap körül, a legtávolabbi pályán keringett? Saját napkörüli pályája befolyásolta volna a Nap mágneses és radioaktív sugárzását? Vagy talán [224] maga a Neptunusz is kibocsátott valamiféle energiát? Bármi is volt a hatás, az eposz „álom öntésére" hasonlítja, vagyis csillapító hatásnak írja le. Még „Mummu, a hűséges tanácsadó is erőtlen, mozdulni sem bír".

Sámson és Delila bibliai történetéhez hasonlóan a hőst, akit legyűr az álom, könnyen megfosztják erejétől. Éa gyorsan megfosztja Apszut teremtő erejétől. Megkötve a Napból áradó ős-anyagot, Éa/Neptunusz „lecibálta Apszu fejdíszét, lerántotta aura-köpenyét". Apszut legyőzték. Mummu sem mozog már szabadon. „Megkötözték és hátrahagyták", s ettől kezdve élettelen bolygóként keringett ura körül.

Azáltal, hogy a Napot megfosztották teremtő erejétől - más szóval megakadályozták, hogy további energiát és anyagot sugározzon s ezáltal újabb bolygókat teremtsen -, kis időre béke honolt a naprendszerben. Apszu legyőzését az is jelezte, hogy az Apszu jelentése és helyzete megváltozott. Ez a jelző ettől kezdve „Éa hajlékát" jelölte. Újabb bolygókat ezentúl csakis az új Apszu - a „Mélység" - hozhat létre, vagyis a legkülső bolygón túl húzódó tágas világűr.

Mennyi idő telt el, mielőtt az égi békét ismét viszály váltotta fel? Az eposz nem említi. De a történet folytatódik: megkezdődik a harmadik felvonás.

A Sors házában, a Végzet csarnokában,
isten született, az istenek legbölcsebbike.

A Mélység szívében jött világra Marduk.

Új égi „isten", egy új bolygó, csatlakozik a meglévőkhöz. A Mélységben, a távoli világűrben keletkezett, abban az övezetben, ahol a keringési pályát, vagyis a bolygó „sorsát" meghatározzák. A legkülső bolygó, a Neptunusz vonzotta a naprendszerhez: „Éa nemzette". Az új bolygó csodálatos látványt nyújt:

Termete ékes, szemei csillogtak,
tartása fejedelmi, mint a hajdankorban,
az isteneket méltóságban felülmúlta, tündöklőbb az elégnél...
Sudárabb a nagy isteneknél, soraikból kimagaslik,
tagjai fönségesen nőttek, felettébb magas. [225]

A világűrből érkező Marduk valóban „újszülött" bolygó: tüzet okád és sugárzást bocsát ki. „Szájából lángos tűz csapott elő".

Mikor Marduk a többi bolygóhoz közeledett, „azok félelmetes ragyogással borították be", s Marduk fényesen ragyogott: „tíz isten fényessége rajta". Megjelenése elektromos és számos más jellegű kisugárzást keltett a naprendszer többi tagjában. S ebben a szakaszban van egyetlenegy szó, amely igazolja Teremtés-eposz itt vázolt értelmezését: Mardukot *tíz* égitest köszöntötte: a Nap és a kilenc bolygó.

Az elbeszélés Marduk gyors pályáját írja le: először elhalad Éa/Neptunusz mellett, aki „nemzette" és a naprendszerhez vonzotta. Ahogy Marduk közeledik a Neptunuszhoz, utóbbi nehézségi vonzása erősödik. Körré alakítja Marduk pályáját, „s céljainak megfelelővé teszi".

Marduk még meglehetősen képlékeny lehetett. Amikor elhaladt Éa/Neptunusz mellett, Marduk oldala kitüremkedik a nehézségi erő következtében, mintha újabb feje nőtt volna. Ám Marduknak egyetlen része sem szakad ki még ekkor; csak amikor Anu/Uránusz közelébe ért, akkor szakadnak ki belőle azok az anyagdarabok, melyek Marduk négy holdjává váltak: „Nemzé Anu a négy oldalt, s a sereg vezetőjére bízta erejüket". E négy égitest, melyeket „szeleknek" neveztek, gyors pályába kezd Marduk körül: „forgószélként kavarogtak".

Marduk pályája - először a Neptunusz, majd az Uránusz mellett haladt el - arra utal, hogy Marduk nem a naprendszer orbitális irányából érkezett, hanem az ellenkező irányból, s az óramutató járásával megegyező irányba haladt. Az érkező bolygót előbb a hatalmas Ansar/Szaturnusz, majd Kisar/Jupiter roppant erős gravitációs és mágneses ereje ragadta meg. Pályája egyre inkább elhajolt befelé, a naprendszer belső régiója, Tiámat felé (106. ábra).

Marduk közeledése felzaklatja Tiámatot és a belső bolygókat (Mars, Vénusz, Merkúr). „Patakokat teremtett, háborgatta Tiámatot; az istenek nem leltek nyugodalomra, mintha szélvihar űzte volna őket".

Noha a szöveg ezen a helyen hiányos, annyi mégis kivehető, hogy a sebesen közeledő bolygó „belső részeiket megremegtette, szemeik vértől vakultak". Maga Tiámat is „nyugtalanul járkált fel s alá", más szóval a keringési pályájában zavar támadt.

A nagyméretű bolygó nehézségi ereje hamarosan kisebb-nagyobb részeket szakított ki Tiámatból. Tizenegy „szörnyeteget" szült, a holdak „dühödten morgó, acsargó" csoportját, akik „kiváltak" testéből és „Tiámat oldalán lépkedtek". Tiámat fényességgel koszorúzza őket, s ezáltal az istenekhez (a bolygókhoz) válnak hasonlatossá.

Az eposz és egyben a mezopotámiai kozmogónia fontos szereplője Tiámat fő holdja, akit KINGU-nak hívtak: „a hadbaverődött istenek közül az elsőszülött".

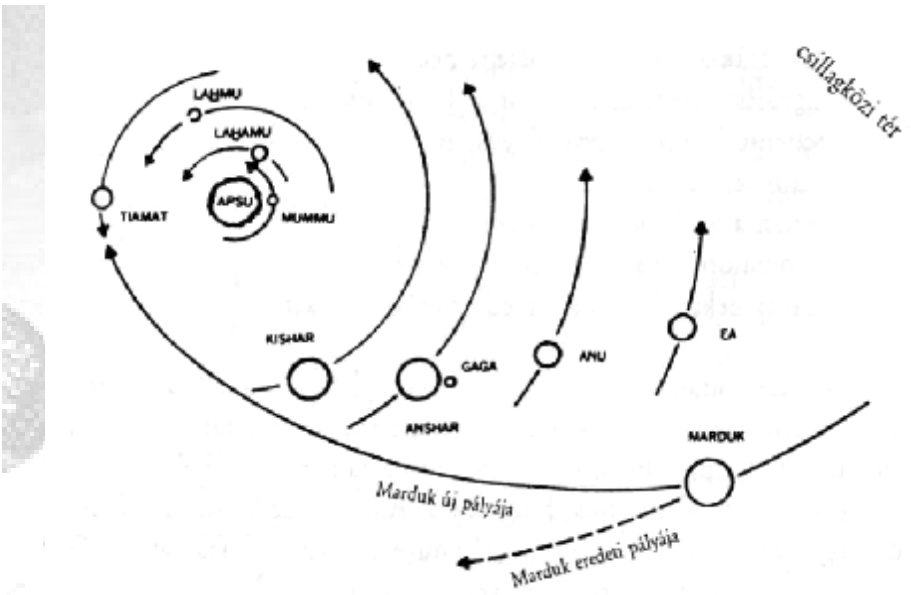

106. ábra

Kingut vezéri rangra emelé:
a seregek élén vonulást, a csapatok irányítását
reábízta.

A gravitációs interferencia hatására Tiámat e nagyméretű holdja elmozdul Marduk felé. A külső bolygók különösen azon háborodtak fel, hogy Kingu sorstáblát, vagyis önálló keringési pályát kapott. Ki ruházta fel Tiámatot azzal a joggal, hogy új bolygókat teremthessen? - tudakolta Éa. Kérdésével Ansarhoz, Szaturnuszhoz fordult. [227]

Mit Tiámat forralt, elismételte neki:
...gyűlést hívott egybe, most is dühtől őrjöng...
rettentő bajvívó fegyverek gyanánt szörny-isteneket nemzett...
szám szerint tizenegyet;
Aztán a hadbaverődött istenek közül
elsőszülöttét, Kingut, vezéri rangra emelé...
átadta neki a sorstáblát, mellére erősíttette azt.

Ansar ezek után azzal a kérdéssel fordul Éához, vállalkozik-e arra, hogy megölje Kingut. Éa válaszát nem ismerjük, mivel a tábla ezen a részen törött, de annyi bizonyos, hogy Éa válasza nem nyerte el Ansar tetszését, mivel azt olvashatjuk, hogy Ansar Anuhoz (az Uránuszhoz) fordul ugyanezzel a kérdéssel: vajon „elindul-e és megküzd Tiámattal"? De Anu „képtelen volt szembeszállni vele és visszafordult".
A felbolydult égi világban a helyzet egyre feszültebb: egyik isten a másik után lép vissza. Senki sem hajlandó megküzdeni az őrjöngő Tiámattal.
Miután elhaladt a Neptunusz és az Uránusz mellett, Marduk már Ansarhoz (Szaturnuszhoz) közeledik és kiterjedt gyűrűihez. Ez adja Ansarnak a ragyogó ötletet: „Ő lészen a mi megbosszulónk; ő, kinek ereje hatalmas; aki rettenthetetlen a harcban: a hős Marduk!" Szaturnusz gyűrűinek közelébe érve („megcsókolta Ansar ajkait"), Marduk így válaszol:

Ha megbosszulom rettegéseidet,
s legyőzöm Tiámatot -

ám előbb hívd össze az istenek valahányát;
s hatalmasabb legyen Sorsom mindnél!

A feltétel egyszerű, de merész: Marduk és „sorsa", vagyis Nap körüli pályája, legyen a legelső az égi istenek között. Ekkor szabadult el Ansar/Szaturnusz holdja, Gaga - a jövendőbeli Plutó - addigi pályájától:

Ansar szóra nyitotta száját
és mondá Gagának, hű bizalmasának:
Menj, indulj máris, Gaga
s amit mondok,
vidd hírül nékik üzenetemet. [228]

Gaga felkeresi a többi istent/bolygót és arra buzdítja őket, hogy „Marduk sorsát kijelöljék". Az eredmény várható volt: az istenek nagyon is hajlottak rá, hogy más számoljon le Tiámattal helyettük. „Marduk a király!" - kiáltották, és buzdították, ne is vesztegesse tovább az időt. „Menj hát, és oltsd ki Tiámat életét!"

S már el is kezdődött a negyedik felvonás, az égi csata.

Az istenek kijelölik Marduk „sorsát": nehézségi erejük együttesen határozza meg Marduk keringési pályáját, amely egyetlenegy irányba vezet: a Tiámattal való „csatához", vagyis a vele való ütközéshez.

Marduk különféle fegyverekkel szereli fel magát. Testét „lobogó lánggal" telítette, „íjat készített..., melyhez nyílvesszőt illesztett..., arcát villámfénybe merítette"; majd „hálót bont ki Tiámat vesztésére". Ez pontos leírása egy gyakran előforduló és megfigyelhető égi jelenségnek: az elektromos kisüléseknek, melyek két bolygó közeledése következtében, azok egymásra gyakorolt nehézségi vonzásából („háló") keletkeznek.

De Marduk legfontosabb fegyverei a holdjai: a négy „szél", mellyel Uránusz akkor ruházta fel, amikor elhaladt mellette: a Déli Szél, az Északi Szél, a Keleti Szél és a Nyugati Szél. A két óriás, Szaturnusz és Jupiter mellett elhaladva, és kitéve hatalmas nehézségi erejüknek, Marduk újabb három holdat „teremtett": ezek a Gonosz Szél, a Forgószél és a Hasonlíthatatlan Szél.

Holdjait „viharszekérként" használva, Marduk „előreküldte a szeleket, melyeket életre hívott, mind a hetet". Az ellenfelek készen állnak a harcra.

Az Úr útnak eredt, Tiámatra kirobban,
arccal fordulva rá, futton fut, hogy elérje...
Az Úr vesébe-látóan pillantott Tiámatra,
szeretője Kingu szívét át- meg átkutatta.

Ám ahogy a bolygók közeledtek egymáshoz, Marduk pályája szabálytalanná vált.

Ahogy rátekint, útja nyugtalan,
útja zaklatott, tettei összegubancolódnak. [229]

Még Marduk holdjai is kezdenek letérni pályájukról:

Amikor az istenek, bátor kísérői,
kik jobbról s balról oldalán haladnak,
megpillantották Kingut, a merészt, tekintetük elhomályosodott.

Talán mégis elkerülik egymást az ellenfelek?

Ám a kocka már el volt vetve, s a két pálya elkerülhetetlenül ütközéshez vezetett. „Tiámat eszeveszett dühhel tajtékzott..., az Ur magasra emelte a zúgó szélvihart, hatalmas fegyverét". S ahogy Marduk egyre közelebb ért, Tiámat „dühe" nőttön-nőtt.

„Varázsigéket" szórt Mardukra - ugyanazokat az égi hullámokat, melyeket Éa korábban Apszu és Mummu ellen alkalmazott. De Marduk egyre közeledett.

Tiámat és Marduk, az istenek legbölcsebbike
egymás ellen rugaszkodtak;
csatára rugaszkodtak egymás ellen,
nagy halállal a kezükben.

Az eposzban pontos leírást olvashatunk a csatáról, melynek lefolyása után keletkezett az ég és a föld.

Az Úr kivetette hálóját, hogy foglyul ejtse őt;
a Gonosz Széllel, a hátul zúgóval, arcul csapta.
Nagyra tátotta száját Tiámat, hogy bekebelezze őt,
ám a Gonosz Szél megtöltötte bensejét,
szétnyílott ajkát össze nem csukhatta.
A zúgó szelek megtöltötték bensejét,
szíve elakadt, hab hörgött ki torkán.
Az Úr tollas nyílvesszejét mellébe lőtte,
átszakította bensejét, szétszaggatta méhét.
Legyőzte Tiámatot, eloltotta életét.

A 107. ábrán láthatjuk a legeredetibb elméletet, amely magyarázatot ad arra az égi rejtélyre, melyet még mindig nem oldottunk meg. Egy hatalmas, üstökösszerű bolygó jelenik meg a még instabil naprendszerben, amely a Napból és kilenc bolygóból

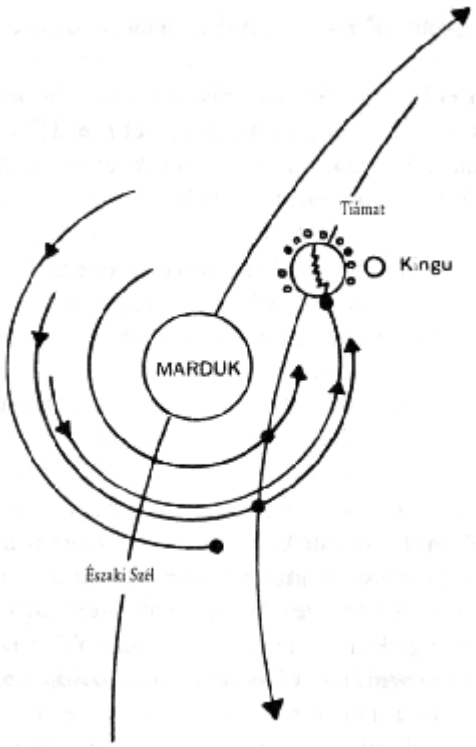

107. ábra. Az égi csata

áll. E bolygó először a Neptunusz mellett halad el; majd sorban keresztezi az Uránusz, a hatalmas Szaturnusz és a Jupiter pályáját, s közben a saját pályája is befelé hajlik, a

naprendszer középpontja felé. Mindemellett még hét holdat is létrehoz. S visszavonhatatlanul ütközési pályára áll Tiámattal, a következő bolygóval.

Ám a két bolygó *nem* ütközött össze: csupán Marduk holdjai ütköztek Tiámattal, nem Marduk maga. A holdak szétszaggatják Tiámatot, széles, mély hasadék keletkezik, s Marduk ebbe lövi nyilát, az „isteni villámot", egy hatalmas elektromos kisülést, amely szikraként ugrott át az energiával feltöltött Mardukról, arról a bolygóról, mely „fényességgel teli". Behatolva Tiámat legbensejébe, e „nyíl" „eloltotta életét", vagyis [231] semlegesítette, „eloltotta" Tiámat saját elektromos és mágneses mezőit és erejét.

Marduk és Tiámat első összecsapása után az utóbbi élettelenül marad a csatamezőn, de a küzdelem végső sorsa még nem dőlt el. Először még le kell számolni Kinguval, Tiámat holdjainak vezetőjével. A tíz másik, kisebb hold sorsa azonnal megpecsételődött:

> Miután megölte Tiámatot, a vezért,
> legyőzte és széjjelszórta seregét.
> Az istenek, kik mellette lépdeltek,
> félelemtől remegtek
> s visszafordultak, hogy megmeneküljenek
> s mentsék életük.

Azonosítható-e vajon ez a „legyőzött és széjjelszórt sereg", a félelemtől remegő, amely „visszafordult", vagyis megfordította irányát?

Ha sikerül azonosítani, naprendszerünk egy másik rejtélyét is megoldjuk: az üstökösök jelenségét. Az üstökösök kisebb-nagyobb anyagdarabok, melyeket gyakran a naprendszer „lázadóinak" is neveznek, mivel látszólag nem engedelmeskednek az általános szabályoknak. A bolygók napkörüli pályája, a Plutó kivételével, szinte teljesen kör alakú; az üstökösök pályája elnyúlt, olyannyira, hogy némelyik több száz vagy akár több ezer évre is eltűnik szemünk elől. A Plutó kivételével a bolygók nagyjából ugyanazon a síkon keringenek a Nap körül, míg az üstökösök eltérő síkokban mozognak. Ám a legszembeötlőbb jelenség, hogy a bolygókkal ellentétben, amelyek az óramutató járásával ellentétes irányban keringenek a Nap körül, az üstökösök gyakran azzal egyezőben.

A csillagászok ez ideig nem tudták megmagyarázni, hogy milyen erők, milyen események következtében jöttek létre az üstökösök és mi állította őket különleges pályájukra. Pedig a válasz egyszerű: Marduk. Ellenkező irányból érkezve, saját keringési síkjában haladva, szétzúzta, széttördelte Tiámat seregét s kisméretű üstökösöket teremtett: majd nehézségi erejével, „hálójával", befogta őket: [232]

> Erős hurokkal hálójához kötözte őket, foglyul ejtette őket...
> Valamennyi démont, mely Tiámat oldalán lépdelt,
> megbilincselte őket, kezeiket megkötözte...
> Szorosan fogta, nem menekülhettek.

A csata után Marduk elveszi Kingutól a sorstáblát (vagyis Kingu önálló keringési pályáját) és saját nyakába köti: immáron Marduk pályája is állandó, szoláris keringési pályává vált. Attól a perctől kezdve Marduk sorsa: hogy újra és újra visszatérjen az égi csata színhelyére.

Miután „legyőzte" Tiámatot, Marduk végighalad az égen, megkerüli a Napot, majd ismét elhalad a többi bolygó mellet: Éa/Neptunusz, „kinek szándékát beteljesítette Marduk", Ansar/Szaturnusz, „kinek dicsőségét szerzett Marduk". Majd új keringési pályáján visszatér győzelmének színhelyéhez, hogy „megerősítse hatalmát a legyőzött istenek", Tiámat és Kingu felett.

Mielőtt még elkezdődne az ötödik felvonás, találunk egy pontot, ahol a mezopotámiai Teremtés-eposz a bibliai Teremtés-történethez kapcsolódik: hiszen csak most érkeztünk el ahhoz a pillanathoz, amikor az Ég és a Föld teremtése megkezdődik.

Miután első teljes napkörüli pályáját befejezte, Marduk „Tiámathoz térült diadallal":

Pihent az Ur, a holttestre nézett
s bölcs gondolat, művészies terv fogant szívében.
Kettévágta Tiámat törzsét, két félre, mint kagylót, osztotta.

Marduk maga ütközik a legyőzött bolygóval, s kettéhasítja Tiámatot, leválasztva „fejét", vagyis felső részét. Majd Marduk egyik holdja, az Északi Szél, nekiütközik a leválasztott résznek. A súlyos ütközés következtében ez a rész - amelyből később a Föld lett -, olyan keringési pályára kerül, ahol korábban bolygó még nem keringett.

Az Úr Tiámat hátsó részére taposott;
csatabárdját fejébe vágta, kegyetlenül ketté hasítá;
üres ereit késsel átalmetszé -
majd a tetemet az Északi Széllel rejtekhelyre vitette. [233]

S ím, megteremtette a Földet!

Az alsó résznek más sorsot szánt: Marduk maga ütközött vele, s darabokra törte (108. ábra):

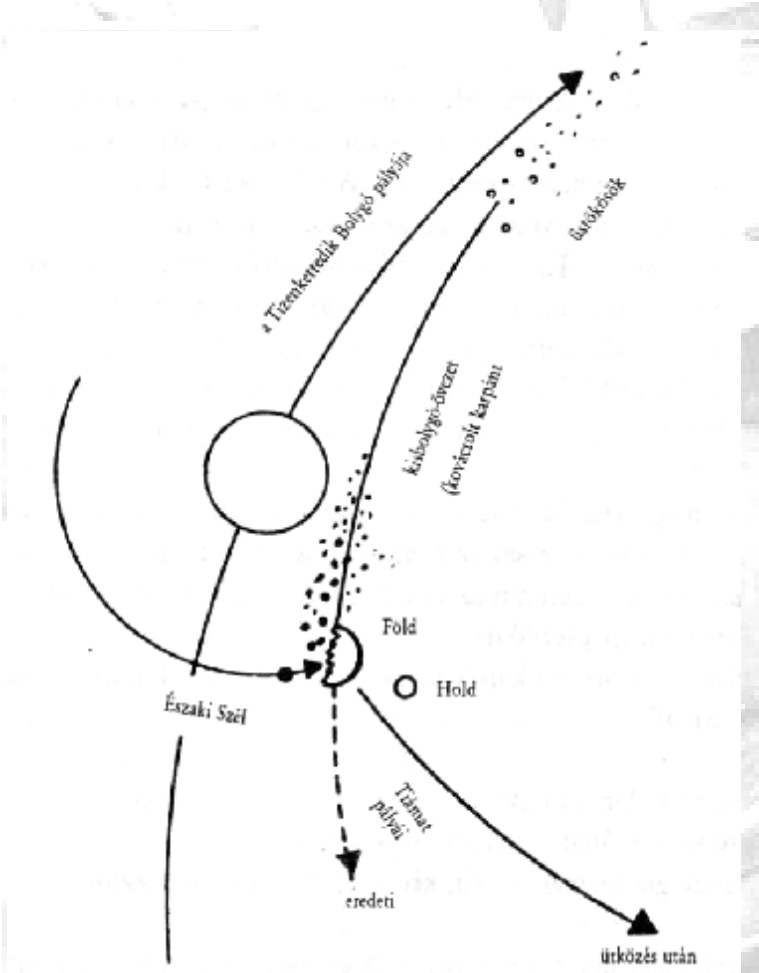

108. ábra. Az égi csata

A [másik] felét rácsként helyezte az égre:
zsilipeket rakott alája, zsilipek mellé őrizőket...
Tiámat farkát meghajlította, karpántként... a Hatalmas Öv.

Ez utóbbi „fél" összetört darabjaiból készült az égi „karpánt", mely rácsként választotta el a belső bolygókat a külsőktől. Egyetlen hatalmas „övként" terjedt ki. Létrejött a kisbolygók övezete. [234]

A csillagászok és a fizikusok már rég rájöttek, hogy bizonyos különbségek mutatkoznak a belső vagy „földi" bolygók (a Merkúr, a Vénusz, a Föld és holdja, valamint a Mars) és a külső bolygók (Jupiter s az azon túl keringő égitestek) között: a két csoportot a kisbolygó-övezet választja el egymástól. A sumer eposzban e jelenség leírását találjuk.

S ezen túlmenően, első ízben kapunk koherens, kozmogóniai s egyben tudományos magyarázatot arra az égi eseményre, amely a „hiányzó bolygó" eltűnéséhez vezetett és amelynek következtében létrejöttek a kisbolygók, az üstökösök, illetve maga a Föld. Miután holdjaival és elektromos kisüléseivel Tiámatot kettéhasította, Marduk egy harmadik holdja Tiámat felső felét új pályára állította: ebből lett a mi bolygónk, a Föld; majd második visszatérése során Marduk maga ütközött Tiámattal, alsó felét darabokra zúzta és a részeket hatalmas égi pántként kifeszítette.

A Teremtés-eposz választ ad valamennyi kérdésünkre, sőt arra is, kapunk, hogy a kontinensek miért csupán az egyik féltekén helyezkednek el, míg a másikat hatalmas mélyedés, a Csendes-óceán medre tölti ki. Tiámat „vizeinek" vissza-visszatérő említése is sokatmondó. Tiámatot Víziszörnynek is nevezték, és ennek fényében aligha meglepő, hogy a Föld, mely Tiámatból hasadt ki, szintén rendelkezik vízzel. Néhány mai tudós szerint a Föld az „Óceán Bolygója", mivel a naprendszer bolygói közül az egyetlen, amely meg lett áldva az életet adó vízzel.

Bármennyire is újszerűnek hatnak ezek a kozmológiai elméletek, az Ószövetség prófétái és bölcsei előtt is ismertek voltak. Ésaiás próféta megemlékezik „az ősidők napjairól", amikor az Örökkévaló ereje „széthasította a Gőgöst, megpörgette a víziszörnyet és megszárította *Tehóm- Rábbá* vizeit". A Zsoltárokban az Örökkévalót Jahvének, a „hajdankor királyának" nevezik: „Te uralkodol a tenger gőgösségén, mikor emelkednek hullámai, te csendesíted le; te összezúztad a víziszörnyet...". Jób felidézi, hogy az Örökkévaló miképpen „sújtott le a Gőgös segítőire", s lenyűgöző csillagászati jártasságáról tesz tanúbizonyságot, miközben dicsőíti az Örökkévalót: [235]

A kovácsolt kupola feszült *Tehóm* helyén,
a Föld függött az űrben...
Ereje megálljt parancsolt a vizeknek,
ereje kettéhasította a Gőgöst;
az Ő szele mérte ki a kovácsolt karpántot;
az Ő keze sújtott le a vonagló sárkányra.

A Biblia-tudósok szerint a héber *Tehóm* ("a vizek mélye") szó a Tiámat szóból eredeztethető; *Tehóm-Rábhá* pedig nem más, mint a „hatalmas Tiámat", és a hajdankor eseményeinek bibliai elbeszélése valójában a sumer kozmológiai eposzokon alapul. E párhuzamok legfontosabbika a bibliai Teremtés Könyvében található: a második mondatban azt olvashatjuk, hogy az Örökkévaló szélfuvallata lebegett a *Tehóm* vizei felett, és azt, hogy az Úr (a babilóni változatban: Marduk) villáma miképpen világította be az űr sötétségét, amikor nekiütközött Tiámatnak és kettéhasította, létrehozva ezáltal a Földet és a *rákia*t (szó szerint: „kovácsolt karpántot"). Ezt az égi övet (melyet eleddig „égboltozatnak" fordítottak) nevezték „égnek".

A Teremtés Könyvében (1: 8) szó szerint az áll, hogy a „kovácsolt karpántot" az Örökkévaló „égnek" *(sámájim)* nevezte. Az akkád szövegek szintúgy kovácsolt karpántnak *(rakkisz)* hívták ezt az égi övezetet, és leírják, Marduk miképpen feszítette ki

Tiámat alsó felét, míg két vége egybe nem kapcsolódott, s egyetlen hatalmas körívet nem alkotott. A sumer szövegekből egyértelműen kiviláglik, hogy ez a bizonyos „ég" azonos a kisbolygó-övezettel, s élesen elkülönül az egek és a világűr általános fogalmaitól.

A mezopotámiai és a bibliai „ég és föld" nem más, mint a Föld és a kisbolygó-övezet, melyek akkor jöttek létre, amikor az Égi Úr feldarabolta Tiámatot.

Miután Marduk kísérője, az Északi Szél új helyet jelölt ki a Földnek, a Föld saját napkörüli keringési pályára állt (ezért váltakoznak az évszakok), és tengely körüli forgást kapott (ezért váltja egymást nappal és éjjel). A mezopotámiai szövegek szerint a Föld megteremtése után Mardukra hárult a feladat, hogy „kijelölje [a Föld] napjainak számát és kimérje a nappal és az éj körzeteit". A Bibliában is ugyanezt találjuk: [236]

> És mondta az Örökkévaló:
> Legyenek fények a kovácsolt égben,
> hogy elválasszák a nappalt az éjjeltől;
> s legyenek égi jelei
> az évszakoknak, a nappaloknak s az éjjeleknek."

A mai kutatók úgy vélik, hogy a Föld eleinte nem volt más, mint tűzet okádó tűzhányókból álló forró bolygó, melynek egét felhők és ködös pára borította. Amikor kezdett lehűlni, a pára vízzé vált, s ekkor keletkeztek a szárazföldek és a tengerek.

Az *Enúma elis* ötödik táblája ugyan nagyon töredékes és erősen rongált, ám ennek ellenére ugyanezt a tudományos magyarázatot tartalmazza. Tiámat „köpete" nem más, mint a feltörő forró láva és a Teremtés-eposzban e jelenség leírása megelőzi az atmoszféra, az óceánok és a kontinensek kialakulásának leírását. Miután összegyűltek a „felhő-vizek", kialakultak az óceánok és kiemelkedtek a Föld „alapjai", vagyis a kontinensek. S miközben „megteremtődött a jeges fagy" - vagyis a bolygó lehűlt -, megjelent az eső és a pára. Mindeközben egyre több „hab hörgött ki [Tiámat] torkán", s rétegesen leülepedve kialakult a földfelszín topográfiája.

A bibliai párhuzam itt is szembeötlő:

> És mondta az Örökkévaló:
> Gyűljenek össze a vizek az egek alatt egy helyre,
> hogy meglássék a száraz.
> És úgy lett.

Nem maradt más hátra, mint a hegyek, völgyek, folyók és patakok megteremtése, hiszen a Föld felszínét immáron óceánok és szárazföldek borították s légkör is övezte. Az *Enúma elis* így folytatja a Teremtés elbeszélését:

> Tiámat fejét [a Földet] helyére helyezte,
> s legott hegyeket emelt.
> A patakokat megnyitotta...
> Szemein át kiengedte a Tigrist s az Eufráteszt.
> Emlőiből formázta a magas hegyeket,
> kutakat ásott, hogy bővizű források folyjanak. [237]

A modern kutatások eredményeivel összhangban a bibliai Teremtés Könyve és a mezopotámiai *Enúma elis* is a földi életformák kialakulását a vizekhez köti, s csak ezután következtek a „nyüzsgő lények" s a repülő madarak, s őket követték az "élő lények a maguk neme szerint: barmok és csúszó-mászók és a föld vadja". Mindezt az Ember megjelenése tetőzte be: a Teremtés végső aktusa.

*

A Föld új égi rendjének kialakításakor Marduk „fölragyogtatta az isteni Holdat... reábízta az éj jelölését, s a hónap napjainak kiszabását".

Ki volt ez az égi isten? A szöveg SES.KI-nek nevezi („a Földet oltalmazó égi isten"). Az eposzban korábban nem találkozunk ilyen nevű bolygóval; ám mégis itt van: „az ő égi szorításán [gravitációs mezején] belül". Kiről van szó: Tiámatról vagy a Földről?

Úgy tűnik, hogy Tiámat és a Föld szerepe felcserélhető, s hogy a Föld nem más, mint Tiámat reinkarnálódása. A Hold nem más, mint a Föld "oltalmazója", s Tiámat pontosan ezzel a névvel illette Kingut, legfontosabb holdját.

A Teremtés-eposz feltűnően hallgat Kinguról, mikor leírja Tiámat „seregének" sorsát, mely legyőzetett és széjjelszóratott, hogy üstökösökként fordított irányban keringjenek a Nap körül. Miután Marduk befejezte első keringését és visszatér a csata színhelyére, külön rendelkezik Kingu sorsáról:

> És bosszút vett Kingun is, ki vezérük volt,
> ledöntötte és összezsugorította;
> DUG.GA.E istenként vette számba.
> A bitorolt sorstáblát letépte melléről.

Marduk nem pusztította el Kingut. Azzal büntette, hogy megfosztotta önálló keringési pályájától, melyet Tiámat adományozott neki, amikor „megnövekedett". Kisebbre zsugorodva ugyan, de Kingu mégis „isten" maradt, azaz továbbra is tagja volt a naprendszernek. Önálló keringési pálya nélkül azonban csak holdként folytathatta életét. Amikor Tiámat felső részét Marduk új keringési pályára állította, Kingut is [238] hozzá kötötte. A mi Holdunk tehát nem más, mint Kingu, Tiámat korábbi holdja.

Égi *duggae*ként Kingut megfosztották „éltető" elemeitől: légkörétől, vizeitől, radioaktív anyagaitól: összébb zsugorodott és „élettelen agyaggá" vált. Ezek a sumer kifejezések pontosan illenek a Holdra s egybecsengenek azzal, amit történetéről tudunk: ez az a hold, amely KIN.GU-ként („legfőbb hírnök") kezdte életét, és DUG.GA.E-ként („ólommal telített edény") végezte.

L. W. King *(The Seven Tablets of Creation* [A Teremtés hét táblája]) említést tesz három csillagászati-mitológiai tábla töredékeiről, amelyek Marduk és Tiámat párharcának némileg eltérő változatát tartalmazzák, s melyből megtudjuk, hogyan bánt el Marduk Kinguval. „Isteni társát, Kingut, harcban nem-használt fegyverrel vágta le... Kingu sorstábláját enkezébe vette". Az *Archiv für Keilschriftforschung* hasábjain B. Landesberger 1923-ban ismét megkísérelte e szöveg értelmezését és pontos fordítását, s tanulmányában rámutat a Kingu-Enszu-Hold nevek felcserélhetőségére.

Az idézett szövegek egyértelműen alátámasztják következtetéseinket: vagyis azt, hogy Tiámat legfontosabb holdjából keletkezett a mi Holdunk, s egyben magyarázatot adnak a NASA kutatóinak egy hatalmas ütközésre vonatkozó megfigyelésére, „amikor város vagy kisebb ország nagyságú égitestek csapódtak a Holdba". A NASA kutatásai és az L. W. King által kiadott szövegek egybehangzóan olyan bolygónak írják le a Holdat,

109. ábra

amely „pusztaság".

Ismerünk olyan pecséthengereket, amelyek az égi csatát ábrázolják: Marduk harca egy harcias női istenséggel. Az egyik pecséthenger azt a pillanatot ragadja meg, amikor Marduk villámokat szór Tiámatra, miközben Kingu, a Hold, védeni próbálja Tiámatot, teremtőjét (109. ábra).

Ez az ábrázolás újabb bizonyíték arra, hogy Kingu és a Hold egy és ugyanaz, s ezt nyelvészeti adatok is alátámasztják: SZIN isten neve, akit később a Holddal azonosítottak, a SZU.EN szóból eredeztethető („a pusztaság ura").

Miután leszámolt Tiámattal és Kinguval, Marduk ismét „végighaladt az égen, megszemlélte tartományait". Figyelmét ezúttal Nudimmud (Neptunusz) „hajléka" keltette fel, és végleges „sorsot" jelölt ki Gagának, [239] a többi bolygóhoz szalasztott hírnöknek, Ansar/Szaturnusz hajdani holdjának.

Az eposz arról is megemlékezik, hogy Marduk ezt az égi istent rejtekhelyre vitette, egy korábban ismeretlen keringési pályát jelölve ki számára, amely érintette „a mélységet" (a külső világűrt), és a „Mélység Vizének tanácsnoki tisztét" bízta rá. Új helyzetének megfelelően a bolygó új nevet kapott: USZ.MI („aki mutatja az utat"), s lett belőle a legkülső bolygó, a Plutó.

A Teremtés-eposz szerint Marduk így kérkedett: „Az égi istenek útjait bizony megváltoztatom... két részre osztom őket!"

S így is tett. Az égből eltüntette Tiámatot, a Nap társát a Teremtésben, létrehozta a Földet és Nap-közeli pályára állította, s karpántot „kovácsolt" az égbe: a kisbolygó-övezetet, amely elválasztja a belső bolygókat a külsőktől. Tiámat holdjait üstökösökké változtatta, s legfontosabb holdját, Kingut pedig Föld-körüli pályára állította - belőle lett a mi Holdunk. A Szaturnusz egyik holdjának, Gagának, szintén új pályát jelölt ki: belőle lett a Plutó, amelyet Marduk keringési sajátosságaival is felruházott (így például a többi bolygótól eltérő pályasíkkal).

Naprendszerünk rejtélyeire: a földfelszín óceáni bemélyedésére, a [240] Hold pusztaságára, az üstökösök fordított keringési pályájára, a rejtélyes Plutóra megfelelő választ ad a mezopotámiai Teremtés-eposz.

Miután megalkotta a bolygók „állomásait", Marduk a "Nibiru-állomást" szemelte ki a maga számára. „Végighaladt a nagy égen és megszemlélte" az *új* naprendszert, amely immáron tizenkét égitestből állt, s amelyek a tizenkét Nagy Istennek felelnek meg (110. ábra).

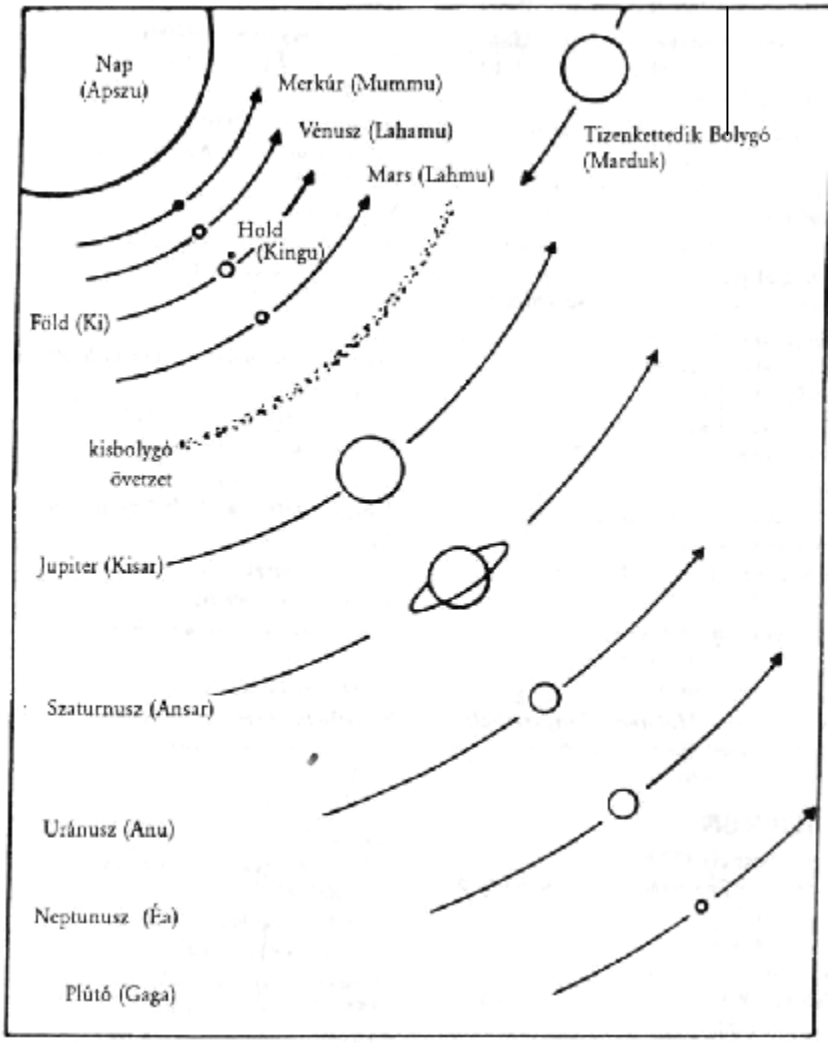
Nap
(Apszu)
Merkúr (Mummu)
Vénusz (Lahamu)
Mars (Lahmu)
Tizenkettedik Bolygó
(Marduk)
Hold
(Kingu)
Föld (Ki)
kisbolygó
övezet
Jupiter (Kisar)
Szaturnusz (Ansar)
Uránusz (Anu)
Neptunusz (Éa)
Plúró (Gaga)

110. ábra